د پېل خبرې

د افغانستان په معاصر تاريخ کې نولسمه او شلمه پيړۍ ډېرې پېچلې او متحولې پيړۍ دي، چې له يوې خوا په کې سياسي تحولات رامنځ ته شوي دي او له بلې خوا په کلتوري او اقتصادي برخه کې هم د پام وړ تحولات لري. په دې پېړيو کې افغانستان د انګريزي ښکيلاک له خوا د دريو جګړو او يرغلونو سره مخامخ شوی دی، او له نيکه مرغه د تاريخ پاڼې ګواهي ورکوي چې افغان ملت يې په وړاندې ښه په ميړانه مقابله کړې او په نظامي ډګر کې يې يرغلګرو ته ثابته کړې چې افغان ملت هيڅکله د چا تر غلامۍ لاندې نه شي راتلی.

که ددې دورې سياسي اړخ ته وګورو؛ نو يو ټکی زيات څرګنديږي او هغه دا چې دا ملت او ددې ملت رهبران په نظامي ډګر کې بريالي وو، خو بيا برعکس په سياسي ډګر کې د دښمنانو په وړاندې له بشپړې ماتې سره مخامخ شوي دي چې ياده موضوع يوه تاريخي پوښتنه راولاړوي او هغه دا چې ولې له برياليتوب سره سره افغانان له ماتې سره مخامخ کيدل؟ او ولې د دښمنانو ناروا غوښتنې او شرايط پر افغانانو منل کيدل؟

دې پوښتنې ته ډېر ځوابونه شته او هر څوک کولای شي چې ډېر په ساده ډول ځواب ورکړي؛ خو هغه چې د تاريخ له مستندو پاڼو څرګنديږي دا دي چې د تاريخ په اوږدو کې افغانستان د وخت د هر زبرځواک تر يرغل لاندې راغلی دی او دا ځکه، چې ددې هيواد مهم جيوپوليتيک او ستراتيژيک موقعيتونو ددوی د راتلو لاره هواره کړې، او له همدې لارې ورته د نورو هيوادونو نيول او محاصره کول ډېر اسان تمام شوي دي. همدې حالت افغانان له ښکيلاکګرو سره جګړو ته هڅولي او افغانستان د سياسي او سيمه ييزو رقابتونو د ځګر ډګر پاتې شوی دی. له يوې خوا خپل منځي اختلافات او د قدرت له پراخنيا سره مينه چې نن يې ددې خاورې د واکمنانو د ژوند برخه جوړه کړې، دې ته لاره هواروله چې واکمنان د پرديو تر اغيزې لاندې راشي، د خپل قدرت د ډېروالي لپاره د پرديو لمنې ته وروغورځيږي او بيا اړ شي چې د هغوی په اشارو تګ وکړي. دا او دې ته ورته نور لاملونه ددې سبب شوي چې دلته روان سياسي، اقتصادي او ټولنيز جريانونه له ځنډ او ځنډ سره مخامخ شي او افغاني ټولنه له سياسي، اقتصادي او ټولنيزو پرمختګونو څخه وروسته پاتې شي، د بيلګې په ډول په نولسمې او شلمې پيړيو کې افغانستان د هند د ساتلو او د هند د نيولو پر سر د روس او انګريز په لويه لوبه (Great Game)کې راګير شو. په دې لوبه

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دا هیواد له ډېرو فشارونو، یرغلونو او حتی له سیاسي، اقتصادي او کلتوري انزوا سره مخامخ شو او د تل په څېر له هر اړخه د زمانې له کاروان څخه وروسته پاتې شو.

له دې حالت څخه د ژغورنې یوازینی لاره داوه چې افغانستان ځواکمن اداري، سیاسي، اقتصادي او کلتوري بنسټونه ولري، ترڅو د پورتنیو ناخوالو مخه ونیول شي او خپلواکي تضمین شي؛ مګر له یوې خوا وروسته پاتې ټولنه، خپل منځي اختلافاتو ځپلي رهبران او له بلې خوا د ګاونډیانو هر ډول فشارونه هغه ستر خنډونه وو چې دا لاره له ننګونو سره مخامخ شي؛ خو ددې سره سره بیا هم یو څوک و چې دا هڅې یې په لاره واچولې او د لومړي ځل لپاره یې د عصري اداري او سیاسي سیستمونو د ایجاد لپاره بنسټونه کېښودل. نوموړی واکمن امیر شیرعلي خان و، چې د لومړي ځل لپاره یې په دې لاره کې د عمل میدان ته راودانګل. هغه له کوچنیوالي د افغانستان د آبادۍ او پرمختګ سره ځانګړې مینه درلوده، دا چې په لومړي ځل واکمنۍ کې دې هیلې ته ونه رسید، خو د واکمنۍ په دوهمه دوره کې یې په مهمو اصلاحاتو پیل وکړ او یو شمېر سیاسي بنسټونه یې کېښودل او په دې اړه یې د سیدجمال الدین افغاني لارښوونې او ریفورمونه د عملي سیاست تګلاره وګرځوله او په دې لاره کې نوموړی له څو بعدي سیاسي ستونزو سره لاس او ګریوان هم شو او هغه په دې پوهیده چې له دې ستونزو څخه د خلاصون یوازینۍ لاره داده چې په خپلو پښو ولاړ افغانستان ولري؛ خو د یو لړ زیاتو لاملونو له مخې نوموړي ونه شوای کولای چې په بشپړ ډول خپلې پیل کړې هڅې تر منزل ورسوي؛ خو په دې لاره کې یې یو څه پرېښودل او بالاخره له برتانوي هند څخه د انګریزانو په دوهم په یرغل سره دده واکمني پای ته ورسیده.

(افغانستان په سیاسي سیستم کې د امیر شیرعلي خان ونډه) تر سرلیک لاندې دا څېړنه همدغه مسایلو ته ځانګړې شوې ده. کله مې چې د پوهنیارۍ علمي رتبې ته موضوع ټاکله، په ذهن کې مې همداسې یو څه راګرځیدل چې پرې څېړنه وکړم او همداوه، چې د تاریخ جغرافیې د څانګې د استادانو او د خپل لارښود استاد پوهاند محمدرسول باوري سره له مشورو وروسته مو دا عنوان د څېړنې لپاره غوره کړ. الحمدالله دادی تر ډېرو هڅو او د لارښود استاد محترم پوهاند باوري صاحب تر علمي لارښوونو او نیکو مشورو وروسته دا څېړنه ستاسو په وړاندې ده. زه له خپل لارښود استاد څخه ډېره درنه علمي مننه کوم چې زما د لارښوونې دا درنه دنده یې په غاړه واخیستله او خپلې هڅې یې له ما څخه ونه سپمولې. همدا ډول د ټولنیزو علومو پوهنځی د تاریخ جغرافیې څانګې ټولو استادانو او په ځانګړي ډول له محترم استاد پوهندوی زرولي صدیقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځخه مننه کوم چې هر ځل یې راسره ددې ځېړنې په بشپړ کولو کې مرسته کړې او خپلې نیکې علمي مشورې یې راسره شریکې کړي دي.

پوهیالی سیف الله غروال

ټولنیزو علومو پوهنځي

د تاریخ جغرافیې څانګې استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

د افغانستان د نوي سياسي سيستم په ايجاد کې د اميرشيرعلي خان ونډه، تر عنوان لاندې دا څېړنه چې په څلورو فصلونو مشتمله ده، يو لړ اصلي او فرعي عناوين لري، اصلي موضوع يې د امير شيرعلي خان د حکومت په دوهمه دوره کې د نوي سياسي سيستم په ايجاد، اصلاحاتو او ريفورمونو څرخيږي.

په دې اثر کې لومړی هغو پېښو ته پام اړول شوی چې د امير شيرعلي خان د واکمنۍ په دويم ځل پيښې شوې دي. ددې دورې په لومړيو کې هڅه شوې چې داخلي ګډوډي له منځه لاړه شي او په هيواد کې سراسري امنيت قايم شي. په سياسي برخه کې له برتانوي هند سره د دوه اړخيزو اړيکو په اساس د ښه ګاونډيتوب د اړيکو جوړول وو، چې ددې موخې لپاره د دواړو هيوادونو په سطحه مهم کنفرانسونه جوړ شول،چې د افغانستان له خوا په کې بشپړ استازيتوب وشو او د هيواد د سياسي خپلواکۍ په منظور په تيرو او نوو کېدونکو تړونونو کې د دوه اړخيز تعادل په نظر کې نيولو لپاره له برتانوي هند سره پراخې مذاکرې وشوې، خو افغانستان له دې کنفرانسونو څخه هيڅ مثبته پايله ترلاسه نه کړه او افغانستان هم هيڅ کوم نوی تړون له برتانوي هند سره لاسليک نه کړ او ورځ تر بلې د دواړو هيوادونو ترمنځ سياسي اړيکې د بحران په لور رواني شوې تر هغه چې خبره تر دې ځايه ورسيده چې انګريزانو پر افغانستان دوهم پوځي تيری وکړ او د امير شيرعلي خان واکمنۍ ته يې د پای ټکی کېښود.

ددې اثر تر ټولو مهمه موضوع د امير شيرعلي خان د حکومت په دوهمه دوره کې د مساعدو فرصتونو له مخې په اصلاحي چارو کار پيل کيدل دي. په عصري پرنسيپونو ولاړې ادارې، عصري ښوونې روزنې، مطبوعاتو، د اردو روزلو او مجهز کولو ته جدي پاملرنه وشوه او په دې برخه کې يې له داخلي او خارجي فني کسانو څخه کار واخيست.په پای کې هغو عواملو ته اشاره شوې ده چې د امير شيرعلي خان د نوي مدنيت هڅې يې زيانمنې کړې.

د څېړنې دا ليکل شوې موضوع په مناقشې، پايلې، وړانديزونو او د منابعو په معرفي او پيژندنې پای ته رسيدلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

عنوان مخ

د پیل خبرې 1
لنډیز 4
سریزه 6
د مسئلې یا پرابلم وړاندې کول 9
د څېړنې موخې 9
د څېړنې پوښتنې 10
د اثارو کتنه 11
د څېړنې تګلاره یا میتود 12
لومړی څپرکی 13
د افغانستان معاصر تاریخ ته لنډه کتنه 13
د سدوزایانو د واکمنۍ دوره 16
د محمدزایانو د واکمنۍ دوره 23
دوهم څپرکی 32
د امیرشیرعلي خان د حکومت دوهمه دوره 32
د امبالې کنفرانس او د هغه پایلې 33
د سرحدي ستونزو د حل په اړه د امیرشیرعلي خان هڅې 37
د سملې کنفرانس او د هغه پایلې 39
د پېښور مذاکرات 41
د امیرشیرعلي خان دربار ته د روسیې استازي راتګ 45
دریم څپرکی 51
د امیرشیرعلي خان د واکمنۍ په دوهمه دوره کې د افغانستان د نوي سیاسي سیستم د ایجاد لاملونه .. 51
اداره او سیاسي تشکیلات 58

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عصري اردو تشکيل...67
عصري ښوونه او روزنه...73
د عصري مطبوعاتو رامنځ ته کول...79
معماري، صنعت او سوداګري...87
ځلورم څپرکی...89
هغه لاملونه چې د نوي مدنيت هڅې يې زيانمنې کړې...89
ددې دورې دوامداره نه پاتې کېدل...90
له تزاري روسيې سره تمايل...92
کورنۍ ستونزې...94
مــونـــدنـــې...97
مناقشه...98
پايله...102
وړانديزونه...105
ماخذونه...106
لومړی ښنلونه (ضميمه)...110
دوهمه ښنلونه (ضميمه)...112
دريمه ښنلونه (ضميمه)...114

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

کیدای شي چې د تاریخ علم هغه خزانه وګڼل شي چې د بشري ټولنې مادي او معنوي ارزښتونه په کې ساتل کیږي او بیا یې راتلونکو ټولنو ته بیانوي. ټولنه نه یوازې دا چې ددې پوهې په ساتلو کې باید خپله دنده ترسره کړي؛ بلکې د پرمختګ لپاره یې هم خپلې هڅې جاري وساتي او دې پروسې ته دوام ورکړي او راتلونکو ټولنو ته یې د ارزښتمن میراث په توګه پریږدي. ددې لپاره چې دیوې ټولنې دا پانګه وساتل شي نو د تاریخ لوستلو ته اړتیا ده او دا اړتیا هغه وخت پوره کیدای شي چې د ټولنې ریښتینې تاریخ لیکونکي د تاریخ د منل شوو معیارونو او اصولو پربنسټ په پوره صداقت، ایمانداری، د وطني مینې او احساس له مخې تاریخي پېښې ثبت او ولیکي .

زموږ د هیواد افغانستان او ددې ملت د تاریخ په پراخه لمن کې داسې ډېرې مرحلې شته چې د مادي او معنوي ارزښتونو پراخې خزانې لري چې له برکته یې دې ټولنې پاینښت موندلی دی،دا ځکه چې د وخت هرې ټولنې ددې خزانې په ساتلو کې خپله ونډه اخیستې ده.

په دې لیکنه کې هڅه شوې ده چې د افغانستان معاصر تاریخ په ځانګړي ډول د امیر شیرعلي خان د واکمنۍ دوره وپیژندل شي دا هغه دوره ده چې د نني افغانستان ډېری ټولنیز، سیاسي او اقتصادي بنسټونه په خورا لویو هڅو او تکالیفو ایښودل شوي دي. ددې دورې واکمن امیرشیرعلي خان دی؛ خو ویاړ او اعتبار یې یوازې نوموړي ته نه؛ بلکې هغه ټولو شخصیتونو ته رسیږي، چې له ده سره ددې کاروان ملګري وو. د ختیځ نابغه علامه سیدجمال الدین افغان او د هغه وخت وتلي افغان سیاست پوه سید نور محمد شاه هم له ده سره په دې سپیڅلې لاره کې لویه ونډه درلوده .

امیرشیرعلي خان د افغانستان له هغو نومیالیو پادشاهانو څخه شمېرل کیږي، چې د هیواد په آبادۍ او پرمختګ کې یې نه هیریدونکي هلې ځلې کړي دي. هغه وخت چې نوموړی لا تنکی ځوان و او له پلار سره یې په برتانوي هند کې د تبعید شپې او ورځې تیرولې، د هند د تمدني عناصرو، اقتصادي او نظامي پرمختګونو څخه سخت اغیزمن شو او ددې هیله ورسره پیداشوه، چې ګران هیواد یې هم یوه ورځ داسې پړاو ته ورسیږي. کله چې نوموړی د لومړي ځل لپاره د افغانستان واکمن شو، نو ددې هیلې د پوره کېدو چانس ورسره پیدا نه شو او لکه د نورو واکمنانو په څېر د قدرت پر سر له ورونو سره په جګړو او اخو ډب لګیا شو او له څلورو کلونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

واکمنۍ وروسته له واکه ګوښه او پر ځای یې رقیب ورور محمد افضل خان واکمن شو او هغه تر یوې کلنې واکمنۍ وروسته مړ او پر ځای یې بل ورور محمد اعظم خان واک ته ورسید ، په دې دوره کې امیر شیرعلي خان هم آرام ونه کړ او له پرلپسې سیاسي او نظامي هڅو وروسته وتوانیده، چې د دوهم ځل لپاره واک ته ورسیږي، رقیبان ورونه او د کورنۍ مخالف کسان کمزوري او له منځه یو سي.

نوموړي په دوهمه دوره واکمنۍ کې څه ناڅه د آرام ساه واخیسته، بریتانوي هند یې واکمني په رسیمت وپیژندله او ددې فرصت یې پیدا کړ چې په هیواد کې بنسټیز اصلاحات پلي کړي. که څه هم سیدجمال الدین افغان دده په وخت کې د هیواد څخه په وتلو مجبور شو، خو بیا هم امیر د نوموړي اصلاحي وړاندیزونه هیر نه کړل او د هغه وخت د شته امکاناتو څخه په استفادې یې په هیواد کې اصلاحي پروګرامونه پېل کړل.

عصري ښوونه روزنه، عصري مطبوعات، په عصري پرنسیپونو ولاړه اداره، په وسلو مجهزه او روزل شوې اردو، صنعت او عمراني چارې او نور مهم پلانونه یې د عمل میدان ته راوستل. دا چې څرنګه امیر شیرعلي خان دا پلانونه پلي کړل؟ له کومو امکاناتو یې کار واخیست؟ او په دې لاره کې له کومو ستونزو سره مخامخ شو؟ په دې څیړنه کې به وړاندې شي .

پورتنیو مطالبو ته په پام او ددې لپاره چې د امیر شیرعلي خان دورې ته ورداخل شو؛ نو د موضوع اړوند عنوانونه مو یو پر بل پسې په مسلسل ډول راخیستي دي. په لومړي فصل کې مو د افغانستان معاصر تاریخ ته کتنه کړې او ددې دورې فرعي موضوعات مو راخیستي دي، په دوهم فصل کې مو د امیر شیرعلي خان د حکومت دوهمه دوره او په دې دوره کې مهمې سیاسي، پېښې، په دریم څپرکي کې مو د امیرشیرعلي خان په دوهمه دوره کې د نوي تمدن د ایجاد لاملونه او په څلورم څپرکي کې مو هغه لاملونه بیان کړي دي، چې د امیر شیرعلي خان د نوي مدنیت هڅې یې زیانمنې کړې.

مګر بیا هم دا څیړنه ددې بسنه نه کوي، چې ددې دورې په اړوند بشپړ معلومات مینه والو ته وړاندې کړي، له همدې امله مې د موضوع په پای کې وړاندیز کړی چې محققین او څیړونکي باید ددې مهمې تاریخي دورې په باره کې خپلو علمي څیړنو ته ادامه ورکړي، ترڅو ټول تیاره او پټ اړخونه یې راڅرګند او راتلونکو نسلونو ته د غوره معلوماتو په حیث په میراث پاتې شي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مسئلې یا پرابلم وړاندې کول

ددې موضوع په اړه ډېر اثار موجود دي او د افغانستان تاریخ پوهانو د امیر شیرعلي خان د دورې سیاسي ستونزې، له ګاونډیانو سره د هغه اړیکې، داخلي اختلافات او د هغه اصلاحي پروګرامونو او داسې نورو خواو ته یې په خپلو څېړنو کې ځای ورکړی دی؛ خو باید وویل شي چې یوه کامله ټولګه او اثر په دې اړه نه دی تهیه شوی او په پراګنده ډول ځینو پوهانو او تاریخ لیکونکو د نورو موضوعاتو ترڅنګ ترې یادونه کړې ده، په ځانګړي ډول داسې نه دي شوي چې د امیر شیرعلي خان اصلاحي چارې او پروګرامونه د پخوانیو واکمنیو له لاسته راوړنو سره پرتله شي. همدې مسئلې ته په پام وپتیل شوه چې دا دوره او ددې دورې د معاصر مدنیت ښې په یوه جلا او بیل اثر کې راټولې شي.

په همدې ډول ومې غوښتل چې د ټولنیزو علومو پوهنځیو او په ځانګړي ډول د تاریخ د څانګې استادان او محصلان، چې ډېری وخت له تاریخ سره نیغ په نیغه اړیکه لري له دې لیکنې څخه د درسي ممد په توګه ګټه واخلي.

د څېړنې موخې

دا چې هره څېړنه د ځانګړو او مشخصو موخو په اساس تر سره کیږي نو له همدې امله مې د لاندې موخو په بنسټ خپله لیکنه ترتیب او تدوین کړه .

اصلي موخې

۱- د یوې ځانګړې ټولګې په توګه ددې دورې د ټولو تاریخي پېښو او حوادثو راټولونه.

۲- ددې مهمې موضوع د داسې اړخونو په ګوته کول چې نورې څېړنې ته اړتیا لري .

۳- د امیر شیرعلي خان د اصلاحي چارو او پروګرامونو په اړه د پوهې لازیاتیدل .

۴ - د امیر شیرعلي خان د وخت سیاسي ستونزې او په افغانستان کې د ګاونډیانو سیاسي موخو پیژندل .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د هغو لاملونو موندل چې د امیر شیرعلي خان د نویو طرحو هڅې یې زیانمنې کړې.

فرعي موخې:

۱- دا چې دا موضوعات د ټولنیزو علومو د پوهنځی په بیلابیلو ټولګیو کې لوستل کیږي، له هغوي سره په دې برخه کې مرسته کول.

۲- په ټولیزه توګه د تاریخ د علم مینه والو ته یو معتبراو جامع اثر وړاندې کول.

۳- د هغو منابعو او سرچینو پیژندنه چې څیړونکو ته ددې دورې په اړه اړین معلومات ورکولای شي.

د څیړنې پوښتنې

د څیړنې د اصولو په اساس څیړنه له پوښتنې پېل کیږي او کله چې سوال یا پوښتنه موجوده نه وي څیړنه رامنځ ته کیدای نه شي، په دې اساس دا لیکنه د یو لړ کلیدي او فرعي پوښتنو په اساس صورت نیسي .

کلیدي پوښتنې

۱- د امیر شیرعلي خان د واکمنۍ پرمهال د افغانستان د نوي سیاسي سیستم د ایجاد لاملونه کوم دي؟

۴- هغه کوم لاملونه وو، چې د امیر شیرعلي خان د نویو طرحو هڅې یې زیانمنې کړې؟

فرعي پوښتنې

۲- هغه کومه انګیزه وه، چې امیر شیرعلي خان یې ریفورمونو او اصلاحاتو ته وهڅاوه؟

۳- د امیر شیرعلي خان نویو طرحو او هڅو د افغانستان په ټولنه کوم اغیز وکړ؟

۲- امیر شیرعلي خان د واکمنۍ په دوهمه دوره کې له کومو سیاسي ستونزو سره مخامخ و؟

۳- د امیر شیرعلي خان د واکمنۍ په لومړۍ او دوهمه دوره کې له ګاونډیانو سره څه ډول اړیکې درلودلې ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اثارو کتنه

د امیر شیرعلي خان د واکمنۍ او د هغه د اصلاحي پروګرامونو او د هغه وخت سیاسي، ټولنیزو او اقتصادي حالاتو په اړه په زیاتو لیکنو کې یادونه شوې ده لکه: افغانستان درمسیر تاریخ(میرغلام محمد غبار)، افغانستان در قرن نوزده (سید قاسم رښتیا)، د افغانستان پر معاصر تاریخ لنډه کتنه (محمد ابرهیم عطایي)، سراج التواریخ (فیض محمدکاتب هزاره)، د افغانستان لنډ تاریخ (عبدالحی حبیبي)، افغانستان در پنج قرن اخیر(میر محمد صدیق فرهنګ)، تاریخ مطبوعات افغانستان (رسول رهین)، د افغانستان تاریخ او خپرونې(محمد حلیم تنویر)، د امیر شیرعلي خان د واکمنۍ سیاسي ستونزې (مستعلي نیازی)، ملی زاویه (حبیب الله رفیع)، تاریخ مختصر اطلاعات جمعي در افغانستان(محمد کاظم آهنګ)، په افغانستان کې د عصري ښوونې او روزنې پیل او پرمختیا(حبیب الله رفیع) او داسې نورې ډیرې معتبرې منابع شته چې د افغانستان د تاریخ ترڅنګ یې په معاصر تاریخ کې د امیر شیرعلي خان پر دورې هم معلومات راټول کړي. پورته یادې شوې او دې ته ورته نورې ټولې منابع د دوهم لاس منابع دي او باید یادونه وکړم چې ددې دورې په اړه د لومړي لاس منابع هم شته، د بیلګې په توګه لاندې کتابونه د امیرشیرعلي د دورې پرمهال لیکل شوي دي: حجت قویه در ابطال عقاید وهابیه، قواعد پلتن (پښتو او دري)، قواعد رساله، تحفة العلما، وعظ نامه، مجمع البحرین (طبي اثر)، قانون نامه عسکري، الفبا، فتاوای برهنه، شهاب ثاقب او نور ...، او دا چې دا شمیر کتابونه په همغه مهال چاپ شوي دي کیدای شي چې د وخت په تیریدو له منځه تللي وي او هم کیدای شي چې په ډیره اندازه سره چاپ شوی نه وي؛ نو لاس رسی هم ورته محدود دی. بیا هم د هغه مهال یو شمیر آثار تر موږ رارسیدلي دي، د بېلګې په توګه د (حیات افغاني) په نوم کتاب چې محمدخان حیات لیکلی دی ، یوازې یې د امیرشیرعلي خان د دورې څخه وړاندې پاچاهانو د ژوند او د افغانستان د تاریخي پېښو او همدا ډول د پښتنې ټبرونو پر پیژندنه، شجرو او دودونو یې خپله موضوع راټوله کړې ده او د امیرشیرعلي خان د دورې پر سیاسي حالاتو او د هغه د اصلاحاتو په اړه معلومات نه لري . همدا ډول یو بل مهم کتاب چې د لومړي لاس منبع په توګه ورڅخه ګټه اخیستل کیږي د(د امیر شیرعلي خان دربار ته د تزاري روسیې استازیتوب) تر عنوان لاندې د هغه روسي ډاکټر (جې ایل یاروسکي) د یادښتونو ټولګه ده، چې په همدغه روسي هیئت کې یې د معالج ډاکټر په توګه ګډون درلود. دا ارزښتمن اثر د سویس د برن پوهنتون د جغرافیې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان پېژندنې استاد ډاکټر ای، ډي، پټري له روسي څخه الماني ژبې ته، عبدالغفور بريشنا درې ژبې ته او اوس دادخان غزنيوال پښتو ژبې ته هم راژباړلی دی.

ډاکټر ياروسکي په کابل کې د وليعهد عبدالله جان او په مزار شريف کې د اميرشيرعلي خان معالج ډاکټر پاتې شوی دی. دده په يادانښتونو کې نه يوازې د هماغه مهال سياسي حالاتو په اړه معلومات موجود دي، بلکې د اميرشيرعلي خان په دوره کې د افغانستان په اقتصادي او کلتوري حالت په اړه هم په کې ډير څه موندلی شو.

د څېړنې تګلاره يا ميتود

بې له شکه هر هغه څېړنه چې د څېړنو له ټولو ميتودونو څخه په کې ګټه واخيستل شي، يوه غوره او جامع څېړنه ده؛ خو د ځينو شرايطو په اساس هر څېړونکی نشي کولای چې په خپله څېړنه کې په بشپړ ډول د څېړنو له ټولو تګلارو او ميتودونو څخه کار واخلي. زما ليکنه هم دا محدوديت لري او ومې نشوای کولای چې په عين وخت کې له ټولو او يا له يو شمير ميتودونو څخه کار واخلم او د معلوماتو په راټولونه کې د تاريخ له پوهانو سره مرکې ولرم او يا هم پوښتنليکونه ووېشم. نو بايد ووايم چې زما په څېړنه کې په بشپړ ډول له کتابتوني تګلارې څخه ګټه اخيستل شوې ده، هڅه مې کړې چې له نويو او معتبرو تاليفاتو څخه معلومات راټول کړم او په ليکنه کې د تاريخ د اصولو مطابق په کرونولوژيک او مسلسل ډول پېښې په لنډ ډول روښانه کړم.

په درنښت

پوهيالی سيف الله غروال

د تاريخ جغرافيې څانګې استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

د افغانستان معاصر تاریخ ته لنډه کتنه

د شپاړسمې میلادي پیړۍ په پیل کېدو سره د افغانستان په داخل او ګاونډیو هیوادونو کې نوي سیاسي بدلونونه رامنځ ته شول.په ۱۵۰۱م کې د سلطان حسین په مړینې سره د هرات تیموري دولت د زوال په لور روان شو، په سیمه کې ځواکمن محلي ځمکه وال او تجزیه غوښتونکي راپورته او خپل منځي جګړې یې پیل کړې. په ۱۵۰۰م په ماوراالنهر کې شیباني، په ۱۵۰۲م په ایران کې صفوي او په ۱۵۲۵م په هند کې د بابري یا مغلي دولتونو په نامه نوي دولتونه رامنځ ته شول. دوی د افغانستان شمال، لویدیځ او ختیځ ته د تجاوز لاسونه را اوږده کړل او بالاخره افغانستان په درو برخو تجزیه شو. شیبانیان په شمالي ولایتونو، صفویان په لویدیځو ولایتونو او د هند بابریان په ختیځو ولایتونو مسلط شول او دغه حالت تقریباً دوه نیمې پیړۍ دوام وکړ له دې امله دا دوره د افغانســـتان په تاریخ کې د تجزیې، انحطاط او د زوال دورې په نوم هم یادیږي.(۲۹: ۲۸۱)

دغو استعمار ګرانو د افغانستان خاوره د خپلو رقابتونو ډګر وګرځاوه او د هیواد لوی ښارونه کله د یو او کله د بل تر واک لاندې راتلل. ددې یرغلونو په وړاندې د هیواد په بیلابیلو سیمو کې د خپلواکۍ لپاره د هیواد د میړني اولس له لوري، پرلپسې غورځنګونه ترسره کیدل. د هیواد په

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمال کې د خپلواکۍ لپاره د بیګانو له لورې پېل شوې مبارزه د شیبانیانو واکمنۍ ته خنډ ګرځیدلې وه. د هیواد په ختیځو سیمو کې د خوشال ختک او روښان پیر پرلپسې اتلوالو هڅو، مغولان ماتې ته نږدې کړي وو.(۲: ۲۴۴)

د خپل منځي اختلافاتو له امله د هیواد په ختیځ کې د قومونو د خپلواکۍ مبارزې له ناکامۍ سره مخامخ شوې، خو د هیواد په لویدیځ کې د میرویس نیکه په مدبرانه مشرتابه د ایراني صفویانو په وړاندې پاڅون وشو، میرویس نیکه د اتو کلونو په موده کې مبارز ملګري په ځان راغونډ کړل او د جرګو له لارې یې صفوي پاچا شاه حسین ته د کندهار د حاکم ګورګین د ظلمونو ګزارش ورکړ، د حجاز له علماوو نه یې د ظالم حاکم په وړاندې د پاڅون فتوی ترلاسه کړه او بیا یې په ۱۷۰۹م کال په یوه بریالي پاڅون کې ګورګین او دده ملګري ووژل او په کندهار کې یې خپل ملي ریاست اعلان کړ. دا په افغانستان کې لومړنی ملي حکومت بلل کیږي، چې د جرګو او د ولس د مشورو له لارې اداره کیده او د فرانسې له لوی انقلاب څخه، کوم چې په نړۍ کې د ملي دولتونو بنسټ ایښودونکی بلل کیږي، څه باندې اتیا کاله وړاندې رامنځ ته شو. خو د دښمن لاسونه د کورنۍ منځ ته راوغځیدل او میرویس نیکه مسموم کړای شو او د مړینې پر مهال یې خپلو اخلافو ته وصیت وکړ چې اصفهان ونیسي او په دې توګه خپل ملي حکومت وساتي. د بابا له وصیت سره سم دا لویه دنده د ده زوی محمود تر سره کړه او صفوی واکمن شاه حسین صفوي اړ شو چې خپل تاج د محمود هوتک پر سر کیږدي او په دې سره په ۱۷۲۲م کال کې د صفویانو لړۍ پای ته ورسیده. د شاه محمود تر مړینې وروسته شاه اشرف هوتک د ایران د ځمکنۍ بشپړتیا د ساتلو لپاره له ترکانو او روسانو سره جګړې وکړې او د ایران خاوره یې وساتله؛ خو د هوتکیانو خپل منځي مخالفتونو، ورو ورو د دوی واکمني کمزورې کړه، تر دې چې نادر افشار وکولای شول په ایران کې شاه اشرف مات او په کندهار کې د هوتکو وروستنی پاچا شاه حسین هوتک په بندي کولو سره دا واکمني رانسکوره کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لس کاله يو ځل بيا افغانستان د جګړو ميدان وګرځيده او نادر افشار د افغانستان له لارې هند هم فتح کړ او هندي ګورګانيان (مغولان) يې د ځان تابع کړل.(۱۹: ۴۰- ۴۱)

له فتوحاتو وروسته نادر بېرته ايران ته ستون شو، په ظلم او استبداد يې واکمني پېل کړه له دې امله خلک ورڅخه ناراضه شول ، تر دې چې په ۱۷۴۷م کال کې د محمدخان قاجار، موسی بيګ افشار، خواجه بيګ افشار او يو شمېر نورو درباريانو له خوا ووژل شو.(۴۰: ۸۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سدوزايانو د واکمنۍ دوره

که له يوې خوا نادر افغاني خپلواک دولتونه وران کړل خو له بلې خوا يې په خپل پوځ او دربار کې د احمدخان ابدالي غوندې ميړه پالنه وکړه، چې د ده تر مړينې وروسته يې د يوې لويې افغاني امپراتورۍ خښته کېښوده.

د نادر افشار تر وژلو وروسته احمدخان ابدالي او نورمحمدخان ميرافغان، د افغان او ازبکو سرتيرو په مرسته د نادر حرم د ياغي لښکرو له چور او چپاو څخه وژغوره، چې ددې خدمت په بدل کې د نادر د حرم له خوا ورته د کوه نور مشهور الماس ډالۍ شو. ورپسې ټولو افغاني سرتيرو هرات ته مخه کړه او له هغه ځايه يې ځانونه کندهار ته ورسول، افغاني مشرانو ژر تر ژره د نادرآباد نوي کلا ته نږدې د شيرسرخ په هديره کې ملي جرګه جوړه او تر نهو ورځو پرلپسي تودو بحثونو وروسته د غونډې يو ګډونوال پير صابر شاه کابلي، پاچاهۍ ته د احمدخان ابدالي د ټاکلو وړانديز وکړ او ټولو ګډونوالو د هغه دا وړانديز په ښه شان سره ومانه او نوموړي پير په خپله د احمدخان په پګړۍ کې د غنمو وږی کېښوده او د احمدشاه ابدالي تر عنوان لاندې له جرګې بريالی راووت.

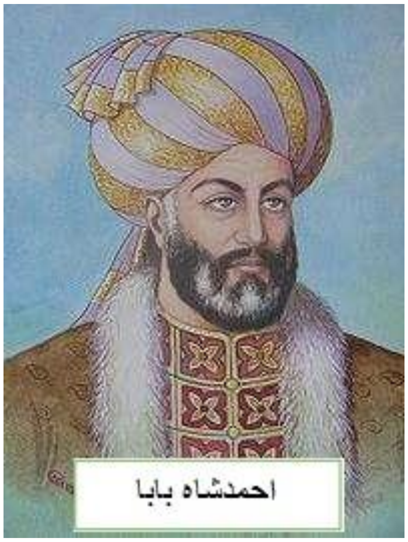

احمدشاه ابدالي د هرات د حکمران زمان خان زوی او په ختېه ابدالی سدوزی و چې په ۱۷۲۲م کال د زرغونې نومي ميرمنې له نسه چې په ختېه الکوزۍ وه په هرات کې وزيږېد.(۱: ۲۸۰- ۲۸۱) په ډاډ سره ويلې شو چې دده قومي خانۍ بنسټونه او په ځانګړې ډول د نوموړي د کورنۍ پخواني اعتبارات ددې سبب شول چې ده ته په جرګه کې بريالیتوب ورپه برخه کړي.(۲۸: ۱۴)

وروسته له دې چې احمد شاه بابا د پاچا په توګه ومنل شو، سم د لاسه يې په اړينو چارو لاس پورې کړ، د ده لومړی کار د پوځ جوړول وو، چې د لګښت لپاره يې مالي پانګه هم تر لاسه کړه او د مالياتو هغه لويه خزانه چې له هند او پنجاب څخه د نادرافشار دربار ته روانه وه په خپل واک کې واخيسته او دا لويه ستونزه په خپل ځای کې حل شوه. نورو افغاني مشرانو هم په دې اړه له هغه سره مرستې پېل کړې او د پوځي ډلو د جوړولو لپاه يې خورا ډېرې ستونزې وګاللې، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدي امله د هندي مؤرخينو له وينا سره سم ، احمدشاه چي له «ستلجه» تيريده تر شاه يې ديرش زره پوځ روان و. (۳۰: ۹۷- ۹۸)

په همدي وخت کي يې له خپلي منظمي اردو څخه د افغانستان د خاوري د خپلولو او د خپلي امپراتورۍ د پراختيا لپاره سمه استفاده وکړه، شمال، لويديځ او ختيځ دري خواو ته يې لښکر کښي وکړې او پراخه امپراتوري يې تشکيله کړه. نوموړي هند ته سفر وکړ او د پنجاب، کشمير، سند ، ملتان، ايران، خراسان او بخارا ته يې د مختلفو موخو له پاره جګړه ايز يونونه وکړل او دا سيمي يې په خپلي امپراتورۍ پوري وتړلي. (۲۲: ۲۰)

احمدشاه بابا د خپل مرګ په مهال خپلو اولادونو ته يوه لويه او پراخه امپراتوري په ميراث پريښوده، چي په ختيځ کي له سرهند څخه نيولي په لويديځ کي له مشهد څخه تر سبزاواره پوري او د شمال له خوا د امو له سيند څخه نيولي په جنوب کي تر عرب سمندرګي پوري واقع وه. دا حدود د اتلسمي پيړۍ په اوومه لسيزه کي د افغانستان د امپراتورۍ حدود وو؛ خو دا ټول افغانسان نه و، بلکي احمدشاه بابا افغانستان له آباسيند څخه تر مشهده او له امو څخه تر عرب سمندرګي پوري بالله، نور کشمير، پنجاب، سند او خراسان يې د افغانستان ملحقات بلل. (۲۸: ۳۷)

احمدشاه بابا د افغانانو او د خپلي غښتلي اردو په مرسته په ټول هيواد کي امنيت راوست؛ يوه مرکزي ځواکمنه اداره يې رامنځ ته کړه، په افغانستان کي يې د سياسي، اقتصادي او نظامي بنسټونو سربيره د ملي يووالي بنسټ هم رامنځ ته کړ او له ګاونډيو هيوادونو سره يې سياسي اړيکي ټينګي کړي. (۲۲: ۲۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه د ژوند په وروستیو کې ناروغ شو او خپله روغتیا یې د پرلپسې جنګي سفرونو او ستونزو له امله له لاسه ورکړه او د عبدالحی حبیبي په قول چې د خوراړه (اکله) دانې د هغه په پوزه او مخ راڅرګندې شوې، چې دا یو ډول سرطاني دانې بلل کیږي. (۱۰: ۲۹۴)

د ۱۷۷۲م کال په اوړي کې دده ناروغي ډېره خطرناک حالت ته ورسیده او له کندهار څخه نهه میله لرې د توبې غره ته چې هوایې د کندهار په پرتله پاکه او ښه وه، ولاړ. احمدشاه بابا د ۱۱۸۶ه کال د رجب په شلمه (د ۱۷۷۳م کال دسمبر په دروېشتمه) د جمعې په شپه همدلته له نړۍ سترګې پټې کړې . (۳۶: ۴۵۴-۴۵۶)

کله چې د احمدشاه بابا ناروغي سخته شوه او د دولتي چارو د تنظیم او رهبرۍ څخه عاجز شو، نو وزیران او امیران یې راټول او د هغوی په وړاندې یې خپل دوهم زوی تیمور د ځای ناستي په توګه غوره کړ.(۳۹: ۵۳۳-۲۳۴) کله چې احمدشاه بابا وفات شو؛ نو لوی وزیر شاه ولي خان له خپل نفوذ څخه په ګټه اخیستنې سره خپل زوم شهزاده سلیمان داحمدشاه بابا مشر زوی ځای ناستی او پاچا اعلان کړ. په دې کار سره د دربار مشران دوه ډلې شول، چې یوه برخه د وزیر ملګرې او بله برخه یې مخالف شول، په دې جریان کې عبدالله خان دیوان بیګي د تیمور په طرفدارۍ ودرید .شاه ولي خان خپل زامن د بیعت لپاره غلجایې قلات او بلوچستان ته ولیږل، خو سلیمان ډېر ژر په اوضاع وپوهیده پخپله یې ځان له میدان څخه وکیښ او تیمور شاه یې پاچا وباله. په دې ډول شاه ولي خان یوازې پاتې شو او عبدالله دیوان بیګي، دی او د هغه دوه زامن ونیول او لاس نیولي یې د تیمور شاه مخې ته وروستل او تیمور شاه هم د فراه په سیمه کې شاه ولي خان له خپلو دوو زامنو سره په اعدام محکوم کړ چې دې پېښې ډېرې بدې پایلې له ځانه پرېښودلې او ډېر لوی خانان په ځانګړې ډول هغوی چې د شاه ولي خان ملګري وو او احمدشاه بابا تر دې مهاله په ځان راټول کړي وو پر تیمور شاه ډېر سخت بدګومانه شول او په دې ویره کې شول چې کیدای شي دوی هم د شاه ولي خان له انجام ســـره مخامخ شي؛ نو له همدې امله د تیمورشـــاه په وړاندې پټې دسیســـې او توطیې پیل شوې. (۲۸: ۳۸- ۳۹)

په کندهار کې میشتو لویو خانانو تر دې مهاله ځانونه په دولت کې شریک بلل او د کندهار پر چارو مسلط وو؛ خو د نوي پاچا او ددوی تر منځ ډېره بې باوري موجوده وه، نو ځکه تیمورشاه د پاچاهۍ په لومړي کال پلازمېنه له کندهار څخه کابل ته انتقال کړه، تر څو له قبیلوي قیوداتو څخه خپلواک وي او په کابل کې دا ډول وضع ډېره مناسبه وه.(۲۹: ۳۷۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې سربېره ځيني نور عوامل هم شته چې تيمورشاه يې دې ته اړ کړ چې د کندهار پر ځای کابل د هيواد د پلازمېنې په توګه غوره کړي. په لومړي سر کې نوموړي د خپل ذاتي امنيت لپاره دا کار وکړ؛ ځکه چې پر ټولو دراني خانانو يې باور له لاسه ورکړی و او ددې ويره ورسره وه چې د دوی د پلانونو او دسيسو ښکار نه شي ، دوهم دا چې نوموړي د کابل ختيځې خوا قومونو څخه هم ويره درلوده او غوښتل يې چې له کابل څخه پر دوی مستقيمه څارنه ولري او دريم عامل دا و چې نوموړی يو عياش سړی و او د کابل هوا دې ته زمينه مساعده کوله چې د کال په هر موسم کې په ځانګړي ډول په دوبې کې مستۍ او ميلې وکړي. (۲۸: ۳۹)

اعليحضرت تيمورشاه غازی شهنشاه افغان (۱۱۸۷ هـ ق)
S. M. Timour Chah Empereur Afghan (1773)

داچې تيمورشاه په مطلق العنان ډول غوښتل واکمني وکړي او مرکزي دولت ځواکمن کړي، نو په دې لاره کې له يو شمېر جدي ستونزو سره مخامخ شو؛ خو په پای کې له ټولو بريالی راووت او خپله شل کلنه واکمني يې د داخلي او خارجي پاڅونونو په ټکولو او د پلاره ورپاتې امپراتورۍ څخه په دفاع او ساتلو تيره کړه.

تيمورشاه د واکمنۍ په لومړي کال، لويو ابدالي خانانو چې مشترکې ګټې يې درلودلې او د تيمورشاه قدرت ته په رسيدو سره يې دا ګټې له خطر سره مخامخ شوې وې سره يو ځای شول او په يوه خطرناکه نقشه يې لاس پورې کړ، غوښتل يې چې تيمورشاه له واکه لرې او پرځای يې يو لاسپوځی پاچا واک ته ورسوي. ددې کار لپاره يې د عبدالخالق سدوزي په نوم يو مشر چې د سند ماليات يې په اجاره درلودل او له دې لارې يې لوی ثروت تر لاسه کړی و غوره کړ، دوی د کندهار ښار ونيوه او عبدالخالق سدوزی يې پاچا اعلان کړ. له دوی سره د غلزيو خانان هم يو ځای شول او په ۱۷۷۴ کال يې پر کابل ۲۵ زره وسلوال ور مارش کړل. تيمور شاه دا مهال په بلخ کې د بلخ د والي قباد خان د پاڅون په ځپلو لګيا و، که څه هم دا پاڅون مات شو خو د کندهار د نوي پاڅون په وړاندې يې د کابل څخه د دفاع لپاره کافي سرتيري په واک کې نه درلودل. په داسې يو بيړني حالت کې بيا هم تيمور شاه شخصاً د لس زره شاهي عسکرو او يوې قوي توپخانې سره د کابل او غزني تر منځ د شش ګاو په سيمه کې د پاڅون کوونکو په وړاندې په مقابلې پيل وکړ. په دغه وخت کې پاينده خان بارکزی او دلاور خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عبدالخالق له اردو څخه بیل شول او په دې سره عبدالخالق ماتې سره مخامخ شو.له خپلو یو شمېر نیول شوو ملګرو سره یو ځای اعدام کړل شو. (۲۹: ۳۷۴)

تیمور شاه به د ژمې موسم په پېښور کې تیراوه او کله به چې دربار پېښور ته انتقال شو، هلته به هم د کابل او کندهار په څیر حالت رامنځ ته کیده او د لویو نظامي کسانو او درباریانو له خوا به د دسیسو او طوطیو بازار په شور راتلو. د ۱۷۹۷کال د ژمې په موسم کې چې تیمورشاه د پېښور په بالاحصار کې اوسیده، د خلیل د قبیلې مشر فیض الله خان او یو بل روحاني پیر میامحمد په همکارۍ او د پاچا په اجازه یو لوی لښکر تشکیل کړ، چې له سکانو سره جهاد وکړي؛ خو یوه ورځ په دې پلمه چې لښکر د پاچا سلامۍ ته راغلی دی، بالاحصار ته په ننوتو سره یې پر عسکرو حمله وکړه، تیمور شاه د بالاحصار بام ته پورته شو او شاهي ګارډ ته یې د حملې امر وکړ او سخته جګړه ونښته، پاڅون کوونکي مات شول، فیض الله او میامحمد وتښتیدل؛ خو ونیول شول. فیض الله خان یې له یو شمېر ملګرو سره اعدام کړ او میامحمد یې د درباریانو په غوښتنه معاف کړ. ددغې ډلې یو بل محرک ارسلاخان مهمند چې د شخړې په ورځ یې د خیبر لاره بنده کړې وه، په ۱۷۹۱م کې ونیول شو او اعدام شو. (۲۸: ۴۱)

دا یوازې نه و بلکې د خراسان خلک درې ځله د نادر د لمسي شاهرخ میرزا په وړاندې راپورته شول او تیمورشاه درې ځله د هغه ملاتړ وکړ، دریم ځل احمدخان نورزي ددې ځای بلواګر ډېر سخت وټکول. سکانو پر ملتان حمله وکړه خو تیمورشاه په ۱۷۸۱م کال کې هغه ښار یو ځل بیا ونیوه. په ۱۷۸۶کال په سند کې هم میرفتح علي خان یاغي شو، خو تیمورشاه د لښکر د مشر مددخان په واسطه ددې ځای خلک وځپل شول او یو ځل بیا یې میر فتح علي خان ورته حکمران وټاکه، په ۱۷۸۸ کال کې د کشمېر والي آزاد خان سر پورته کړ، خو د تیمورشاه له خوا بېرته آرام کړل شو. د بخارا پاچاهان د سدوزیو د دولت مطیع او دوستان وو؛ ځکه نو احمدشاه بابا او تیمور شاه هم تل ددوی دوستۍ ته درناوی کاوه، خو په ۱۷۸۹کال کې شاه مراد معصوم منعیتي مرو ونیوله ،له دې کبله تیمورشاه له سل زریز پوځ سره د کندوز او آقچې له لارې ورغی او شاه مراد اړ شو چې سولې ته غاړه کېږدي او آمو یو ځل بیا د پولې په توګه ومنل شو. (۱۰: ۲۹۷)

تیمورشاه په ۱۷۹۳م کال کې چې په پېښور کې اوسیده ناروغ شو او کابل ته راغی او د شلو کلونو پاچاهۍ وروسته په همدې کال کې وفات شو. د یوه انګریز په قول چې کیدای شي د نوموړي مرګ به د زهرو له امله وي او ددې قول په اساس دا د دراني امپراتورۍ په تاریخ کې لومړنۍ سیاسي وژنه وه چې تر سره شوه او وروسته دا کار د افغانستان په نورو سیاسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشخاصو هم عملي شو. د تیمورشاه جسد د کابل په چهار باغ کې دفن شو او د هغه د مقبرې وداني د زمانشاه په وخت کې جوړه شوه. (۲۹: ۳۷۶-۳۷۸)

د تیمورشاه د ۲۰ کلنې پاچاهۍ په اوږدو کې د لویو خانانو موجودیت سربیره یوې ځواکمنې مرکزي ادارې د قبیلوي رسومو ځای ونیوه. تیمورشاه مذهبي آزادي رامنځ ته کړه او په حکومتې نظام کې یې پرته له دې چې ژبه، نژاد او مذهب په نظر کې ونیسي، د متوسطې طبقې اشخاص په دندو وګمارل. د تیمورشاه په وخت کې لاسي صنعت ته وده وکړه، د علومو د زده کړې لپاره مدرسې جوړې شوې او شعر ته هم وده ورکړل شوه، ده هم شعر لیکه او په دربار کې یې ډېر شمېر شاعران او ادیبان موجود وو. www.fa.wikipedia.org/wiki/

تیمورشاه ډېرې میرمنې درلودلې ځکه یې د اولادونو شمېر هم ډېر ښودل شوی دی او ځینې منابع لیکي چې اویا لوڼه او زامن یې درلودل، چې د هغوی څخه ۳۴ زامن او نورې یې لوڼې وې، خو موږ ته یې د ۲۳ زامنو نومونه په تاریخ کې پاتې دي. د مړینې وړاندې یې یو شمېر زامن د هیواد په مختلفو ولایتونو کې د حاکمانو په توګه وګمارل. دا چې تیمورشاه په خپل ژوند د خپلو زامنو له جملې کوم ځای ناستی ونه ټاکه؛ نو ځکه دده تر مړینې وروسته د ده د زامنو ترمنځ د واک د نیولو پرسر سیالۍ پیل شوې. د تیمورشاه جنازه لا خاورو ته نه وه سپارل شوې چې د هغه زامنو د لویو سردارانو په ملتیا د یو او بل په وړاندې دسیسې پیل کړې.د تیمورشاه د مړینې وروسته د هغه پنځم زوی زمان خان د زمان شاه په نوم پرتخت کېناست، زمان خان د کابل حکمران و او قدرت ته په رسیدلو کې یې قاضي فیض الله خان او پاینده خان ډېر لوی لاس درلود. زمان خان د فتنو د غلي کولو په منظور په کابل کې میشت وروڼه په بالاحصار کې بندیان کړل. (۳۴: ۲)

تر ټولو مشر شهزاده همایون د کندهار د حکمران چې پاچاهي یې د خپل ځان حق ګڼله راپورته او په عملي ډول یې د مخالفت بیرغ پورته کړ. زمانشاه ددې فتنې د غلي کولو لپاره د پاینده خان تر قوماندې لاندې لښکر ولیږه او نوموړي د همایون د پوځ قوماندان مهرعلي خان مات او همایون بلوچستان ته فراري شو. (۱۷: ۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورپسې د هرات حاکم محمود راپورته شو او زمانشاه اړ شو چې دا ورور هم متابعت ته اړ او هرات په مرکزي اداري پورې وتړي، په همدې موخه يې د هرات د نيولو تکل وکړ؛ خو د دواړو ورونو تر منځ تفاهم ترلاسه شو او هرات يې محمود ته پرېښود. (۳۴: ۳۰) همايون ورور يې د سند اميرانو په مرسته د بولان له خوا راغی او کندهار يې ونيوه. له دې امله زمانشاه د پنجاب له تصفيې تېر او په کندهار يې حمله وکړه، همايون يې ژوندی ونيوه او بيايې په دواړو سترګو ړوند کړ «دا د افغانستان په معاصر تاريخ کې لومړنۍ سياسي ړندونه وه چې د زمانشاه په لاس تر سره شوه او دې کار د زمانشاه دښمنان نور هم ډېر کړل چې په وروستيو کې دی هم له ورته عمل سره مخامخ او سترګې يې ړندې کړل شوې». (۱۰: ۲۹۲)

په ۱۷۹۷م کال کې د هرات حاکم، محمود بيا سر راپورته کړ؛ خو له ماتې سره مخامخ او ايران ته فراري شو. زمانشاه د هرات چارې خپل زوی شهزاده قيصر ته وسپارلې. (۱۰: ۲۹۸) په همدې ډول د بارکزيو مشر سردار پاينده محمدخان د شازمان وزير چې تر دې مهاله له ډېر قوت څخه برخمن شوی و، خو د زمانشاه له خوا په دې تور چې له شاه محمود سره يو ځای شوی او سازش کړی له دندې ګوښه او پر ځای يې رحمت الله سدوزی وزير وټاکل شو، او وروسته دا ځواکمن سردار د يو شمېر نورو قومي مشرانو سره په دې تور اعدام شو، چې هغه غوښتل شاه زمان د قومي مشرانو په واسطه معزول او يا ووژني او پر ځای يې شاه شجاع واک ته ورسوي . د شاه زمان دغه عمل هغه ته لوی سرخوږی پيدا کړ او د پاينده خان ځواکمن مشر زوی فتح خان له شاه محمود سره يو ځای شو او دواړو د شاه زمان د حکومت د پرځولو لپاره په کار پيل وکړ. (۴۰: ۹۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وخت په تيريدو حالات د زمانشاه په واک کې پاتې نه شول او د واکمنۍ په هره خوا کې بغاوتونه پيل شول، نوموړي کورنيو او بهرنيو دواړو جبهو کې ښه په ميړانه مقابله وکړه، مګر زمانشاه ونه شواى کولاى چې د هند له خوا د انګريز د دسيسو په بشپړ ډول مخه ونيسي. ايران او انګريز له يوې خوا د افغانستان په داخلي چارو کې لاس وهنې پيل کړې او له بلې خوا يې د افغانستان پر خلاف په خپلو کې سره تړون لاسليک کړ او په هغه کې يوه ماده داسې وه، چې که چيرې افغانستان په هند حمله کوي نو ايران به په افغانستان حمله کوى. همدا ډول انګريزانو د ورونو د رقابت توندولو ته لاس وغځاوه او په ايران کې يې د زمانشاه فرار شوى ورور شاه محمود او د پاينده خان زوى فتح خان وهڅول چې له زمانشاه سره وجنګيږي، هماغه و چې دوى د ايرانيانو په مالي او نظامي مرسته فراه، سيستان، تر کندهاره ونيول، زمانشاه غزني ته مقابلې لپاره ورغى، په جګړه کې مات او ورور يې شاه محمود د خپل سکني ورور همايون په بدل کې ورته سترګې ړندې کړې او انګريزانو هغه لوى رقيب چې تل يې ورڅخه ويره درلوده د خپل بل ورور په واسطه له سياسي صحنې لرې کړ. محمود د کابل په تخت کېناست او فتح خان يې وزير شو. هلته د زمانشاه بل ورور، شجاع له پېښور راپورته او د يو لړ جګړو په پايله کې يې شاه محمود له واکه ګوښه او په خپله د شاه شجاع په نوم پاچاه شو.کورنيو جګړو همداسې دوام پيدا کړ تر هغه چې يو ځل بيا شاه محمود وکولاى شول چې شاه شجاع له واکه لرې او د کابل په تخت کيني. کله چې د شاه محمود زوى شهزاده کامران په لاس د وزير فتح خان د سترګو د ړنديدو پېښه رامنځ ته شوه، ورونه يې راوپاريدل او يو ځل بيا د جګړو ميدان ګرم شو او په پايله کې واک له سدوزيانو څخه محمدزيو ته وليږديد. (۱۹: ۴۲- ۴۳)

د محمدزايانو د واکمنۍ دوره

څه وخت چې د وزير فتح خان ورونه وتوانيدل، چې په ۱۸۱۸م کال کې د شاه محمود حکومت له منځه يو سي، د سياسي ستونزو او خپل منځي اختلافاتو له امله يې ونشو کولاى چې يوتن پاچا او واحد مرکزي دولت تاسيس کړي، د دوى د اختلافاتو په پايله کې په يوه بالاحصار کې دوو پاچاهانو (شهزاده ايوب او سلطان علي شاه) او دوو وزيرانو (سردار محمد اعظم خان او سردار دوست محمدخان) حکومت کولو او هر وزير هڅه کوله چې ددې پاچاهانو تر سيوري لاندې خپل قدرت ټينګ کړي. ورځ تر بلې د هيواد سياسي بحران شديد کيده او هر ورور هڅه کوله چې پلازمېنه کابل تر، خپل کنترول لاندې ونيسي. په اخر کې ورونه په دې سلا شول چې د زوړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستور له مخې، هیواد په خپلو کې سره وویشي په دې وېش کې کندهار پردل خان ، کابل سلطان محمدخان ، په غزني او کوهستان باندې د دوست محمدخان واکمني ومنل شوه.

وزیر فتح خان

په دې وېش کې غوره برخه (کابل) سلطان محمدخان ته ورسیده، په دې وجه دوست محمد خان دا وېش د خپل ځان په حق کې بې انصافي وبلله او ددې فیصلې د ماتولو هڅې یې پیل کړې. لږه موده وروسته دوست محمد خان په کابل حمله وکړه او سلطان محمدخان یې پېښور ته وشاړه. د کابل په فتح کې ورسره دده ماما د قزلباشو مشر سردار محمدخان بیات ډېره مرسته وکړه. وروسته یې جلال آباد هم ونیوه او خپل حاکمیت ته یې پراختیا ورکړه. که څه هم نوموړی تر نورو وروڼو کشر و، خو په سیاست، دوراندیشۍ، زړورتیا او مستقل مزاج کې تر ټولو زیات و او همدغه د نوموړي د بریالیتوب ستر لاملونه وو.

په ۱۸۳۴م کال کې د کابل تر لاسه کولو سره دوست محمدخان یوازې د کابل د حاکم حیثیت درلود، ځکه د هیواد ډېره برخه لا هم دده د مخالفینو په لاس کې وه. خو کله چې نوموړي په کابل کې ځان پیاوړی کړ د امارت لپاره یې زمینه برابره کړه. په ۱۸۳۵م کال یې د تاج ایښودلو مراسم په ساده شکل تر سره شول او د امیر المومنین لقب یې غوره کړ. د امارت په لومړي کال یې له سکانو سره د جګړې تیاری ونیوه. خلکو ورسره د پیسو او عسکرو مرسته وکړه. نوموړي له یوې خوا د جګړې لپاره تیاری نیوه او له بلې خوا یې د ستونزو د سوله ایز حل لپاره په هند کې د انګریز استازو کپتان ویډ او لارډ بنټک سره تماس ونیوه، خو انګریزانو د افغان او سک دولتونو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنیو چارو کې د نه مداخلې په بهانه د مرستې څخه ډډه وکړه او د انګریزانو باصلاحیته هیئت په ۱۸۳۸م کال کې کابل ته راورسیده چې الکساندر برنس یې مشري کوله. امیر د انګریز د استازي په راتګ خوشال شو او د پېښور په راګرځولو کې یې ورڅخه د مرستې غوښتنه وکړه ، مګر مثبت ځواب یې ترلاسه نه کړ.

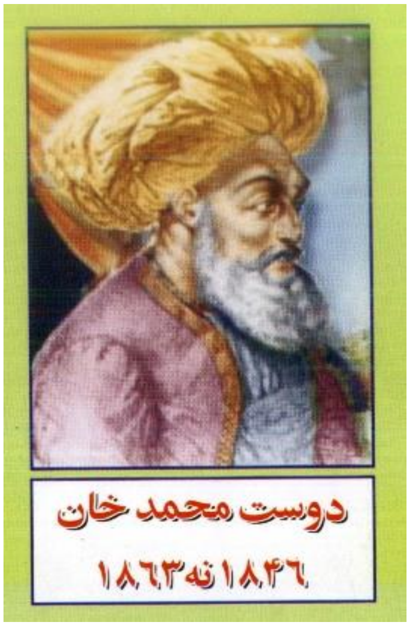

ورپسې په نابېره توګه د ایران له لارې روسي سفیر ویتکوویچ، لومړی کندهار او بیا کابل ته راورسید او د روس د تزار له لورې یې د دوستي او د سوداګریزو اړیکو د جوړولو مکتوب راوړی و. د روسي سفیر راتګ انګریزان ډېر وارخطا کړل او پریکړه یې وکړه چې د محمدزیو سره خپلې اړیکي قطع او د سدوزیو واکمني بېرته را ژوندۍ کړي. د همدې موخې لپاره یې په ۱۸۳۸م کال کې په هند کې فراري شاه شجاع سره تړون لاسلیک کړ. ددې تړون مطابق باید انګریزان له شاه شجاع سره د قدرت په نیولو کې مرسته وکړي، خو له دې کار څخه د انګریزانو ستره موخه داوه چې تزازي روسیې په وړاندې د هند د ساتلو لپاره دا مورچل په لاس کې ولري .

شاه شجاع په ۱۸۳۹م کال د فبروري د میاشتې په دوه وېشتمه د بولان د درې له لارې کندهار خواته روان شو، په داسې حال چې د خپل شپږ زرریز لښکر برسیره (۱۹۳۵۶) تنه انګریزي پوځ یې ملتیا کوله. په همدغه کال د مې میاشتې په څلورمه کندهار ته ورسید، ددې ځای سرداران وتښتیدل او د مې د میاشتې په اتمه شاه شـــــجاع په کندهـــار کې د دویم ځل لپاره د پاچاهۍ په تخت کېناست. (۴۲ ۲۴- ۲۷)

په کندهار کې هم د مکناټن او شاه شجاع ترمنځ بل نوی تړون لاسلیک شو، چې د هغه په اساس د انګریزانو عسکر د یو تن سیاسي استازي سره د تل لپاره په افغانستان کې ومنل شو او هم یې ټول مصارف شاه شجاع په غاړه واخیستل . برتانوي عسکر د شاه شجاع په ملتیا د غزني له لارې او همدارنګه شهزاده تیمور او کپتان ویډ د خیبر له لارې په کابل حمله وکړه او د ۱۹۳۹م کال د اګست په ۹ نېټه شاه شجاع د کابل په تخت کېناست او امیر دوست محمدخان له جګړې پرته میدان پرېښود او بخارا ته یې ځان ورساوه. ظاهراً شاه شجاع د افغانستان د پاچاهۍ په تخت

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېناست؛ خو واک او اختیار ټول د مکناټن او برنس په لاس کې و. مګر د تل په څېر افغان مېړني ملت د پردیو لښکر په خپل وطن کې ونه شو زغملای، د غزا اعلان یې وکړ او په هره خوا یې پر انګریز یرغلګرو لښکرو بریدونه پیل کړل. یو کال وروسته امیر دوست محمد خان هم له امو راتیر او په شمال کې یې د انګریزانو په وړاندې په مبارزې پیل وکړ، د شمال خلک ورسره یو ځای شول او دده مبارزې د بریالیتوبونو او ناکامیو سره مل وې، په ایبک کې یې له انګریزانو ماتې وخوړه، له هغه ځایه تاشقرغان ته ولاړ؛ خو په ۱۸۴۰م کال په نوامبر کې یې په ناڅاپي ډول مکناټن ته ځان تسلیم او بیا له ټولې کورنۍ سره د هند کلکتې ته تبعید شو. مګر ملي مبارزینو خپلو فعالیتونو ته زور ورکړ، ځانونه یې نور هم منسجم کړل، میر مسجدي خان او سلطان محمد نجرابي په شمال کې، عبدالله خان اڅکزي او امین الله خان لوګري د کابل په شاوخوا کې د انګریزانو په وړاندې جبهې منظمې کړې او په یووالي سره یې پرشاه شجاع او انګریزانو یرغلونه پیل کړل. سردار محمد اکبر خان د امیر دوست محمدخان زوی د غازیانو مشري په لاس کې واخیسته او په کابل کې یې پر انګریزانو د واک ساحه راتنګه کړه. په دغه اړو دوړ کې په ۱۸۴۱م کال د سپتمبر په میاشت کې مکناټن د سردار محمداکبرخان په لاس ووژل شو، ورپسې د همدغه کال د نومبر په دوهمه نېټه الکساندر برنس هم ووژل شو او له دوی وروسته شاه شجاع هم له ورته برخلیک سره مخامخ شو. انګریزان د ۱۸۴۲م کال د اپریل په ۳ له کابل څخه ووتل او د کابل او جلال آباد د لارې په اړدو کې د غازیانو له پرلپسې بریدونو سره مخامخ شول، تر څو چې له ټول پوځ څخه یې یوازې ډاکټر برایډن په زخمي حالت کې جلال آباد ته ورسید. (۱۰: ۳۰۸-۳۰۹)

په دې جګړه کې انګریزانو ته لوی مالي او ځاني تاوانونو ورسیدل، د بولان او خیبر له لارې چې کوم انګریز پوځ راغلی و او بیا چې وروسته پسې راغلل نو شمېر یې ۵۱زره کسانو ته رسیده او دغه پوځ (۱۲۰۰۰) کارکوونکي او (۳۰۰۰۰)باروړنکي حیوانات درلودل. په متفرقو جګړو او هغه چې د کابل او جلال آباد په لاره کې ووژل شول شمېر یې ۳۰ زرو کسانو ته رسیده، دیرش کروړه هندي روپۍ یې تاوان ولیده او تر ټولو مهمه یې داده چې په نړیواله کچه یې حیثت ته درنه ضربه ورسیده.

د لارډ اکلنډ جوړه کړې نظامي پروژه او سیاست له ناکامۍ سره مخامخ شو؛ له دې امله نوموړی د لندن له لورې برطرف او پر ځای یې لارډ النبرو وټاکل شو. هغه د دوست محمد خان د بیا ځلې واک ته رسولو او په کابل کې کلابند انګریزانو او د هغوی د کورنیو د راخلاصولو لپاره زمینه مساعده کړه. (۲۸: ۶۲- ۶۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه وخت چې امیر دوست محمد خان دوهم ځل لپار واک ته ورسید، د افغانستان سیاسي، اجتماعي او اقتصادي وضع د انګریزانو د یرغل او د غازیانو د مقاومت په وجه د پخوا څخه ډېره خرابه شوې وه. د هغه دا ځل دوره د هیواد د سیاسي یووالي په موخه په هلو ځلو او جګړو تیره شوه، کله یې چې د هیواد سیاسي یووالی تامین کړ او هرات یې په ۱۸۶۳م کال کې ترلاسه کړ. د هرات د نیولو څخه ۱۴ ورځې وروسته په همدې هرات ښار کې د (۷۲) کالو په عمر د ۱۸۶۳م کال د جون په نهمه وفات شو. (۴۲: ۲۷-۲۸)

که څه هم امیردوست محمدخان د تیمور شاه په څېر ډېر زامن درلودل؛ خو د هغه برخلاف یې په خپل ژوند کې خپل ځای ناستی وټاکه، لومړی یې مشر زوی سردار غلام حیدر خان وټاکه او کله چې هغه وفات شو بیا یې سردار شیرعلي خان خپل ځای ناستی اعلان کړ. کله چې د هرات فتح اخري مرحلو ته رسیدلې وه، بیا یې هم د قومي او نظامي مشرانو په وړاندې د دوهم ځل لپاره شیرعلي خان خپل ځای ناستی اعلان کړ. (۴۲: ۳۱) امیر د ځنکدن په وخت کې د افغانستان مشرانو او په تیره بیا د خپلو زامنو ترمنځ د اتفاق وصیت کړی و، خو داسې ښکاریده چې د هغه وصیتونه هیڅا هم نه وو اوریدلي او د هغه د جنازې د مراسمو وروسته د هغه د زامنو تر منځ چې ډېرې یې د جګړو په ډګرونو کې ازمویل شوي میړونه وو، د نقاق اور بل شو. له یوې خوا د امیر دوست محمدخان په مړینې سره د سردار پاینده خان د زامنو ترمنځ خپل منځي جګړې پای ته ورسیدې؛ خو اوس دده د زامنو ترمنځ د جګړو یوه بله لړۍ پیل شوه، چې له هر اړخه یې هیواد او افغان ملت ته درانه زیانونه ورسول.دا جګړې په ۱۸۸۱م کال کې د امیرعبدالرحمن خان په واک ته رسیدو سره پای ته ورسیدې.

د امیرشیرعلي خان امارت د هغه د وروڼو له خوا ونه منل شو، سردار محمد امین خان د کندهار حاکم ځان کندهار ته ورساوه او د مرکزي حکومت له متابعت څخه یې ښکاره سرغړونه پیل کړه، همدا ډول محمد افضل خان چې په ټولو وروڼو کې مشر و؛ نو واکمني او پاچاهي یې هم د خپل ځان حق ګاڼه، چې په دې مسئله کې ورسره محمد اعظم خان هم د هغه پلوي کوله. په هر صورت دا ډول مخالفتونه پیل شول او امیرشیرعلي خان خپل ځوان زوی محمدیعقوب خان په هرات کې د حاکم په توګه پرېښود او په خپله له بل ځوان زوی محمدعلي خان سره کابل ته ولاړ. او په کابل کې یې د چارو په سمون پیل وکړ. (۸: ۳۶۱)

کابل ته په رسیدو سره یې برتانوي هند ته هم د خپل امارت خبر ورکړ، تر څو د هغه امارت په رسمیت وپیژني. خو انګریزانو تر شپږو میاشتو پورې هغه ته ځواب ورنه کړ. د هغه لومړی کار د

(c) ketabton.com: The Digital Library

امنیت راوستل او مرکزي اداري پیاوړي کول وو، په همدې موخه یې زرمت خواته لښکر ولیږه ،تر څو وکولای شي هلته خپل مخالف ورور محمداعظم خان، چې د زرمت حاکم و متابعت کولو ته اړ کړي، خو محمداعظم خان له جګړې پرته میدان پرېښود او برتانوي هند ته یې پنا یووړه او په راولپنډۍ کې انګریزانو ځای ورکړ او هم یې ورته د ورځې سل کلداري معاش وټاکه. اوس نو انګریز ته بیا یوه ښه وسیله په لاس ورغله تر څو د همدې وسیلې په واسطه امیرشیرعلي خان تهدید کړي. محمد اعظم خان خپل ملګري هم وروغوښتل او هلته د امیر په وړاندې د فتنو بازار تود شو. په ۱۸۶۴م کال کې امیرشیرعلي خان ترکستان (بلخ) ته متوجه شو؛ ځکه د هغه ځای حاکم محمدافضل خان چې ځان یې د امارت اصلي حقدار ګاڼه، د مخالفت اعلان یې کړی و او هم یې مرکزي دولت ته مالیه نه رالیږله. د امیرشیرعلي خان او محمدافضل تر منځ جګړه وشوه، چې محـمدافضل په کې ماته وخوړه، تسلیم شو او بیا د امیرشیرعلي خان له خوا بندي شو او زوی یې سردار عبدالرحمن بخارا ته وتښتیدو. (۲۸: ۹۳)

په ۱۸۶۵م کال کې د کندهار د تصفیې په موخه روان شو، ځکه د هغه ځای حاکم سردار محمد امین خان چې د امیرشیرعلي خان سکنی ورور هم و، عقیده درلوده، چې د پلار تر مړینې وروسته هر یو ورور په خپله سیمه کې پاچا شمېرل کیږي؛ نو په دې ډول یې له مرکزي اداري څخه متابعت نه کاوه. د خپل پوځ مشر یې ځوان زوی محمدعلي خان وټاکه او جګړه د قلات په سیمه کې پیل شوه، چې په پای کې د امیر ځوان زوی او د پوځ مشر محمدعلي خان او مخالف ورور محمد امین خان دواړه ووژل شول . ددې پېښې له امله امیر دومره غمجن شو، چې ورځني کارونه یې پرېښودل او داسې کارونه به یې کول چې خلکو پرې د لیوني ګومان کاوه او کله به یې چې ولیدل، د نظامي افسرانو په منځ کې یې زوی نه شته؛ نو په سپکو او سپورو به یې پیل وکړ. د امیر دغه شان وضعیت د افسرانو د خفګان لامل شو، ځینو پوځ پرېښود او وتښتیدل، ځینې د فرصت په انتظار کې شول او ځینو هم په هند کې میشت محمداعظم خان او په بخارا کې میشت عبدالرحمن خان ته لیکونه ورولیږل او هغوی یې د کابل نیولو ته وهڅول. په دې ډول عبدالرحمن خان له بخارا څخه بلخ ته راغی او ددې ځای صاحب منصبان ورسره یو ځای شول او د بلخ حاکم سردار فتح محمد خان څخه یې بلخ ونیوه. محمداعظم خان هم د چترال له لارې بدخشان ته راغی او په شمال کې له خپل وراره عبدالرحمن سره یو ځای شو او یوه میاشت وروسته یې کابل هم ونیوه.

امیرشیرعلي خان په غزني کې د ډېر سخت مقاومت وروسته له ماتې سر مخامخ شو او محمدافضل خان چې د امیرشیرعلي خان په زندان کې پروت و له زندان څخه په تېښته بریالی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځان يې کابل ته ورساوه او هلته د محمد اعظم خان او عبدالرحمن خان له خوا ورته د کابل امارت تسليم شو او د امير محمد افضل خان په نوم واک ته ورسيد. (۸: ۳۱۶- ۳۱۷)

د اميرشيرعلي خان د حکومت لومړی دوره په همدغه کورني او خپل منځي اړو دوړ پای ته ورسيده او نوموړي ونه شوای کولای، چې په دغه دوره کې کوم ځانګړي پروګرامونه پلي کړي. دده حکومت چې د هغه وخت يو قانوني حکومت ورته ويلای شو د انګريزانو له خوا په رسميت ونه پيژندل شو او انګريزانو په دې بهانه چې له نوموړي سره ورونه مخالف دي او افغانستان کې يوه واحده مرکزي اداره شتون نه لري نو د شوو تړونونو په اساس يې هغه مرستې پر هغه بندې کړې، کومې چې دده پلار اميردوست محمدخان ته يې ورکولې؛ خو په اصل کې خبره بل ځای وه، هغه دا چې اميرشيرعلي خان د امير دوست محمدخان په زمانو کې هغه شخص و، چې له انګريزانو يې ډېر بد راتلل او هغوی يې نه خوښيدل او په دې خبره انګريزان هم واقف و؛ نو ځکه انګريزانو نوې او زړې نقشې بيا راواخيستې او د اميرشيرعلي خان په ناکامولو کې يې خپله ونډه واخيسته.

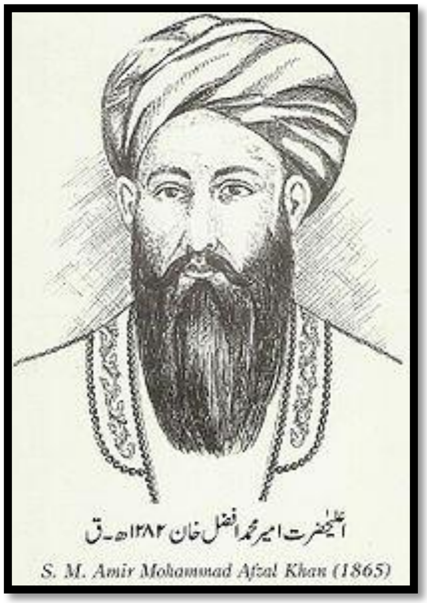
اعلیحضرت امیر محمد افضل خان ۱۲۸۲ هـ ق
S. M. Amir Mohammad Afzal Khan (1865)

څه وخت چې امير محمد افضل خان امارت ته ورسيد نو انګريزانو په بيړه د هغه حکومت په رسيمت وپيژانده او يو استازی يې هم ورته راوليږه، حال دا چې د اميرشيرعلي خان قانوني حکومت يې په رسميت ونه پيژانده. په دې مسئله کې يوه خبره ډېره څرګنده ده، هغه دا چې انګريزانو په لوی لاس غوښتل چې په افغانستان کې داخلي جګړه زور واخلي او دوی خپلو موخو ته ځانونه ورسوي. اميرشيرعلي خان چې دا مهال په کندهار کې و، هيواد يې په خطر کې وليد او يو ځل بيا يې د جګړې لپاره تياري ونيوله تر څو دې حالت ته د پای ټکی کيږدي، خو د کلات په سيمه کې د عبدالرحمن خان او محمد اعظم خان له لښکرو سره په جګړه کې له ماتې سره مخاخ شو او له هغه ځايه هرات ته ولاړ او کندهار د عبدالرحمن خان او محمد اعظم خان لاس ته ورغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اميرشيرعلي خان له هرات څخه بلخ خواته ولاړ او هلته يې خپل پوځونه منظم او د کابل د نيولو په موخه روان شو؛ خو د چاريکارو په نوم سيمه کې يې يو ځل بيا له عبدالرحمن څخه ماتې وخوړه او بېرته هرات ته ستون شو. (۱۳ : ۲۴۷- ۲۴۸)

په همدغه وخت کې چې د ۱۸۶۷م کال د اکتوبر ۱۸ نېټې سره سمون خوري اميرمحمد افضل خان د وړپېښې ناروغۍ له امله د څه کم يوه کال واکمنۍ وروسته وفات او د کابل د شهداى صالحين د زيارت ترڅنگ دفن شو او ځاى يې ورور محمداعظم خان ونېوه . د امير محمد افضل خان د امارت دوره ډېره لنډه وه او هيڅ داسې مهم کار چې د يادولو وړ وي د هغه په وخت کې تر سره نه شو.

وروسته له دې چې محمداعظم خان واک ته ورسيد له عبدالرحمن خان څخه يې په دې ويره راغله، چې کيداى شي له يوې لارې به واک تر لاسه کړي . عبدالرحمن خان هغه ځوک و، چې هم يې پلار اميرافضل خان او هم يې همدغه کاکا محمداعظم خان واک ته رسولى و؛ خو بيا هم نوي امير محمداعظم خان ترينه ويره احساسوله او هڅه يې وکړه چې هغه له مرکز څخه لرې کړي او په همدې پلمه يې هغه ته امر وکړ چې د شمال د چارو د سمون لپاره شمال ته ولاړ شي. که څه هم عبدالرحمن نه غوښتل چې کابل پرېږدي؛ ځکه چې هر وخت شونې وه چې اميرشيرعلي خان په کابل حمله ترسره کړي، خو د امير محمد اعظم خان په ډېر ټينگار بلخ ته ولاړ او هلته د شمال د چارو په سمون مصروف شو. څه وخت چې اميرشيرعلي خان د عبدالرحمن خان له مصروفيتونو خبر شو؛ نو د خپل زوى يعقوب خان په ملاتړ يې په کندهار حمله وکړه او دا چې د کندهار د ښار اوسيدونکي د امير محمداعظم خان د زامنو له ظلمونو پوزې ته راغلي وو، ښار يې اميرشيرعلي خان ته تسليم او د امير محمد اعظم خان زامن وتښتيدل.

اميرشيرعلي خان په کندهار کې ځان منظم او د جگړې لپاره تيار او مخ په کابل يې حمله وکړه.امير محمداعظم خان يو ځل بيا له عبدالرحمن څخه مرسته وغوښته او نوموړى يې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدمت کې حاضر او په ګډه يې د غزني په شش ګاو نومې ځای کې د امیرشیرعلي خان مخه ونیوه؛ خو د یوې سختې جګړې په ترخ کې دواړه له ماتې سره مخامخ شول او امیرشیرعلي خان د دوو کالو ستونزو ګاللو وروسته په ۱۸۶۸م کال د سپتمبر په میاشت کې کابل تر لاسه او د دوهم ځل لپاره واک ته ورسید.

عبدالرحمن خان او امیر محمداعظم خان دواړه ایران ته ولاړل ؛خو عبدالرحمن خان د تیر په څیر یو ځل بیا د جلاوطنۍ ژوند په بخارا کې غوره وګانه او بخارا ته ولاړ؛ خو امیر محمد اعظم خان په ایران کې پاتې شو، تر څو تهران ته په لاره د ورپېښې ناروغۍ له امله وفات او جنازه یې د بسطام په ښار کې خاورو ته وسپارل شوه.

د امیر محمداعظم خان د حکومت دوره هم ډېره لنډه وه، له دې امله يې ونه شوای کولای، چې د هیوادد پرمختګ لپاره کوم مهم کارونه وکړي؛ خو ویل کیږي چې د خپل پوه او عالم وزیر علامه سیدجمال الدین افغان په مرسته یې د افغانستان د عصري کولو په موخه سیاسي، عمراني، کلتوري پلانونه طرحه کړي وو، چې د هغو له جملې څخه یې د «جریده کابل» په نوم د افغانستان لومړۍ مجله له چاپه راوویسته؛ خو د وخت د کموالي له امله د اداري او سیاسي تشکیلاتو په لړ کې د کومو پلانونو په پلي کولو بریالی نه شو. (۲۳: ۸۶- ۸۷)

داچې ریښتیا هم په هغه وخت کې د سیدجمال الدین په هڅو د کابل په نوم جریده راوتلې وه او که نه؟ په دویم څپرکي کې به یې په اړوند پوره معلومات وړاندې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

د امیرشیرعلي خان د حکومت دوهمه دوره

د امیر محمد اعظم خان او سردار عبدالرحمن خان په ماتې سره امیرشیرعلي خان کابل ته داخل او د ۱۸۶۸م کال د سپتمبر په اوومه نېټه د دوهم ځل لپاره واک ته ورسید.

دده لومړی کار دا وه، چې انګریزانو ته یې د دوستۍ لاس ور وړاندې کړ او په کابل کې یې د انګریزانو د سفیر عطامحمدخان سدوزي په واسطه هغوی ته د خپل امارت خبر ورکړ او هم یې هیله څرګنده کړه، چې انګریز دولت به له ده سره د دوستۍ اړیکې ټینګې کړي او هم به په نظامي او اقتصادي برخو کې مرسته وکړي.

برتانوي هند چې د افغانستان وضع ارامه ولیده او په دې پوه شول چې د امیرشیرعلي خان مخالفین له پښو غورځیدلي دي؛ نو د ۱۸۶۸م کال د نومبر په دویمه نېټه یې د امیرشیرعلي خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

امارت په رسمیت وپېژانده، ۱۲۰۰۰ ټوپکه او ۲ لکه روپۍ یې ورته راولېږلې او هم یې امیرشیرعلي خان ته د هند د سفر کولو بلنه ورکړه او امیرشیرعلي خان هم د اړیکو د ټېنګولو او د دوه اړخیزو همکاریو د رامنځ ته کولو په موخه په ۱۸۶۹م کال کې د هند امبالې ته سفر وکړ چې دده دا لېدنه د امبالې د کنفرانس په نوم شهرت لري. (۴۲: ۸۵)

د امبالې کنفرانس او د هغه پایلې

امیرشیرعلي خان خپل زوی شهزاده یعقوب خان د کابل په دربار کې د نایب السلطنه په توګه پرېښود او په خپله له پنځو زرو عسکرو سره د ۱۸۶۹م کال په لومړیو کې پېښور ته ولاړ. په دغه سفر کې صدراعظم سید نور محمد شاه، د امیر کوچنی زوی شهزاده عبدالله جان ، او د دربار مهم غړي لکه جنرال حسین خان، ارسلاخان، عصمت الله خان، میرزا محمدنبي او شاغاسي شیردل خان د امیر ملتیا کوله. (۲۹: ۵۹۷)

په پېښور کې د انګریزانو له خوا امیر ته تود هرکلی ویل شو او امیر د عسکرو فرقه په پېښور کې پرېښودله او د دربار له مهمو غړو او څو سوه نفرو سره مخ په هند روان شو. د هند ګورنر لارډ مایو انګلیسي مامورینو او هندي شهزاده ګانو ته امر کړی و، چې د افغانستان د امیر هر کلی او ښه راغلاست په دې ډول عیار کړي، لکه څرنګه چې د دوو خپلواکو هیوادونو تر منځ تر سره کیږي، ترڅو نړۍ ته داسې څرګنده شي چې امیرشیرعلي خان په رېښتیا د یوه خپلواک هیواد حکمران دی او دا تشریفات باید په دې کچه وي ، چې د هند په تاریخ کې ساری ونه لري. د پلان مطابق انګریز مشرانو او هندي راجګانو د افغانستان له امیر څخه شاندار هر کلی وکړ. په داسې حال کې چې د هندي ټولنې عامه طبقه هم حاضره وه ، امیر ته د توپونو ډزې هم وشوې. (۲۲ : ۲۸۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

[امیر شیرعلي خان د هند په امباله کې له ولیعهد عبدالله جان او د خپلې کابینې له غړو سره]

په کنفرانس کې امیر په صراحت سره وویل، چې د انګریزانو سره ټول شوي تړونونه یو اړخیز دي او باید چې نواقص یې رفع شي. امیر د بیلګې په توګه د جمرود په لومړي تړون باندې نیوکه وکړه، چې د هغه په دریمه ماده کې راغلي وو چې امیر به د انګریزانو دوستان خپل دوستان او دښمنان به یې دښمنان بولي؛ نو زه ددې لپاره هند ته راغلی یم چې په شویو تړونونو له سره کتنه وشي او د دوه اړخیزو همکاریو او اړیکو په نظر کې نیولو سره له سره تائید شي.

امیرشیرعلي خان په حقه و؛ ځکه چې په نړیوالو تړونونو کې د تړون دواړه خواوې مساوي وجایب او حقوق لري خو دلته بل المقابل بیا انګریز په تړون کې دانه ذکر کوي چې د افغانستان دوست به د انګریزانو دوست او دښمن به یې د انګریزانو دښمن وي.

همدا ډول امیر نیوکه وکړه چې زما لومړۍ دوره حکومت چې یو قانوني حکومت و انګریز په رسمیت ونه پیژانده او د داخلي ګډوډۍ په حالت کې مې چې له تاسو کومه مرسته وغوښته، تاسو هغه رد کړه او اوس مو چې کومې ټوپکې او پیسې رالیږلي دي ښېرته یې رالیږم.

لارډ مایو وویل چې تیر به هیر کړو او اوس باید د دوستانه اړیکو لپاره نوي بنسټونه کیښودل شي.

امیر په ځواب کې وویل که انګلستان د افغانستان دوستي په لس، شل لکه روپو او شل، دیرش زره ټوپکو ګڼي چې په دې سره افغانان د بهرني دښمن دفاع وکړي؛ خو ګرانه ده. افغانستان چې تر څو د هیواد پنځه کلنه مالیه ونه بخښي او د هغې پر ځای د بریتانیا د حکومت د لګښتونو پیسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورنه کړي نه افغانستان له چا سره جګړه کولای شي او نه هم د خپل هیواد دفاع . په دې حالت کې د بریتانیا همدومره مرسته اړینه ده او که دا مرسته د روسیې تر حرکت پورې وځنډول شي، نو بیا مو فرصت له لاسه ځي نه افغانستان او نه هم انګلستان ته ګټه رسولای شي؛ ځکه د سرحدونو د ساتنې او د جګړې لپاره مخکې تیارې په کار دی.

لارډ مایو په ځواب کې وویل چې په دې اړوند به په خپل وخت خبري وکړو؛ خو اوس مهال به تاسو ته ۱۲۵ لکه روپۍ ، ۱۲ زره ټوپک او ۱۲ توپونه درکړل شي. په همدې ډول درې تنه انګریزي استازي په هرات، کابل او کندهار کې ټاکل کیږي تر څو زات البیني معاملې اجرا کړي او هم د روسانو د چلند او د هغوی د حرکتونو په اړوند معلومات ترلاسه کړي.

دا لومړۍ ناسته وه، چې په دې خبرو پای ته ورسیده او نورې ناستې د افغانستان صدراعظم سید نور محمد شاه او د برتانوي هند د بهرنیو چارو د وزیر ستېین کار ترمنځ د ډاکټر ګیري په ترجمانۍ ترسره شوې او په پای کې امیر داسې یو بشپړ وړاندیز وکړ:

۱- د انګریز دولت مرستې باید دوامدارې وي او د بهرني خطر پرمهال به د امیر له غوښتنې سره سم زیاتیږي .

۲- سلطنت دې د امیرشیرعلي خان په کورنۍ کې په رسمیت وپیژندل شي او د شهزاده عبدالله جان ولیعهدي دې تائید شي، چې په راتلونکي کې د انګلستان دولت د افغانستان د واکمن په پیژندلو کې متردد نه اوسي .

۳. د دوستۍ معاهده دې دوه اړخیزه وي یعنې که افغانستان د انګلستان دښمنان خپل دښمنان پیژني نو انګلستان هم باید د افغانستان دښمنان خپل دښمنان وبولي .

۴- د بهرني تجاوز د دفعې پر مهال به دواړه دولتونه په خپلو کې سره مشوره کوي، انګلستان باید چې له افغانستان سره د پیسو او وسلو مرسته وکړي، تر څو افغانان په خپله د بهرني دښمن د مخنیوي او دفاع لپاره ګام پورته کړي او وار د مخه ورته تدابیر ونیسي لکه په سرحدونو کې د استحکاماتو او کلاګانو جوړول چې د انګریزانو د فني انجینرانو په مشوره به ودانیږي او د انګریزي منصبدارانو او پوځیانو مسئله به د امیر په خوښې پورې اړه لري.

داد افغانستان په معاصر سیاسي تاریخ کې لومړی ځل و چې افغانستان دولت او مشر د مذاکراتو طرحه په یوې مسوېده کې مقابل لوري ته وړاندې شوه. د امیر دا کار د معمول خلاف و؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه پخوا به د انګریزانو له خوا شرایط تاکل کیدل او په افغاني لورې به منل کیدل. (۲۴ : ۹۳-۹۴)

لارډ مایو د امیر ټولې طرحې رد کړې او امیر هم مایوس شو او د کوم تړون د لاسلیک کولو پرته خپل هیواد ته راستون شو. وروسته انګریزانو په یوه مکتوب کې امیر ته ولیکل چې انګریزان د چا په داخلي چارو کې مداخله نه کوي، خو وخت ناوخت به خپلې مرستې ونه سپموي.

انګریزانو ځکه د امیر له طرحې سره هوکړه ونه کړه، چې په دې سره په افغانستان کې د انګریزانو د هر ډول لاس وهنې لاره بندیده او د ولیعهد په توګه د عبدالله جان منل به ددې سبب شوی وای، چې د امیر په وړاندې به د سردارانو او ورونو د توطیو مخه بنده شوې وای. په دې ډول انګریزانو هیڅکله هم نه غوښتل چې په افغانستان کې یوه ځواکمنه اداره او دایمې ثبات رامنځ ته شي. (۲۸: ۹۵)

د امبالې له کنفرانس څخه د امیرشیرعلي خان لویه هیله دا وه، چې افغانستان په نړیواله کچه له سیاسي خپلواکۍ څخه برخمن شي او د یوازیتوب (تجرید) له حالت څخه یې راوباسي؛ ځکه امیر په وروستیو کې په بشپړ ډول پوهیدلی و، چې انګریزان یې له یوې خوا په کورنیو ستونزو کې راګیروي او له بلې خوا یې د نړۍ دروازې پرمخ ورتړلې دي او غواړي په همدې ډول یې وساتي؛ مګر امیرشیرعلي خان ونه شوای کولای چې خپلې دې موخې ته ځان ورسوي؛ ځکه چې نړیواله سیاسي رسۍ د دوو زبر ځواکونو(انګلستان او روسیې) په لاس کې وه، چې دواړو نه غوښتل چې په سیمه کې په پښنو ولاړ افغانستان وګوري.(۲۴: ۶۶)

دا چې امیرشیرعلي خان د امبالې په کنفرانس کې ونه توانیده، چې د عبدالله جان ولیعهدي پر انګریزانو ومني، نو په ۱۸۷۰م کال کې یې خپل اووه کلن زوی عبدالله جان د یو لوی جشن په ترڅ کې د ځای ناستي په توګه اعلان کړ، په داسې حال کې چې امیر د یعقوب خان او ایوب خان په نومونو دوه مشران او په کار پوه زامن درلودل، مشر یې یعقوب خان و او د امیر د ځای ناستي کېدو لومړنی حقدار ګڼل کېدو. امیر دا لویه سیاسي تېروتنه د خپلې میرمنې عایشې په غوښتنه تر سره کړه، چې په هغه ډېره ګرانه وه. یعقوب خان چې دا بې انصافي ولیدله په بغاوت یې لاس پورې کړ،کندهار ته وتښتید او له هغه ځایه یې په هرات حمله وکړه او په دې ډول خبره تر لویو جګړو ورسیده؛ خو په اخر کې یعقوب خان کابل ته راغی او ځان یې پلار ته تسلیم کړ، امیر ددې پر ځای چې هغه وبښي، زندان ته یې ورتېل واهه او پوره اووه کاله یې په زندان کې تیر کړل.(۲۸: ۹۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سرحدي ستونزو د حل په اړه د اميرشيرعلي خان هڅې

د داخلي ستونزې سربېره امير ته په بهرني سياست کې هم يو لړ مسايل راپورته شول، چې مهم يې د سرحدونو مسايل وو. هغه مهال په منځنۍ آسيا او د افغانستان د شمالي پولو پر لور د روسانو پرمختګ هم امير او هم انګريزان په تشوېش کې اچولي وو او امير د امبالې په کنفرانس کې هم دې مسئلې ته په صراحت انګريزان متوجه کړي وو. انګريزانو هم د افغانستان او روسيې تر منځ د سرحدونو په ټاکلو کې خپله ګټه ليده ؛نو ژر يې مداخله وکړه او هم يې اميرشيرعلي خان وهڅاوه، چې له روسانو سره خپل سرحدونه تثبيت او معلوم کړي. (۲۶: ۵۵)

ددې مسئلې د راپورته کېدو يو بل لوی عامل داو چې په دې سيمه کې د انګريزانو او روسانو د ټکر او تصادم ويره موجوده وه، دواړو خواو د مخته تګ پاليسي غوره کړې وه او د دواړو سرحدونه يو بل ته نږدې کيدل. د بېلګې په توګه روسانو په ۱۸۶۵م کال په مرکزي آسيا کې تاشکند ونېوه او دوه کاله وروسته يې په ۱۸۶۸م کال کې يې بل لوی ښار سمرقند هم ونېوه او په مرکزي آسيا کې يې د بخارا په امارت خپل نفوذ خپور کړ. انګريزانو هم عين ګام پورته کړ سند يې ونېوه او په اباسيند يې خپل نفوذ راخپور کړ. اوس ددې ويره موجوده وه چې دا لوی زبرځواکونه به په همدغه سيمه کې سره ټکر شي. ددې وېرې له امله دواړو خواو مفاهمې سره پېل کړې، چې تر څو افغانستان د بفر او حايل په توګه عيار کړي او دواړه خواوې په هغه کې مداخله ونه کړي او په دې سره به د ټکر څخه مخنيوی وکړي. (۲۸: ۴۱۵)

انګريزانو په همدې موخه د انګلستان د بهرنيو چارو وزير لارډ ګرينويل (Lard Granville) د روس پلازمينې سن پترزبورګ ته ولېږه او هلته يې د روسيې له بهرنيو چارو وزير پرنس کورچکوف (prince corchokove) سره د افغانستان او تزاري روسيې د سرحد د ټاکلو پر سر خبرې پېل کړې، چې بالاخره په ۱۸۷۳م کال کې د روسيې دولت د سرحدي کرښې د ټاکلو لپاره د تياري اعلان وکړ. د انګليس، افغانستان او روسيې استازي د يو ګډ کميسيون په توګه دغه سرحدي کرښه، چې له ويکتوريا(زرقول) له جهيل څخه تر خم آب پورې اوږدوالی لري، تعين او تثبيت کړه، نومورې سرحدي کرښه د آمو د سيند په امتداد ۱۸۰۰ کيلومتره اوږد والی لري او اوس د اميرشيرعلي خان د کرښې په نوم يادېږي .(۴۲: ۵۵)

په عين حال کې د سيستان پر سر له ايران سره اختلافات موجود وو. د سيستان سيمه د خپل لرغوني روښانه تاريخي سوابقو له مخې د افغانستان يو مهم ولايت دی. د افغانستان د معاصر

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ په پېل کې د تیمور شاه تر مړینې پورې سیستان د افغانستان دولت ته باج ورکاوه؛ خو څه وخت چې په درانیانو کې دا خلي اختلافات او جګړې پېل شوې، نو سیستان به کله په هرات او کله به په کندهار پورې وتړل شو. (۷: ۳۱۰)

ایران هڅه کوله د افغانستان په داخلي چارو کې لاس وهنه وکړي او د افغانستان له داخلي اختلافاتو څخه ګټه پورته کړي او د افغانستان ځینې سیمې لاندې کړي. د بیلګې په توګه ایران تل هڅه کوله چې هرات د ایران یوه برخه وګرځوي؛ خو دې هیواد ونه شوای کولای چې خپلو هیلو ته ورسیږي، په ځانګړي ډول د ۱۸۵۷م د پاریس تړون له امله د ایران لاس په بشپړ ډول له هرات څخه قطع شو. کله چې ایران د هرات په نیولو بریالی نه شو؛ نو بیا یې د افغانستان په جنوب لویدیځ کې سیستان ته لاس راوغځاوه. دا هغه مهال و چې امیر شیرعلي په داخلي اختلافاتو کې مصروف او ویې نه شوای کولای چې د سیستان مسئلې ته ځان ورسوي؛ خو کله چې امیرشیرعلي خان د دوهم ځل لپاره واک ته ورسید، دې مسئلې ته یې په جدي ډول پاملرنه وکړه او په دې ډول د ایران او افغانستان تر منځ جنجال راپورته شو. څرنګه چې د ایران او انګلیس تر منځ د پاریس د تړون په اساس په داسې مسئلو کې حکمیت باید انګریزانو ته سپارل شوی وای؛ نو ایران ورته مراجعه وکړه او انګریز هم په ۱۸۷۲م کال کې سرفریدریګ ګولډسمت په نامه یو انګریز ددې کار لپاره وګماره او د افغانستان او ایران استازي یې هم وغوښتل. (۲۸: ۹۶)

د افغانستان له خوا صدراعظم سید نور محمدشاه او د ایران له خوا میرزا معصوم خان د استازو په توګه ددې مسئلې د حل لپاره په تهران کې سره کښیناستل. له ډېرو خبرو وروسته ګولډسمت خپله پریکړه وکړه او یو ځل بیا یې د افغانستان او ایران تر منځ د نفاق اور تازه کړ او سیستان یې په دوو برخو ووېشه. دا وېش د افغانستان په ضرر و، په پایله کې د انګریزانو او امیرشیرعلي خان تر منځ اړیکې پرې خرابې شوې. انګریزانو ددې لپاره چې امیر خوشاله کړي د ګولډسمت پریکړه یې یوه سهوه وبلله او شپاړس لکه کلدارې یې د تاوان په توګه ومنلې؛ خو امیرشیرعلي خان دا پیسې ونه منلې او د سیستان مسئله همداسې لاینحله او جنجالي پاتې شوه. (۴۲: ۵۶-۵۷)

د امیر حبیب الله خان په وخت کې یو ځل بیا د ایران او افغانستان تر منځ د سرحد پر سر اختلافات را پورته شول او دا ځل بیا هم د انګریز استازي مکماهن په منځګړې توب په ۱۹۰۲م کال کې د ایران او افغانستان تر منځ سرحدي کرښه رامنځ ته شوه، چې د مکماهن د سرحدې کرښې په نوم شهرت لري چې د کوه ملک سیاه څخه د سیاه کوه پورې غځیدلې ده. په دې سره بیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د دواړو هیوادونو ترمنځ د سرحد په سر ستونزه هواره نه شوه، ځکه دا ځل ایران بیا هم د هلمند د اوبو پر سر جنجالونه را پورته کړل، که څه هم له ۱۸۷۲م کال څخه بیا تر ۱۹۰۵م کال پورې یعنې د ۲۳کلونو په موده کې د انګریزانو د حاکمیت له مخې د هلمند د سیند دریمه برخه او د سیستان له ځمکو څخه تر دریمې ډېره برخه ایران ته ورکړل شوه. (۳: ۶۴)

په وروستیو کې د هلمند د اوبو معاهده د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د سلطنت او د موسی شفیق د صدرات پر مهال، په کابل کې د ایران د لومړي وزیر عباس هویدا او صدراعظم موسی شفیق له خوا په ۱۹۷۳م کال کې لاسلیک شوه، د افغانستان په ولسي جرګه کې هم دا معاهده د رایو په اکثریت تصویب شوه او وروسته د افغانستان د پاچا محمد ظاهر شاه له خوا هم تائید شوه. (۳۱: ۲۳۴)

د سملې کنفرانس او د هغه پایلې

د سیستان او د یعقوب خان د بغاوت په مسئله کې د انګریزانو او د امیرشیرعلي خان ترمنځ سیاسي بې اعتمادي نوره هم پسې ډېره شوه او ورځ تر بلې یې اړیکې د بحران په لور روانې شوې. له بلې خوا انګریزانو پر امیر تل فشار اچاوه چې په کابل کې د برتانیې یو سیاسي استازي ومنل شي، تر څو له نږدې نه د سیاسي مسایلو په اړوند مذاکرې وشي.

امیر شیرعلی خان لازمه وګڼله چې کابل ته د انګریز استازي د راتګ په اړوند د ملت رایه ترلاسه کړي؛ نو یې لویه جرګه دایره کړه او جرګې پریکړه وکړه، چې د انګریزانو استازي ته دې کابل ته د راتګ اجازه ورنه کړل شي؛ ځکه چې افغانستان اوس له انګریزانو سره د خبرو کوم ضرورت نه لري او که چېرې انګریزان د خبرو کولو هیله لري باید چې له وړاندې نه د خبرو موضوع روښانه کړي، تر څو پر موضوع باندې د غور کولو وروسته امیر خپل استازی هند ته ولیږي. په همدغه وخت کې د هند حکمران نارت بروک امیر ته په ځواب کې ولیکل چې د مزاکراتو موضوګانې د سیستان مسئله، شمالي سرحدات او نور سیاسي مسایل دي او نوموړي هیله ښودلې وه چې امیر په خپله په کنفرانس کې د ګډون لپاره هند ته ورشي. دا چې امیر له پخوانیو مذاکراتو څخه مایوسه و او هم یې د هندي راجګانو په مجلس کې ګډون د خپل شان او د هیواد د خپلواکۍ سره مناسب نه ګاڼه، فیصله یې وکړه چې خپل صدراعظم سیدنورمحمدشاه هند ته ولېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیدنورمحمدشاه د نارت بروک له موافقې وروسته په ۱۸۷۳م کال د جولای په (۵) نېټه د هند په سمله کې له نارت بروک او د هغه بهرنیو چارو وزیر ایچیزن سره ولیدل. (۱۷: ۲۵۶-۲۶۶)

د خبرو په پېل کې د برتانوي هند چارواکو د امیر په اړه د خپل نیک نیت څرګندونه وکړه او هغوی وویل چې د هلمند د اوبو په اړه حکمیت د مخالفت پر بنسټ نه دی شوی او د امیر د راضي کولو لپاره به خپلې هڅې جاري وساتو. همدارنګه د افغانستان د شمالي سرحدونو په اړه یې هم ډاډ ورکړ او زیری یې ورکړ، چې روسیې دا منلې چې افغانستان د روس له نفوذ څخه وتلی او بهر دی . یادونه یې وکړه چې که په افغانستان باندې کوم تجاوز وشي؛ نو انګریزان به د افغانستان د سرحدونو د ساتلو لپاره خپل ټول توان کاروي او مادي مرستې به هم کوي، خو په دې شرط چې امیر خپلو بهرنیو چارو کې د انګریزانو سلا او مشورې ته غاړه کېږدي او د خپلو ګاونډیانو په خاوره کې د لاس وهلو څخه ځان وساتي .

سیدنورمحمدشاه د نارت بروک په ځواب کې وویل چې: په مرکزي آسیا کې په ډېرې تیزۍ سره د روس د واک لمنه پراخیږي او له دې څخه د افغانستان خلک په تشویش کې دي او تر څو پورې چې هغوی ته د روس د احتمالي برید د مخنیوي او د انګریز حکومت د عملي مرستې ډاډ ورنه کړل شي، د هغوی دا تشویش نه رفع کیږي.

د هند وایسرا نارت بروک په دې اړه د لندن نظر وغوښت او د هند د چارو وزارت په راغلي تلګرام کې وښوول، چې په دې اړه د امیر اندیښنه بې ځایه ده او ورته ووایئ چې موږ په دې اړه هیڅ تشویش نه لرو او کوم ډاډ چې روسیې موږ ته په دې اړه راکړی هغه کافي ګڼو، که ربښتیا پر افغانستان برید وشو؛ نو انګلستان د وسلو او حتی پوځ لیږلو ته تیار دی. (۲۴: ۹۹- ۱۰۰)

د خبرو په جریان کې بیا هم انګریزانو خپلو اصلي ټکو ته اشاره وکړه او هغه دا چې د افغانستان دولت دې په بهرني سیاست کې له انګریز دولت سره مشوره وکړي او د افغانستان د سرحدونو د معاینې لپاره دې د انګریز موقت استازی ومني او له دې پرته دې په کابل، کندهار، هرات، بلخ او جلال آباد کې د انګریزانو سیاسي او نظامي استازي په دایمي توګه ومنل شي؛ خو سیدنورمحمدشاه د انګریز چارواکو دغه وړاندیزونه ټول رد کړل او په ځواب کې یې وویل، چې انګریز دولت سره دوستي باید د افغانستان د پاچا له خوا تضمین شي، همدارنګه د انګریزانو د مرستې اندازه د امیر په غوښتنې پورې اړه لري او په افغانستان کې د انګریز استازو د میشته کېدو په هکله باید ووایم، چې دا مسئله شخصاً په امیر پورې اړه لري. افغان استازی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیدنورمحمدشاه پرته له دي چې کـــوم غـــوځ قرارداد لاسلیک کـړي بېرته کابل ته راستون شـــو. (۴۲: ۱۷)

هند ته د نارت بروک په واسطه د امیر بلنه یوازې د همدې مسایلو په اړه وه، مګر د هغه وړاندیزونه د امیر د استازي له خوا رد شول؛ خو دا مسایل یې راتلونکي ته پرېښودل او سمدستي یې د سیستان د مسئلې د حق تلفۍ د جبرانولو لپاره پنځه لکه روپۍ د عادي مرستې په توګه او ۱۵زره ټوپکونه سیدنور محمد شاه ته ورکړل او ددې سره یې یو مکتوب هم د هغه په لاس ورکړ چې غټ ټکي یې دا وو:''د روسیې د برید په صورت کې به د افغانستان سره په ممکنه وسایلو مرسته وشي او امیر دې په خپل بهرني سیاست کې د انګریز مشوره اخلي او هم یې یو ځل بیا امیر ته د هند سفر بلنه ورکړې وه.''

امیر یو ځل بیا پیسې رد کړې او وسلې یې ومنلې، د ۱۸۷۳م کال د سپټمبر په ۶ مه د انګلستان د بهرنیو چارو وزیر لارد ګرانویل له خوا خبر راورسید، چې روسیې افغانستان ته د واخان او بدخشان په تسلیمولو باندې موافقه کړې ده؛ خو امیر د بېلابېلو ډیپلوماتیکو لارو چارو پر بنسټ د انګریز استازو له منلو څخه معذرت وغوښت. په هر صورت د انګلستان پارلمـــان د هغه وخت له رسمي پاڼو معلــومیږي، چـــې تر دې وخته پورې د افغانستان او انګلســـتان اړیکې ښې وې. (۲۴: ۱۰۰- ۱۰۱)

د پیښور مذاکرات

امیرشیرعلي خان په ۱۸۷۳م کال د عبدالله جان د ولیعهدۍ جشن جوړ کړ او د موضوع په اړه یې د هند وایسرا، د روسي ترکستان حاکم کافمن، فارس قاجاري دولت او د بخارا امیر ته اطلاع ورکړه. همدغه مهال د انګلستان په سیاست کې تغییرات رامنځ ته شول، چې د افغانستان په برخلیک یې ژوري اغیزې وکړې .د ۱۸۷۴م کال په ټاکنو کې د لیبرال حزب پر ځای محافظه کار حزب واک ته ورسید او ډیزرایلي د انګلستان د دولت د کابینې ریاست ته ورسید. نوموړي د مرکزي آسیا د هیوادونو په وړاندې سخت دریځه سیاست غوره کړ کوم چې د ګلادستون پر مهال تر یوه بریده راکم شوی و.تزاري روسیې هم ورته سیاست غوره کړ او دوی هم په مرکزي آسیا کې خپل پرمختګ ته دوام ورکړ او په ۱۸۷۴م کال کې یې د مرکزي آسیا ترکمن قبایل د ځان تابع کړل او خیوه یې په ناڅاپي توګه تر کنترول لاندې راوسته. انګریزان وارخطا شول او د روسانو دا عمل

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د هند او افغانستان لپاره خطرناک وباله، له دې امله انګريزانو يو شمېر احتياطي ګامونه پورته کړل.کوټه يې ونيوه او هم يې امير ته په کندهار او هرات کې د انګريز صاحب منصبانو د ځای پر ځای کېدو وړانديز وکړ. لارډ سالسبري د هند د چارو وزير په ۱۸۸۵م کال کې نارت بروک ته هدايت وکړ چې د انګريزي استازو د ټاکلو مسئله يو ځل بيا له اميرشيرعلي خان سره مطرح کړي . د هغې تجربې له مخې چې نارت بروک د افغانستان او په ځانګړې ډول د اميرشيرعلي خان په اړه لرله د موضوع حساسيت ته يې د انګلستان حکومت د متوجه کولو لپاره ډېرې هڅې وکړې؛ خو په دې مسئله کې د انګلستان د دولت په منصرف کولو بريالی نه شو.

له بلې خوا د افغانستان په اړه د انګريز دولت نظاميانو او سياسيونو نظر په بشپړ ډول بدلون کړی و او د دوی له نظره افغانستان د هند د دفاع لپاره مهم سنګر ګڼل کيده. لارډ نارت بروک له خپلې دندې استعفا وکړه او په ۱۸۷۶م کال کې لارډ ليټن د هند د اعلی حاکم په توګه وټاکل شو او هغه د افغانستان او سيمې په اړه د نوي سياست او طرحې سره راغی.(۳۷: ۳۸-۳۹)

لارډ ليټن د مخکې تګ (Forward) پاليسۍ ډېر سخت طرفدار و، هغه غوښتل چې د روس د نفوذ د مخنيوي لپاره انګريز پوځ د کابل مرکز او د هندوکش په لمنو کې ځای پر ځای کړي او هم په بلخ، هرات او کندهار کې نفوذ وکړي، کابل او غزني د کوټې او قلات په څېر نظامي مرکزونه کړي. شينواري، مهمند له ننګرهار څخه بيل کړي ، پيشين او سيبي د کندهار څخه بيل او له بلوچستان سره يې يو ځای کړي. د خيبر، بولان او د کورمې لويې لارې په خپل لاس کې ونيسي. ليټن اصلاً افغانستان د يو خپلواک او مستقل هيواد په نوم نه پيژانده او دا يې ويل چې: افغانستان ياپه هند پورې او يا په روس پورې وتړل شي او يا بالکل له منځه يو وړل شي او د نړۍ له نقشې ولويږي او دا د راولنس نظر هم وو، چې د افغانستان د سيمې د چارو متخصص بلل کېدو.

ليټن اميرشيرعلي خان ته مکتوب وليږه، چې په کابل کې د اړينو مسئلو په اړه د خبرو لپاره يو انګريز استازی ومني مګر اميرشيرعلي خان يې په ځواب کې مکتوب وليږه او د انګريز د استازي له منلو يې معذرت وغوښت او يادونه يې کړې وه چې د انګريز استازي راتګ له امنيتي پلوه مشکلات لري. ليټن چې کله د امير منفي ځواب واوريدو؛ نو خپل سفير عطامحمدخان يې له کابل څخه راوغوښت. عطامحمدخان د امير د خفګان په هکله ليټن ته مفصل معلومات ورکړل. يعنې د سيستان پريکړه، په قلات او کوټه کې د نظامي مرکزونو جوړول، د سرداريعقوب خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپاربنتلیک، د سملي د مذاکراتو بده رویه، د پیښور د کمیشنر بې ادبه مکالمه او ..... ددې په څنګ کې د امیر غوښتنې هم ورته بیان کړې.

لیټن عطامحمد ته وویل: '' افغانستان په آسیا کې د تلې د دوو پلو په منځ کې د غنم د دانې مثال لري، امیرشیرعلي خان ته اخطاراً ووایه چې زموږ له اجازې څخه پرته له چا سره اړیکې نشي ساتلای، په ځانګړي توګه له روس سره، انګریز نژاده استازي په کابل، کندهار، هرات، بلخ او سرحداتو کې ومنه، زموږ د مامورینو پر مخ ټولې لارې پرانیزه او د هغوی ساتنه هم په غاړه واخله، د استازو د تګ او راتګ لپاره اجازه ورکړه. که چېرې دا شرایط ونه منې موږ به له روس سره مذاکره وکړو، چې افغانستان د نړۍ له نقشې څخه وباسو او په دوو برخو به یې ووېشو او په دې پوه شه چې روس دې کار ته تیار دی.'' عطامحمد کابل ته راغی او د لیټن سرتنبه وړاندیز یې کټ مټ امیر ته وړاندې کړ. امیر وپوهید چې انګریزان له افغانستان سره د یوه خپلواک هیواد په توګه شرافتمندانه دوستي نه غواړي او خپلو ناروا موخو ته رسیدل غواړي. امیرشیرعلي خان مسکی شو او عطامحمد خان ته یې وویل : ''د افغانستان په اړه د لیټن فکر او خیال په بشپړ ډول غلط دی، لیټن اشتباه کړې، ځکه افغانستان د تلې د دوو پلو په منځ کې د غنمو مثال نه لري؛ بلکې افغانستان د آسیا د تلې د دوو پلو د شاهین مثال لري، چې د دواړو پلو توازون پرې برابرېږي هرې پلې ته چې ولوېږي د پلې بله خوا به پورته کېږي.''. (۴۱: ۳۵۰-۳۵۱)

امیرشیرعلي خان د انګریزانو له خوا تر تهدید او فشار لاندې ونیول شو او اړ شو چې خپل اعتمادي صدراعظم سیدنورمحمد شاه یو ځل بیا له انګریز دولت سره د خبرو لپاره ولیږي، تر څو وکولای شي د انګلیس په دښمنانه نقشه کې تعدیلات رامنځ ته کړي او همدارنګه هغه مسئلې هم حل کړي چې تر دې مهاله نه وې حل شوې. امیر په ۱۷۸۸م کال جنوري کې د سید نورمحمدشاه تر مشرۍ لاندې پیښور ته سیاسي هیئت ولیږه. دا هیئت انګریزانو د فوق العاده استازي لویس پیلي له خوا ومنل شو. د خبرو په پیل کې سیدنورمحمدشاه هغه مسایل یو پر بل پسې بیان کړل چې د امیر د خفګان سبب ګرځیدلي وو. د هند د حکومت استازي یو ځل بیا همغه پخوانۍ غوښتنې تکرار کړې او ویې ویل چې امیر دې له روسیې سره له مستقیمو اړیکو تیر شي او انګریز استازو ته دې اجازه ورکړي چې په هرات او نورو سرحدي سیمو کې ځای پر ځای شي، تر څو د روسانو حرکتونه له نږدې وڅاري. د انګریز او افغان یو ګډ هیئت دې له هند سره سرحد معلوم کړي، په کابل کې دې د انګریزانو دایمي سفارت او د اړتیاو په صورت کې دې امیر انګریز استازو ته کابل ته د تللو اجازه ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیدنورمحمدشاه د لویس پېلي ټول وړاندیزونه رد کړل، ځکه له یوې خوا دا وړاندیزونه له پخوانیو ټولو تړل شویو تړونونو سره په ټکر کې وو او له بلې خوا امیر په قاطع ډول ویلي وو، چې افغان استازی دی د ممکنه لارو چارو په واسطه مصالحه رامنځ ته کړي؛ خو د انګریز نژاده استازي منل دې په هیڅ صورت ونه مني. ځکه د امیر له دې ویره درلودله چې په دې سره به انګریزان د هغه په داخلي چارو کې لاس وهنې پېل کړي او صلاحیتونه به یې محدود شي. په دې صورت کې له تفاهم پرته دا خبرې هم بې پایلې پای ته ورسیدې. (۲۲: ۲۹۹- ۳۰۰)

سیدنورمحمد شاه د مارچ ۲۷ د خپلې ناروغۍ او هغه روحي فشار چې د انګریز دولت د سلوک او د کنفرانس د ناکامۍ له امله ورته پیدا شوی و، په پیښور کې وفات شو (دا یو مرموز مرګ و). امیر د سیدنورمحمدشاه په مړینه سخت وځوریده او د هغه مړی یې په ډېرو مجللو تشریفاتو سره د شهدای صالحین په هدیره کې خاورو ته وسپاره.

امیر بیا هم له انګریز سره د اړیکو د رغولو لپاره هڅه وکړه او د مالیې وزیر حبیب الله خان وردګ یې د پیښور د مذاکراتو د دوام په موخه پیښور ته ولیږه، خو د مارچ په دیرشمه نېټه وایسرا، لویس پېلي ته یو لنډ او قاطع تلګرام راولیږه چې د کنفرانس پای یې اعلاناوه. پېلي هم د امیر استازي ته وویل چې خبرې پای ته رسیدلي دي او نورو خبرو ته اړتیا نه شته او په دې سره د پیښور مذاکرات هم بې پایلې پای ته ورسیدل. (۲۴: ۱۰۵)

انګریزانو د عثماني ترکیې له لارې هم په امیر فشار وارد کړ. هغه مهال عثماني ترکیه د روسیې په وړاندې د انګریزانو تر حمایت لاندې وه او د عثماني ترکیې واکمن سلطان عبدالحمید د مسلمینو د خلیفه اعتبار هم درلود او انګریزانو عبدالحمید ته سپارښتنه کړې وه چې امیر د انګریزانو دوستۍ ته راوبولي.

سلطان عبدالحمید یو دوستانه لیک سره کابل ته هیئت راولیږه چې امیر یې د انګریزانو دوستۍ ته رابللی و او پر روس باندې یې ورته د باور نه کولو سپارښتنه کړې وه.

د ترکیې هیئت د بېرته تګ پر مهال امیر هم د ترکیې سلطان ته یو مفصل لیک ولیکه چې په هغه کې یې ټول تیر حالات په ښکاره ډول بیان کړي وو او د انګریزانو ټولو بې انصافیو ته یې په کې اشاره کړې وه. خو وړاندې له دې چې دا لیک سلطان عبدالحمید ته ورسیږي انګریزانو مطالعه کړ، چې له لامله یې په انګریز دولت کې د فارورډ یا مخکې تګ پالیسۍ طرفداران لا نور هم غضه شول. (۲۸: ۱۰۹- ۱۱۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیرشیرعلي خان دربار ته د روسیې استازي راتګ

په ۱۷۷۴م کال کې د انګلستان او روسیې تر منځ د ښو اړیکو دوره چې د کریمیا د جګړې څخه یې تقریباً شپاړش کاله دوام کړی و پای ته ورسیده. دغه مهال د انګلستان حاکم محافظه کار ګوند په ختیځ کې د روسیې هر ډول پرمختګ د انګلستان د آسیایي هیوادونو د مستعمراتو په ځانګړې ډول د هند لپاره جدي خطر تلقي کاوه. د انګلستان دا ویره هغه وخت ډېره شوه، چې روسانو مروه او خیوه سیمې تر کنترول لاندې راوستلې؛ ځکه دا سیمې هرات ته نږدې وې او هرات په هغه وخت کې د هند دروازه بلل کیده.

کله چې د پیښور کنفرانس پای ته ورسید، د عثماني ترکیې او روسیې ترمنځ جګړه پیل شوه چې د روسانو په وړاندې د انګریزانو بدګوماني نورې هم ډېرې شوې. دا جګړه ځکه پیل شوه چې په بالکاناتو کې د بوسنیا او هرزه ګووینا خلکو د عثماني ترکیې په وړاندې پاڅون وکړ. دا چې د روسیې دولت ځان د بالکان د عیسویانو ملاتړی او مرسته کوونکی باله؛ نو په ۱۸۷۷م د پاڅون کوونکو سره د مرستې تر نامه لاندې یې له عثماني ترکیې سره جګړه پیل کړه او روسي ځواکونو په سرعت سره پرمختګ وکړ او د وچې له لارې استانبول ته نږدې شول. (۳۲: ۳۴۸)

له دې امله سلطان عبدالحمید اړ شو چې د سان ستیفان تړون لاسلیک کړي او په بالکان ټاپو وزمه کې د روس حاکمیت ومني؛ خو انګریزانو د اتریش او آلمان په مرسته روسیه مجبوره کړه، چې د برلین په کنګره کې د سان ستیفان پر تړون باندې تجدید نظر وکړي. کله چې روسانو ځان په داسې یو حساس حالت کې ولید، نو په دې لټه کې شول، چې انګریزانو ته د هند په جبهه کې ګواښ راپیدا کړي او په ځان باندې د برلین د کنګرې فشار را کم کړي؛ نو ځکه یې افغانستان ته پاملرنه جلب شوه، چې د انګریزانو څخه ناخوښه و. د ترکیې استازي د روسیې د همدغې هڅې د مخنیوي لپاره کابل ته راغی او خبرې یې پیل کړې. کله چې دغه پلاوی پوه شو چې افغانستان هم د ترکیې په څېر له عین موقعیت سره مخامخ دی، ترکیه له روسانو څخه ناراضه او افغانستان له انګریزانو څخه ناراضه دی، له دې امله یې له امیر سره خبرې ناکامه شوې. خو د روسیې دولت خپل سیاست ته دوام ورکړ. لومړی یې په ۱۸۷۷م کال کې دوه مسلمان استازي کابل ته راولیږل او د دواړو دولتونو ترمنځ یې دوستي څرګنده کړه. امیرشیرعلي خان سره له دې چې له انګریزانو څخه خفه و، خو د روسانو دغه استازي یې ونه منل. پر انګریز باندې د فشار لپاره روسانو په مرکزي آسیا کې یو ځل بیا حرکتونه پیل کړل او داسې خبرونه خپاره شول، چې روسیه غواړي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانســـتان له لارې د هند په انګرېز دولت برید وکړي، خو تر ټولو غټ فشار یې دا و چې د جـنرال ستالیتوف تر مشرۍ لاندې یې د امیرشیرعلي خان دربار ته یو بل سیاســـي پلاوی راولیږه. (۲۹: ۴۰۴)

له روسي پلاوي سره د انګریزي او ترکي ژبې ژباړونکي، یو طبي ډاکټر جی ایل یاروسکي او د یو بریدمن تر قوماندانۍ لاندې د ۲۱ تنو قازاقانو یوه قوه ورسره وه .

دوی په ناڅاپي توګه د آمو غاړو ته راورسیدل او د سرحد خلکو ته یې وویل چې دوی له امیر سره خبرو ته ورځي، د مزار شریف لویناب شیردل خان، امیرشیرعلي خان ته احوال ورکړ او هغه هم زړه نازړه دا نابللي میلمانه ومنل او د ۱۸۷۸کال د جولای په ۲۲ کابل ته راورسیدل، امیر هم خپله میلمه پالنه پر ځای کړه.

روسیې استازي امیر ته د ترکستان د حاکم کافمن لیک ورکړ او داسې یې څرګنده کړه چې دوی غواړي د افغانستان او روسیې تر منځ د دوستۍ تړون وکړي او په دغه تړون کې به د امیر د ګران زوی عبدالله جان ولیعهدي هم په رسمیت وپیژني.

امیر په دې هیله شو چې ددغه روسي هیئت له وجود څخه به ګټه پورته کړي، له یوې خوا به د روسانو په دوستۍ سره د سردار عبدالرحمان تهدید له منځه یوسي او له بلې خوا به وکولای شي، چې پر انګریزانو فشار راوړي. انګریزان هم کابل ته ددې هیئت له راتګ سره سخت وارخطا شول او د امیر د منځه وړلو په فکر کې شول.

د روسانو چالاکي داوه چې په همدغو ورځو کې د برلین په کانګرس کې د اروپایي هیوادونو مشران راټول وو او انګریز د ترکیې په ګټه د سان ستیفان د تړون د موادو پر الغا کولو فکر کاوه او روسانو غوښتل کله چې د سان ستیفان په تړون کې انګریزانو ته امتیاز ورکوي؛ نو د افغانستان په سر باید معامله وکړي او معامله داوه، چې افغانستان یې د انګریز نفوذ ته ورخوشې کړ او په مقابل کې یې په بالکان کې له انګریز څخه امتیاز ترلاسه کړ او بلغاریا یې رامنځ ته کړه. روسانو ستالیتوف په چلبازۍ رالیږلی و او امیر یې استعمال کړ او دا د روسانو غټه تېګي وه. ستالیتوف په کابل کې و چې د برلین د کانګرس پریکړه وشوه، نو په پټه یې ستالیتوف ته لیک ولیږه چې له افغانستان څخه په چل راووځه او له امیر سره هیڅ شی لاسلیک نه کړئ. (۲۸: ۱۱۱-۱۱۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستالیتوف هم له امیر سره یوه مسوده تیاره کړه، چې ددې مسودې بشپړه بڼه موجوده نه ده . کوم څه چې شته هغه یوازې د انګریزانو په لیکنو کې دي، چې هغوی یې له دې څخه په افغانستان باندې د خپل نظامي یرغل په خاطر د یوه سند په توګه دلیل راوړي او امیرشیرعلي خان له روسیې سره په یو موټی کېدو او پر هندوستان باندې په یرغل کولو تورنوي . په دې مسوده کې لاندې موارد راغلي وو :

۱- افغانستان به د روسیې پوځ ته په هند باندې د یرغل کولو اجازه ورکوي .

۲- امیر به روس دولت ته اجازه ورکوي چې په افغانستان کې د تلګرام مزي وغځوي او امیر به یې د ساتنې ذمه واري کوي.

۳- روسیه به د امیر ځای ناستي په رسمیت پیژني.

۴- افغانستان به روسیې ته اجازه ورکوي، چې په افغانستان کې د اوسپنې پټلیو درې سرکونه جوړ کړي او افغانستان دولت به یې ساتنه په غاړه اخلي. د خارجي حملې په صورت کې به له امیر سره مرسته کیږي.

۵- افغانستان باید له انګلستان سره په جګړه کې او پر هند باندې د یرغل په صورت کې له روسانو سره برخه واخلي او روسیه به د جګړې تر پایه پورې د افغاني عسکرو مصرف په خپله غاړه اخلي.

۶- روسیه د خپلو عسکرو لپاره ارتزاقي مواد په خپل هیواد کې برابروي. خو که د اړتیا په وخت کې افغانستان د روسیې پوځ لپاره د اړتیا وړ مواد تهیه کوي په بدل کې به یې قیمت اخلي . (دواړه هیوادونه به سوداګرو لپاره د سوداګرۍ اسانتیاوې برابروي).

۷- د هند د فتحې وروسته به د احمدشاه بابا او د تیمور شاه د وخت سیمې بېرته افغانستان ته ورکول کیږي.

۸- تړون به د امیر اوستالیتوف له خوا لاسلیک شي .

دا د هغه تړون مسوده وه چې د روس استازي او امیر تر منځ هوکړه پرې شوې وه؛ مګر ډېرى تاریخ پوهان دا مسوده نه تائیدوي او هغه څه چې موجود دي هغه یوازې د منشي محمدنبي خان له خولې څخه په یوه انګلیسي کتاب کې نقل شوي دي؛ خو دا جوته ده چې کوم اساسي تړون نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی شوی، یوازې یوه لـــومړنۍ مسوده وه چې د امیر د توجــه د جلبولو لپاره ترتیب شوې وه.(۴۲: ۷۷-۷۹)

ستالیتوف د خپل مرکز له هدایت سر سم له کابل څخه د خپل هیواد په لور روان شو او امیر ته یې ډاډ ورکړ چې ددې مسودې متن به د روس له تزار سره شریکوي او هیله ده چې ومنل شي.

روسیې او افغانستان تر منځ دې ټولو خبرو څخه انګریزان شیبه په شیبه خبریدل، ځکه چې د امیر په دربار کې د انګریزانو جاسوسان ښه پریمان وو، په ټولو سیاسي جریاناتو پوهیدل او له هر څه خبر وو. انګریزانو دا مسودې او لیکونه تحریف، جعل او خپاره کړل، تر څو پر افغانستان باندې د تیري کولو لپاره بهانه په لاس کې ولري . سره له دې چې امیرشیرعلي خان د یو خپلواک هیواد امیر و او حق یې درلود چې د نړۍ له هیوادونو سره سیاسي او سوداګریزې اړیکي ولري او تړونونه ورسره لاسلیک کړي.(۲۹: ۶۰۵)

انګریزانو دا خبره خپره کړه چې امیرشیرعلي خان د انګریز په نسبت د روسانو دوستۍ ته ترجیح ورکوي، له روسیې سره یې تړون کړی تر څو پر هند باندې په یرغل کې له روسیې سره همکاري وکړي. په دې اساس د هند وایسرا لارډ لیټن ته هدایت وشو، چې د برتانوي هند له خوا کابل ته یو سیاسي استازی ولیږي او پر امیر فشار راوړي. لارډ لیټن په ۱۸۷۸م کال د اګست په ۱۴ امیرشیرعلي خان ته مکتوب راولیږه او په هغه کې یې څرګنده کړې وه چې: "د سرنیول چمبرلین په نوم به د برتانیې یو استازی کابل ته درشي، په عاجلو مسایلو به د کابل او د ګاونډیو هیوادونو په وروستیو حالاتو له تاسې امیر سره مذاکره وکړي."

دغه مکتوب په ۱۴ اګست کابل ته ورسید او دا چې په همدغه ورځ ولیعهد عبدالله جان وفات شوی و، امیر د هغه د فاتحې په مراسمو کې د مصروفیت له امله ونه شوای کولای چې په عاجل ډول برتانوي هند ته د مکتوب ځواب ورکړي. دا چې د سپتمبر تر ۲۰ پورې د مکتوب ځواب هند ته ونه رسید، د هند وایسرا لارد لتین جنرال چمبرلین ته امر وکړ چې د کابل په لور حرکت وکړي. د لارډ لتین د هدایت په اساس جنرال چمبرلین او هغه سره ملګری کیوناري په ۲۱ سپتمبر علي مسجد سیمې ته راورسیدل؛ خو د افغانستان سرحدي مامورینو د احترام د مراتبو په ادا کولو هغوی ته اجازه ورنه کړه چې افغانستان ته داخل شي، ځکه د انګریز استازي د راتګ په اړوند له هغوی سره د امیر کوم هدایت موجود نه و او انګریز استازي هم پیښور ته ستانه شول.(۱۷: ۳۱۴-۳۱۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې پېښې وروسته د انګرېزانو له خوا امير ته پرلپسې تهديدونه راتلل، حتی تر دې چې د هندي انګريزي اخبار (پاپوئير) خو تر دې ځايه وړاندې تللی و او ليکلي يې وو، چې د برتانوي هند حکومت ديرش زره عسکر تهيه کړي دي او په نږدې ورځو کې به پر مرکزي آسيا حمله وکړي. بلاخره د ۱۸۷۸کال د اکتوبر په ۶ نېټه د هند د وايسرا لارډ ليټن د پخواني مکتوب په ځواب کې يو مکتوب هند ته ولېږه. امير په دې مکتوب کې د لارډ ليټن د رالېږل شوي تهديد اميز مکتوب، په زور سره د استازي رالېږل او امير ته د زوی د مړينې په اړوند د تسلی نه ورکولو ته اشاره کړې وه او په پای کې يې ليکلي وو چې موږ نه غواړو له چا سره دښمني وکړو، خو که کوم هېواد بې له دليله زموږ له دولت سره دښمني کوي، هغه وخت زموږ تقدير د څښتن تعالی په لاس کې دی او څه چې د هغه اراده وي هغه ته تسلم يو. (۲۸ :۱۱۴- ۱۱۵)

لارډ ليټن چې د فارورډ پاليسۍ جدي طرفدار و او د همدې موخې لپاره د لندن د کابينې له خوا د هند پر حکومت وګمارل شو، نوموړی ددې حالت په انتظار و او ددې حالت د رامنځ ته کولو لپاره يې په خپله زمينه مساعده کړه، له دې امله له سرحد څخه د استازي واپس کېدل او د امير وروستي ليک ورته ډېره ښه بهانه شوه او پر افغانستان باندې يې د تيري کولو لپاره ښه چانس تر لاسه کړه.

نوموړي د موجوده حالاتو د وضاحت په خاطر مرکز لندن ته په خپل تلګراف کې داسې وويل: ''زما په اند د هر ډول معذرت غوښتنې غوښتنه بې فايدې ده او موږ هر ځل له نوي توهين سره مواجه کوي او راغلی فرصت مو له لاسه وځي. زه وړانديز کوم چې په فوري ډول د جګړې اعلان ورکړل شي او ژر تر ژره دې نظامي ځواکونه افغانستان ته ولېږل شي. ''

د همدغه کال د اکتوبر په ۲۵ نېټه مرکز لندن د لارډ ليټن په ځواب کې وليکل چې: ''ګومان نه کوم چې په دې قضيه کې دې داسې لوی ګام په دومره بېړه اوچت شي؛ بلکې لومړی له امير څخه په نرمو الفاظو غوښتنه وشي، چې تر څو امير په افغانستان کې انګريز استازی په دايمې توګه ومني او د امير ځواب ته دې انتظار وکړل شي.''(۱۷: ۳۱۹)

لارډ ليټن د مرکز د هدايت مطابق سم د لاسه لاس په کار شو او په ۱۸۷۸کال د اکتوبر په ۳۱ يې د امير په نامه اولتيماتم صادر کړ او په دې التيماتم کې يې امير ته لس ورځې وخت ورکړی و تر څو په دې موده کې د انګريز غوښتنې رد او يا ومنل شي. امير تر سختو فشارونو لاندې د نوامبر په ۱۹ انګريزانو ته د عثمان خان په لاس د التيماتم نرم ځواب ورکړ؛ خو تر دې وخته انګريزانو خپل تخريبي عملونه د افغانستان په دننه کې سرته رسولي وو، په دې مانا چې دامير د کورنۍ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سردارانو په مینځ کې نفاق پیداشو او ځینې سرداران لکه ولي محمدخان لاټې، شیرعلي خان، سردار محمدحسن خان او داسې نور یې د افغانستان پر ضد د انګریزانو پلوۍ ته جلب کړل شوي وو، همدا ډول د پوځې افسرانو په منځ کې یې نفاق پیدا کړی و، قاضي قادر چې په دربار کې یې نفوذ درلود او د امیر سیاسي رازونه یې افشا کول، ویې کولای شول چې امیرشیرعلي خان په بهرنې سیاست کې کمزوری کړي، ترڅو د افغانستان د نیولو زمینه د انګریزانو لپاره برابره کړي .

انګریزانو ته د امیر د التیماتم ځواب په ټاکلې مودې ونه رسید؛ له دې امله یې د جګړې لپاره تصمیم ونېوه او له درې محاذونو خیبر، بولان او د کرمې له لارې یې په افغانستان دوهم ځل تیری وکړ. (۴۲: ۸۲-۸۲)

امیر یو ځل بیا په عصبي فشارونو اخته شو له دې امله یې سمه پریکړه ونه کړه، پر افغان ملت او ۵۱ زره مسلحو او روزل شویو ځواکونو باندې یې باور ونه کړ او دا ورته ښه ښکاره شوه چې روسیې ته ورشي او هلته د اولسونو د مشرانو په وړاندې د انګریز تیری رسوا کړي، په داسې حال کې چې روسیه حیرانه وه چې څرنګه د شله امیر د ورتګ مخه ونېسي. د ترکستان حکمران جنرال کافمن په ډېرو منافقتونو ډاډ ورکاوه چې انګریز به هیڅکله پر افغانستان یرغل ونه کړي. امیر دا تاریخي مسؤلیت په کامله بې وقوفۍ پر غاړه واخیست، چې له جلال آباد څخه بیا تر کندهار، هراته او کابله پورې یې ټول وسلوال پوځ ته امر صادر کړ چې د انګریز مخه ونه نېسي او تر دوهم امر پورې انتظار وباسي.

امیر په ۱۸۷۸کال د سمبر په ۱۰ یو لوی دربار چې قومي مشران او دیني علما یې په کې راغوښتي وو او هغوی ته یې وویل چې مزار شریف ته ځم او له هغه ځایه سن پترزبورګ ته ځم او هلته به یې له انګریز سره معلومه کړم. خلکو په تعجب او وحشت دا خبرې اوریدې، بیایې یعقوب خان چې اته کاله یې زندان تیر کړی و، په رواني او جسمي کمزورتیا اخته و خپل خلف وټاکه او په دې پسې له خپلې کورنۍ سره مزارشریف ته لاړ.

امیر په ۱۸۷۹م کال کې په مزار کې ناروغ شو. دده پښه کانګرین شوه او ځینې وایي چې مسموم شو او همدلته د فروري په ۲۱ د ۵۶ کلونو په عمر وفات شو او دا داسې حالت و چې انګریزان له درې لارو افغانستان ته داخل شوي وو او د انګریز دوهم تیری ترسره شوی و. (۲۸: ۱۱۶- ۱۱۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی

د امیرشیرعلي خان د واکمنۍ په دوهمه دوره کې د افغانستان د نوي سیاسي سیستم د ایجاد لاملونه

د امیرشیرعلي خان دوهم ځل واکمني د افغانستان د معاصر تاریخ یوه مهمه دوره شمېرل کیږي. په دې دوره کې د سیاسي او اداري سیستم نوي عناصر معرفي شول، نوي مؤسسات هیواد ته راغلل او د تمدن د غوړېدا لپاره هڅې پېل شوې. امیرشیرعلي خان د افغانستان د معاصر تاریخ د مترقي پاچاهانو له جملې څخه شمېرل کیږي، چې په خپل وخت کې یې د افغانستان د پرمختګ لپاره څه چې په وس او توان کې درلودل په کار واچول؛ خو له بلې خوا نوموړی په یو لړ داخلي ستونزو او د روس او انګریز د استعماري کړیو په لویه لوبه کې راګیر شو او هغه یې پرېنښود، چې د خپل هیواد د پرمختګ پلانونه په سم ډول عملي کړي، تر هغه چې استعمارګر انګریز د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم ځل لپاره په افغانستان يرغل وکړ او دده دوهمه دوره واکمني يې هم پای ته ورسوله او په دې سره چې د نوي تمدن د غوړېدا کوم پروګرامونه پېل شوي وو او افغانستان يې د پر مختګ په لور روان کړی و، معطل او افغانستان يوه موده بيا هم د نړيوال پرمختګ له کاروان څخه وروسته پاتې شو.

په هر صورت په دې بحث کې به پر هغو عواملو رڼا واچوو، چې اميرشيرعلي خان يې په افغانستان کې د نوي سياسي سيستم په رامنځ ته کولو او د هغه عصر د غوښتنو په اساس د ځينو اصلاحي پروګرامونو په پلي کولو اړ کړ.

نولسمه ميلادي پېړۍ په خپلواکو اسلامې هيوادونو کې د سياسي او ټولنيزو غورځنګونو پېړۍ وه، چې په مستقيم ډول يې پر افغانستان هم اغيزې خپرې شوې. ډېری دا ډول غورځنګونه د اروپايي استعمار د تيريو او بريدونو په وړاندې د يو غبرګون په توګه رامنځ ته شول او افغانستان هغه هيواد و، چې نه يوازې د ګاونډيو هيوادونو له مداخلو سره مخامخ و بلکې د انګريز او روس د يرغلګرې لوبې په يو مهم ډګر بدل شوی و او هر آن ددې ويره موجوده وه چې د دوی څخه به يو پر افغانستان بريد وکړي. ددې تيريو مخنيوی هغه وخت شونی و، چې افغانستان د يوې ځواکمنې او مرکزي ادارې، مجهز، روزل شوی او ځواکمن ملي پوځ درلودونکی وای او هم له اقتصادي اړخه په ځان بسيا هيواد وای. اميرشيرعلي خان همدې اړتياو ته په پام تصميم ونېوه چې په هيواد کې يو شمېر نوي اصلاحي پروګرامونه پلي کړي او په ځان يو بسيا هيواد ولري او د بهرنيو او داخلي خطرونو د رامنځ ته کېدو مخنيوی وکړي. (۲۹: ۵۹۲)

همدارنګه د ۱۹م پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې د انګريز ښکيلاک، چې د نوي تمدن او د صنعتي بدلون نښې ورسره وې پر ټول هندوستان د سند سيند تر غاړو خپور شو او زموږ د هيواد له ختيځو طبيعي پولو سره ونښت. انګريز لومړی يرغل، چې په ۱۸۳۹کال کې پېل شو او د افغان ملت د پنځه کلونو مقاومت وروسته له ماتې سره مخامخ شو. تر هغه وروسته د هند د ريل پټلۍ دې لور ته راوغځېده. د بمبيي بحري بندرونو هم افغاني سرحدونو ته لاره پرانيسته. د هيواد لويديځ خواته قاجاري ايران او شمال خواته په تزاري روسيه کې او د افغانستان په ګاونډ کې د تزاري روسيې په استعماري سيمو کې هم د نوي مدنيت بنسټونو او نويو فکرونو وده موندله. دغو ټولو اغيزناکو لاملونو د افغانستان پر خلکو او په ځانګړي ډول د اميرانو او واکمنانو پر ژوندانه، فکر، سياست او اداره هم اغيز کاوه. (۱۰: ۳۳۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حقيقت کې د افغانستان د عصري کولو او پياوړي کولو لومړنۍ هڅې د امير دوست محمدخان د دوهمې دورې له پېل څخه پېل شوې وې؛ ځکه دا داسې مهال و، چې په خپله امير دوست محمدخان د افغان او انګريز د لومړۍ جګړې په وخت کې هم شمالي ګاونډيانو روس او بخارا له نږدې وليده او هم يې په هند کې د تبعيد شپې او ورځې تيرې کړې او نوموړې ډېر هغه څه په خپلو سترګو وليدل، چې د يوه هيواد د پرمختګ سبب ګرځي او هم د دوی ټولنيزې او اقتصادي اوضاع سره اشنا شو. امير دوست محمدخان د خپلې دوهمې دورې په اوږدو کې يوازې په دې بريالي شو، چې په هيواد کې خپل سرې واکمنۍ پای ته ورسوي او يوه واحده مرکزي اداره رامنځ ته کړي او هم يې د اردو د عصري کولو په برخه کې هڅې وکړې؛ خو بيا هم کورنۍ شخړې موجودې وې او ونه توانيدو، چې په علمي او کلتوري برخه کې اساسي ګامونه پورته کړي.

په همدې ډول د اميردوست محمدخان د مړينې وروسته، د اميرشيرعلي خان لومړۍ دوره حکومت هم پر کورنيو جګړو او رقابتونو پېل او پای ته ورسيد او په هغه وخت کې و نه توانيده،چې د هيواد د آبادۍ لپاره کوم مهم پروګرام پلې کړي؛ خو څه وخت چې اميرشيرعلي خان د دوهم ځل لپاره په خپلو داخلي رقيبانو (محمد اعظم خان او سردار عبدالرحمان خان) بريالي شو او هغوی يې د هيواد پرېښودلو ته اړ کړل، په همدې ډول يې هغه کسان په دولتي مقامونو وګمارل، چې ده پرې اعتماد کولای شوای او بې باوره کسان يې له واکه ګوښه کړل، په دې سره په هيواد کې نسبي امنيت رامنځ ته شو او امير هم ددې فرصت پيدا کړ چې د افغانستان دولتي او حکومتي کارونه د همغه وخت د غوښتنو مطابق رامنځ ته او د بدلونونو په لور هڅې پېل کړي.

کله چې انګريزانو اميرشيرعلي خان په خپلو رقيبانو بريالی وليد؛ نو د لومړۍ دورې برعکس يې د هغه حکومت په رسيمت وپيژانده او يو مسلمان هندي يې د هغه دربار ته د استازي په توګه راوليږه او د پخوانيو تړونونو په اساس يې له اميرشيرعلي خان سره د پيسو او وسلو مرسته هم وکړه. اميرشيرعلي خان هم د ګاونډيانو په وړاندې د مسالمت اميز سياست پلوي کوله، يوازينۍ هيله يې داوه چې د هيواد له ځمکني تماميت څخه ساتنه وکړي او د نورو ځمکو د نيولو اراده يې نه درلودله. د نوموړي همدا هيله وه چې له ګاونډيانو او په ځانګړي ډول له انګريزانو سره د ښه ګاونډيتوب اړيکو په رامنځ ته کولو سره په افغانستان کې اصلاحي پروګرامونه پلي کړي. ده په لومړيو کې له همدې اړيکو او سياسي تګلارې ګټه پورته کړه او د خپلو طرحه کړيو پروګرامونو او پلانونو په پلي کولو يې پېل وکړ؛ خو انګريزانو په خپل ګاونډ کې يو قوي او پرمختللی

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان نه شو لیدلای، له همدې امله په اخر کې د امیر او انګریزانو ترمنځ اړیکې ترینګلې او انګریزانو د همدې حالت رامنځ ته کولو لپاره ډول ډول بهانې لټولې، تر هغه چې انګریزان خپلې موخې ته ورسیدل او د افغانستان دا مترقي واکـــمن یې پرېښود چـــې خپل اصلاحي پروګرامونه په بشپړ ډول عملي کړي. (۱۳: ۲۴۹)

د ریفورمونو او اصلاحي پروګرامونو په رامنځ ته کولو کې په خپله د امیرشیرعلي خان فهم او وسعت نظري اغیز درلوده او وړاندې مو هم یادونه وکړه چې امیرشیرعلي خان په خپله یو مترقي او روڼ اندی شخص و. کوم مهال چې امیر ځوان و او د پلار سره یې په برتانوي هند کې د تبعید شپې او ورځې تیرولې [د افغان او انګریز لومړی جګړې پر مهال]؛ نو د انګریزانو عصري اداره او د هغوی صنعتي موسسات یې په خپله له نږدې ولېدل، د لویدیځ تمدن تر تاثیر لاندې راغی او په دې علماً قانع شو، چې که د ختیځ هره ټولنه وغواړي آزاد او ابرومندانه ژوند وکړي او د پردیو له استعمار څخه خلاصون پیدا کړي؛ نو ورته په کار دی چې د عصریت او تمدن چوکاټ ته ځان واچوي، اداري نظام باید پر ټولنه اصولي حاکمیت ولري، فرهنګ باید د خلکو ذهنونه روښانه کړي، اردو باید د عصر له اصولو سره برابره وروزل شي؛ له دې امله دې ډول فکرونو اړ کړ چې په ګران هیواد افغانستان کې د پرمختللو هیوادونو په څېر پروګرامونه پلي کړي او په همدې مسیر مخ ته ولاړ شي.

د امیرشیرعلي خان په اصلاحي پروګرامونو او ریفورمونو کې د ختیځ نابغه علامه سیدجمال الدین افغان له ونډې او رول څخه هیڅ کله سترګې نه شو پټولی او د یوه څرګند لامل په توګه باید ورڅخه یادونه وشي. که موږ د افغانستان په معاصر تاریخ کې د امیرشیرعلي خان پر دورې او واکمنۍ مطالعه کوو، خامخا به ددغه لوی افغاني عالم له نوم سره مخامخ کیږو. سیدجمال الدین افغان د کونړ د ساداتو د کورنۍ یو هوښیار او عالم شخص و. نوموړی د امیر دوست محمد خان په دربار کې بلد و او دی یې د خپل زوی محمداعظم خان د استاد په توګه ټاکلی و. د امیر دوست محمدخان له مړینې څخه وروسته چې کومې ورانې او ویجاړې رامنځ ته شوې، هغه لیدې او دا ډول حالت ورته له زغم څخه وتلی و او تل ورسره دا هیله وه چې په هیواد کې یې یوه ځواکمنه مرکزي اداره رامنځ ته او د نورو هیوادونو په څېر دلته هم د پرمختګ او سمون پروګرامونه پلي شي؛ خو کورنیو جګړو د هغه دغه هیله ټکنۍ کړې وه. (۲۸: ۸۹-۹۹)

دلته غواړم چې د سیدجمال الدین افغان پر ژوند او افکارو رڼا واچوم :

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیدجمال الدین افغان د په ۱۸۳۸م کال کې د کونړ په اسعدآباد کې نړۍ ته سترکې پرانیستلې وې او په ۱۸۵۷م کال کې د امیر دوست محمدخان په دربار کې پاتې شو او د امیر دوست محمدخان تر مړینې وروسته د امیرشیرعلي خان، امیر محمد افضل خان او امیر محمداعظم خان په دربارونو کې هم پاتې شو. نوموړي د تمدن د ټولو پرمختګونو نه په استفادې سره د اسلامي نظام د ټینګولو نوې تیوري اسلامي نړۍ ته وړاندې کړه، ددې تیورۍ د پلي کولو لپاره یې تر هر ځای وړاندې خپل ګران هیواد افغانستان ټاکلی و، په همدې لړ کې یې د ریفورمونو او اصلاحاتو یو پروګرام جوړ کړ او غوښتل یې چې په افغانستان کې یې پلی کړي، دا چې هغه وخت هیواد د داخلي او کورنیو جګړو په اور کې سوځیده؛ نو امیرانو او واکمنانو ددې شخص له افکارو او پوهې څخه ونه شوای کولای چې ګټه واخلي. خو د امیرشیرعلي خان په دوهم ځل واکمنۍ کې ددې شرایط برابر شول، چې سیدجمال الدین خپل نظریات پلي کړي او امیرشیرعلي خان هم دا توانایي درلودله، چې د هغه له نظریاتو او افکارو څخه ګټه پورته کړي. سیدجمال الدین افغان په نولس کلنۍ کې دربار ته راغی او پنځلس کاله په کې پاتې شو، په داسې حال کې چې له ۱۸۵۵م څخه تر ۱۸۵۷م کلونو کې یې یو ځل هند، عراق، شام او حجاز ته هم سفرونه وکړل او نوې فلسفه او اروپايي علوم یې زده کړل. د افغانستان په دربار کې د هغه پاتې کیدل له هغه وخت سره سمون خوري، چې واکمنان په داخلي رقابتونو لګیا وو او ددې موقع یې پیدا نه کړه، چې دده نظریاتو ته په سم ډول پاملرنه وکړي. څه وخت چې امیرشیرعلي خان د پنځو کلونو هڅو وروسته دوهم ځل واک ته ورسید او د هیواد امنیت لږ څه ډاډمن شو، وتوانیده چې د اصلاحاتو د پلي کولو موقع تر لاسه کړي؛ خو سیدجمال الدین افغان دغه ځل بیا هم ونه شوای کولای، چې د امیر شیرعلي خان په دربار کې د ډیر وخت لپاره پاتې شي او امیر ته په مشورو ورکولو سره د اصلاحاتو په پرو ګرامونو کې عملي ونډه ولري؛ ځکه د یو شمیر ځان غوښتونکو له خوا لکه محمدرفیق خان لودي او نورو په لاس وهنو د امیر او سیدجمال الدین افغان تر منځ اړیکې ګډې وډې شوې. [د امیر او سید تر منځ د اړیکو په ګډوډیدو کې د انګریزانو له لاسو وهنو هم انکار نه شي کیدای؛ ځکه چې انګریزانو نه غوښتل چې داسې یو عالم او په سیاست پوه شخص د امیر په څنګ کې پاتې شي.] سیدجمال الدین افغان د امیردوست محمدخان پر مهال د سردار محمداعظم خان ښوونکی و، چې وروسته همدغه شخص د امیرشیرعلي خان لوی سیال وګرځید کله چې محمداعظم خان په ۱۸۶۸م کال کې د وروستي ځل لپاره د امیرشیرعلي خان په وړاندې ماتې وکړه او ایران ته ولاړ؛ نو امیرشیرعلي خان داسې وانګیرله، چې سیدجمال الدین افغان به د محمداعظم خان د پلویانو پناه ځای وګرځي حال دا چې سیدجمال الدین افغان تل د یوه مرکزي دولت غوښتونکی و او څه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت چې امير دوست محمدخان په هرات کې وفات شو او پرځای يې اميرشيرعلي خان کېناست، سيدجمال الدين افغان له محمداعظم خان څخه په کلکه غوښتنه وکړه، چې له خپل کشر ورور اميرشيرعلي خان سره بيعت وکړي.

په هر حال سيدجمال الدين افغان پوه شو چې امير دده پاتې کيدل په افغانستان کې نه خوښوي په دې ډول يې د امير پريکړې ته غاړه کيښوده او دا يې هم ومنل چې په ايران کې به د امير له رقيب محمداعظم خان سره ليدنه نه کوي. سيدجمال الدين افغان د بالاحصار په ارګ کې له امير سره خدای پاماني وکړه او په همغه ورځ يې خپل ټول اصلاحي پروګرامونه په يو ترتيب کړل شوي ليست کې امير ته وړاندې کړل امير هم په خوښۍ سره د هغه ليست ومانه او په هيواد کې يې د هغه د تطبيق ژمنه ورسره وکړه.

سيدجمال الدين له هغه وروسته ايران، مصر، روسيې، عراق، برتانيې، ترکيې، هندوستان، فرانسې او جرمني ته بيل بيل سفرونه وکړل او راز راز فعاليتونه يې تر سره کړل او خپل افکار يې د تدريس، کنفرانسونو، مقالو، رسالو او جريدو له لارې تر خلکو رسول. ځينې وختونه به يې د ګوندونو او مبارزو په لړ کې د خلکو لارښوونه کوله. هغه د اروپا له علمي څېرو او نورو سره اړيکه درلودله او د ختيځ په ځانګړي ډول د اسلامي نړۍ په ګټه يې فعاليتونه کول. سيدجمال الدين افغان اسلامي هيوادونو لپاره د هغوی د شته شرايطو په نظر کې نيولو سره ځانګړي نظرونه درلودل د بيلګې په توګه د افغانستان لپاره يې د يوه مرکزي حکومت د شتون پلوي کوله؛ ځکه افغانستان تر ډېرو وختونو پورې د ملوک الطوايفي سيستم او کورنيو جګړو په اور کې سوزيدلی و. په ايران او ترکيه کې، چې هلته مرکزي دولتونو شتون درلود، له داخلي امنيت او ثبات څخه برخمن و، د ديموکراتيکو رژيمونو د رامنځ ته کېدو غوښتونکی و او همدا رنګه د مصر او هند په څېر هيوادونه چې استعمار شوی وو، هلته يې د ملي ښکيلاک ضد مبارزو د پيل کولو غوښتنه کوله. نوموړي په افريقايي او آسياسي اسلامي هيوادونو کې اروپا د تيري کوونکو په وړاندې د ځواکونو د تمرکز لپاره کار وکړ او د پان اسلاميزم شعارونه يې ورکړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیدجمال الدین افغان د ختیځ لوی عالم او فلیسوف و، یو فاضل لیکوال، یو ادیب، یوه سیاسي وتلې څېره، یو انقلابي شخص او یو پاک زړور وینا کوونکی او تکړه خطیب و. نوموړي د اروپا د علمي او سیاسي مرکزونو ژوره پاملرنه ځانته راواړوله. هغه له هرې مستعمرې او هر استبدادي حکومت څخه وشړل شو او مستبدو او ظالمو پاچاهانو ملا به ددغه سړي له ویرې ریږدیده، حال دا چې نوموړي پرته له کتاب، قلم او یوې چپنې او پټکي څخه نور څه نه درلودل؛ خو نوموړي په هر ځای کې شاګردان وروزل، د بیلګې په توګه د ایران مستبد پاچا ناصرالدین د هغه د یوه شاګرد مرزارضا کرماني په لاس ووژل شو. په ایران کې د مشروطه غوښتنې تخم د همدغه سیدجمال الدین او د هغه د هم فکر مرزا اقاخان کرماني له خوا وکرل شو.

همدارنګه سید جمالدین افغان په هند، مصر او ترکیه کې یو شمېر نوي سیاسي غورځنګونه جوړ کړل بالاخره دغه ستر افغان شخصیت د ۱۸۹۶م کال د مارچ په نهمه د استامبول په ښار کې ناروغ او د یوه شکمن طبیب په درملنه د ۵۸ کلونو په عمر وفات شو او د ترکیې د ګڼ شمېر خلکو په ګډون کې په ډېر عزت د شیخانو په هدیره کې خاورو ته وسپارل شو، چې د خلکو د زیاتې ګڼې ګوڼې له امله ۱۸ تنه تر پښو لاندې شول. په ۱۹۴۴م کال کې د نوموړي هډوکي افغانستان ته راوړل شول او د کابل د پوهنتون په انګړ کې خاورو ته وسپارل شول. (۲۹: ۵۹۲- ۵۹۳)

په لنډ ډول به ووایو چې د امیرشیرعلي خان په اصلاحاتو کې د سیدجمال الدین افغان افکارو او نظریاتو ډېره ونډه درلودله؛ خو دا ونډه عملي نه وه بلکې علمي وه. امیرشیرعلي خان د ریفورمونو طرحې او پلانونه په پراګنده ډول په ذهن کې درلودل؛ خو سیدجمال الدین افغان دده افکار او طرحې د کاغذ پرمخ راوړې وې، چې په دې سره د امیرشیرعلی خان ستونزه حل شوه او په ډېرې اسانۍ سره یې وکولای شول چې اصلاحات پیل کړي، که چېرې امیرشیرعلي خان نوموړی په هیواد کې پرېښودلی وای، شونې وه چې له هغو بهرنیو او داخلي ستونزو څخه به یې تر یوه بریده خلاصون موندلی وای، کومې چې د واک په اوږدو او په ځانګړي ډول د واک په اخرو کې ورسره مخامخ شو.

د سیدجمال الدین افغان څخه وروسته د امیرشیرعلي خان د اصلاحي پروګرامونو په پلي کولو کې د هغه د صدراعظم سیدنورمحمدشاه له رول څخه هم باید چې سترګې پټې نه شي. سیدنورمحمدشاه چې اوس په کابل کې د هغه په نامه یوه مېنه هم ودانه شوې، د امیرشېرعلي خان د زمانې یو ستر شخصیت او سیاسي سړی بلل کېږي، دی اصلاً د کندهار د پښنین دی، چې د امیر شېرعلي خان د سلطنت په دویمه دوره کې مشهور شو، داسې چې پرله

(c) ketabton.com: The Digital Library

پسې يې د افغانستان په سياسي او بهرنيو مسئلو کې د اميرشېرعلي خان د وزير او فوق العاده استازي په توګه برخه اخيسته او تل يې د خپل هېواد ولسي ګټې او ملي نواميس په پام کې درلودل. چې په دې توګه د وطن د نورو صادقو خدمتګارانو په ډله کې درېدای شي.
http://www.benawa.com/fullstory.php?id=3212#ixzz365pTWtth

باید یادونه وکړم چې د سیدنورمحمدشاه د ژوند او د هغه د اندونو په اړوند تر اوسه کومه ځانګړې څېړنه نه ده ترسره شوې؛ خو دا چې په سیاسي ډګر کې د افغانستان د سیاسي مسئلو په سر یې له انګریزانو سره مخامخ مذاکرې کړې دي او انګریزانو هم په خپلو لیکنو کې د هغه سیاسي زراکت ته اشاره کړې ده، نو ویلای شو چې د امیرشیرعلي خان په اصلاحي پروګرامونو کې دی هم ونډه لري.

اداره او سیاسي تشکیلات

مخکې له دې چې د امیرشیرعلي خان اداري ریفورمونو باندې بحث وکړم، دلته اړینه بولم، چې د اداري ارزښت او د هغې تاریخي شالید ته هم لنډه کتنه ولرم.

پوهېږو چې انسان یو ټولنیز موجود دی او داد ده فطري ځانګړتیا ده، چې په ټولنه کې ژوند کوي او ټولنیزې اړیکې ساتي. انسان یو شمېر انفرادي اړ تیاوې په انفرادي توګه هم ترسره کوي؛ خو ګڼ شمېر نورې چارې په ټولنیزه توګه ترسره کوي، کله چې انسان ونه توانیده چې یو شمېر کارونه په یوازې توګه ترسره کړي؛ نو اړ شو چې د یوې ټولنیزې موسسې بنسټ کېږدي او اړوند کارونه د همدغې موسسې په واسطه تر سره کړي .

په دې توګه انسان اپتدایي او لومړنۍ اداره جوړه کړه او د خپلو همنوعانو سره یې یو ځای د کار وېش رامنځ ته کړ. د انساني ژوند په تاریخ کې هغې ابتدایي ادارې هم ډېر مهم رول لوبولی دی. وګړو ځانته رهبر غوره کړ، رهبر هم ټولنې ته پلان جوړ کړ، دندې یې ووېشلې، منازعات یې حل کړل او پر هغوی یې نظارت هم وکړ.

انسانانو د اداري نظام په مرسته یو بل سره تفاهم وکړ او د وخت په تیریدو سره یې د همدغې بالمقابل مفاهمې په واسطه اداري نظام هم بشپړ کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حقیقت کې اداره او سیاسي نظام ډېر لرغونی تاریخ لري او د انساني ژوند په پېل کېدو سره سم رامنځ ته شوی دی او بیا د لومړنیو لرغونو تمدنونو رامنځ ته کېدل، د کمال لوړو درجو ته د هغوي رسیدل، د کرنې، مالدارۍ، صنعت او سوداګرۍ رامنځ ته کول، د پراخو امپراتوریو رامنځ ته کول او د اردو کلونو لپاره په پراخو پرګنو واکمني چلول، د یوه اداري سازمان د شتون څرګندونه کوي او دوی د یوې اداري په شتون کې په دې وتوانیدل، چې د ژوند کولو او په ژوند کې د پرمختګ کولو لومړني بنسټونه رامنځ ته کړي. (۱۶: ۱)

د تاریخ په اوږدو کې انساني ټولنو د اداره کولو بیلابیل حکومتي سیاسي نظامونه تجربه کړي دي، د بیلګې په توګه د غلامۍ سیستم، د ځمکوالۍ سیستم، د پانګوالۍ او سرمایه دارۍ سیستم، چې په پورته ټولو سیستمونو کې سیاسي، ټولنیزو او اقتصادي او اداري اړیکو بدلون موندلی او همدارنګه د سیاسي نظامونو په برخه کې مطلقه شاهي، مشروطه شاهي او جمهوري او دا ډول نور نظامونه رامنځ ته شوي دي. دا هر سیستم په خپل دوران کې د نوي او عصري سیستم په توګه معرفي شوي دي. بې له شکه چې پورتنیو سیتسمونو به منفي اړخونه هم درلودل؛ خو په ټوله کې د ټولنیز نظم په راوستلو او د اقتصادي سیستم په پیاوړتیا کې ترې ګټې اخیستل شوي دي.

داسې ډېر نظامونه تیر شوي دي چې خپل اداري طرز او اصول یې په مستبدانه توګه رامنځ ته کړي دي، چې په هغوی کې د ځانګړو اشخاصو او طبقو د ځواکمنتیا لپاره هڅې کیدې او د عامو وګړو حقوق هلته خوندي نه وو. لوړو طبقو خپل ټول اقتصادي او نورې اړتیاوې له همدغو عامو وګړو څخه پوره کولې، درانه ملاماتوونکي مالیات یې پرې اینښودل، په کم محصول سره به یې په ځمکو کې کار کولو ته اړ کول، د غلام په توګه به یې له هغوی څخه ګټه اخیستله او هغوی ته یې په هیڅ ډول سیاسي او ټولنیزو کارونو کې ونډه نه ورکوله.

مګر سربیره په دې په تاریخ کې دداسې نظامونو بیلګې هم ډېرې شته، چې خپل اداري اصول یې د عدل او مساواتو په اساس رامنځ ته کول او خلکو ته په ټولو سیاسي، اقتصادي او ټولنیزو فعالیتونو کې ونډه ورکړل شوې ده، لکه د لرغوني یونان او روم او په تیره بیا د اسلام په صدر کې د اسلام ستر پیغمبر حضرت نبي اکرم (ص) او د هغه د څلورو خلفاو اداري طرز یې لویې بیلګې دي.

د منځنیو پیړیو په دوره کې د اروپایي پاچاهانو واک محدود و او سیمه ییز فیوډالان په خپلو سیمو کې تر پاچا ډېر ځواکمن و. سیمه ییزو حاکمانو په خپله خوښه کولای شول، چې ترلاس

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاندې ټولنې لپاره د خپلې خوښې اداري اصول او مقررات وضع کړي؛ خو له صليبي جګړو وروسته دغه حالت په تدريج سره د بدلون په لور روان شو، د منځنيو پيړيو دوره د زوال په لور روانه وه، د علمي او جغرافيايي څېړنو په اساس په اروپايي ټولنو کې نوي تغيرات رامنځ ته شول او د رنسانس غورځنګ هم ظهور وکړ. له بلې خوا پاچاهان قوي شول او د نوو ناريه وسلو په زور يې ځواکمن خانان او سيمه ييز فيوډالان وځپل او خپل اطاعت ته يې اړ کړل او په دې سره پاچاهان ځواکمن شول او د مرکزي دولتونو اساس يې کېښود. دا د اروپا د نويو پيړيو دوره وه چې پېل شوه. پادشاهانو د کليسا په ملتيا مستبد دولتونه رامنځ ته کړل او د ډېرو اوږدو کلونو لپاره د ادارې همدغه طرز ته ادامه ورکړل شوه. دا چې په دغه دوره کې لويو اروپايي دولتونو د آسيا، افريقا او امريکا په وچو کې لويې مستعمرې رامنځ ته کړې؛ نو د ادارې همغه طرز دغو وچو ته هم ورسيد.

ډېرى دا ډول حکومتونه مورثي و او واک به يوازې د يوې کورنۍ او يا هم د څو ځواکمنو کورنيو تر منځ وېشل کيده . په ۱۷۷۵م کال کې د امريکا انقلاب او ورپسې په ۱۷۸۹م کال کې د فرانسې د لوى انقلاب په رامنځ ته کېدو په اروپا او نړۍ کې د مستبدو ادارو لمن هم په ټوليدو شوه، په ځينو هيوادونو کې په مطلق ډول جمهوري نظامونه او په ځينو نورو هيوادونو کې مشروطه شاهي حکومتونه رامنځ ته شول .

افغانستان هم د نړۍ د ډېرو نورو هيوادونو په څېر مختلف سياسي نظامونه تجربه کړي دي. په دې هيواد کې هم لويې او پراخې امپراتورۍ رامنځ ته شوي دي، چې د ادارې ځانګړي اصول يې درلودل. د نولسمې ميلادي پيړۍ تر پايه پورې په افغانستان کې سياسي نظامونه او حکومتونه مورثي وو او په مطلقه ډول يې کارونه پرمخ تلل، خو په شلمه ميلادي پيړۍ کې مشروطه او جمهوري نظامونه رامنځ ته شول.

د افغانستان د معاصر تاريخ د پېل کېدو څخه وړاندې په هيواد کې کومه مرکزي اداره موجوده نه وه؛ بلکې افغانستان د تيموري دولت له ړنګيدو وروسته د ګاونډيو واکمنيو ترمنځ ووېشل شو؛ خو بيا هم د يوې لنډې مودې لپاره د کندهار هوتکي او د هرات ابدالي دولتونه رامنځ ته شول، چې د هغوى د ادارې طرز په همغه پخواني شکل پرمخ وړل کيدو.

خو څه وخت چې په ۱۷۴۷م کال کې د نوي افغانستان بنسټګر احمدشاه بابا واک ته ورسيد؛ نو په يوه نوي او تازه شکل يې اداره رامنځ ته کړه. د احمدشاه بابا د ادارې طرز په اړه مؤرخ عطايي داسې ليکي: « احمدشاه بابا په دې پوهيده، چې په هره اندازه يو متمرکز قوي دولت قايم کړي په

(c) ketabton.com: The Digital Library

همغه اندازه به د فتوحاتو د هضم توان زيات وي، ده د نادر افشار مقتدره اداره ليدلې وه او د ګورګاني هند د ادارې مطالعه يې هم په خپله وکړه او هم يې خلک مؤظف کړل، چې د افغاني امپراتورۍ لپاره يوه منظمه نقشه طرح او تطبيق کړي. احمدشاه بابا کاملاً نوی نظام قايم کړ، چې د ايران صفوي او د هند مغولي ادارو او تشکيلاتو له پلوه يو ترکيب و؛ خو په خپله د افغاني ټولنې د عرف عناصر هم ورسره ګډ وو».

د احمدشاه بابا اداري نظام په دوو برخو وېشل کيده، چې هغه ملکي او نظامي برخې وې. ملکي برخه يې بيا هم په دوو برخو وېشل شوې وه، چې هغه امنيت او عامه خدمات وو. ددې ټولو اداري او نظامي څانګو په رأس کې صدراعظم ولاړ و او هغه هم د پاچا د مشاور حيثيت درلود، د حکم اصلي مصدر پاچا و او صدراعظم يې ملکي او نظامي چارې پرمخ بيولې. تر پاچا را لاندې ډېر ستر مقام هغه شورا وه، چې د قبيلوي خانانو، سترو نظامي قوماندانانو او روحاني مشرانو څخه ترکيب شوې وه. ددې شورا غړو په شير سرخ جرګه کې هم ګډون درلود او احمدشاه بابا خپلې ټولې چارې د دوی د نظر سره سمې ترسره کولې. (۲۸: ۳۲- ۳۳)

احمدشاه بابا د دربار مصارف کم کړل، د پوځيانو او د دولت د کارکوونکو معاشات يې په خپل وخت اجرا کول، مالي دفترونه يې خورا ښه منظم کړل، په دولتي تشکيلاتو کې يې وزارت رامنځ ته کړ چې د اوس وخت د صدراعظم له کچې سره برابر دی او په ولايتونو کې يې صوبه داران رامنځ ته کړل؛ همدارنګه ديوان اعلی(د ماليې وزارت)، خزانه داري، دفتر ضبط بيګي (امنيه او کوتوالي)، ضبط او احوالاتو دفتر(استخبارات)، ديوان انشاء(دارالانشاء)، قاضي القضات يا لوی قاضي، کلانتر چې امنيتي چارې يې ترسره کولې او دا ډول نورې اداري يې رامنځ ته کړې.

http://www.esalat.org

په دولتي چوکاټ کې يو بل مهم اورګان قضايي قوه وه، چې دا قوه هم د هغه وخت د معاصرو دولتونو په څير رامنځ ته شوه. د احمدشاه بابا د سلطنت پر مهال د مرکز او ولاياتو قاضيان د پاچا له خوا د درباري امام په واسطه معرفي کيدل. د پلازمينې قاضي ته قاضي القضات ويل کيدل. ملا ادريس چې قاضي القضات و، اته (۸) مرستيالان او محررين يې درلودل. قاضي القضات د عادي دندو سربيره د پوليسو پر مامورينو هم نظارت درلود چې د قانون او نظم په ساتلو مؤظف وو. د امپراتورۍ په ټول قلمرو کې ټيټ پوړي قاضيان په دندو ګمارل شوي وو. په ولاياتو او محلاتو کې د قاضيانو مرستيالانو دندې ترسره کولې. په پلازمېنه او ولايتونو کې شرعي محکمې موجودې وې او د هيواد د قضايي قوې په توګه يې کارونه پرمخ وړل. د احمدشاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بابا د ټاکلو پر مهال پریکړه وشوه چې د ټول دولت لپاره دي، د قوانینو یوه واحده مجموعه ترتیب او د عرف پر ځای دې د قومونو په منځ کې د اجرا حالت ته واچول شي. د قوانینو دغه مجموعه د (فتاوای احمدشاهي) په نوم په پښتو ژبه د مولوي عبدالله کندهاري له خوا ترتیب او تهیه شوه او په ۱۳۲۲ق کال کې چاپ شوه.

قاضیانو د اسلامي شریعت مطابق عدالت تطبیق کاوه، په کلیو او بانډو کې د ثابتو جرمونو فیصلې به د کلیو د سپین ږیرو له خوا کیدلې او هغه دوسیې چې جرمونه یې ثابت نه وو، قاضیانو ته سپارل کیدې. مجازات به د قاضي له خوا ټاکل کیدل او د محتسب له خوا به پلي کیدل.

یو بل قاضي د (قاضي خانه) په نوم ماموریت کاوه، چې د (داروغه بازار) په نوم هم یادیده، ددې قاضي دنده په بازار کې د نرخونو او اوزانو کنترول و. په همدې ډول د احمدشاه بابا په وخت کې نظامي محکمې هم موجودې وې او مسؤل شخص یې د (قاضي عسکر) په نوم یادیده او د نظامي ډسپلین د لا استحکام په موخه یې دنده ترسره کوله. (۱۲: ۳۷-۳۸)

په ۱۷۵۷م کال کې وروسته له دې چې احمدشاه بابا یوه لویه امپراتوري جوړه کړه او افغاني اصلي خاورې یې له خپلو پولو سره یو ځای کړې؛ نو دا لوی قلمرو یې د ښه تنظیم په موخه په ولایتونو او اعلی حکومتونو وویشه. ولایتونو پراخه ساحه احتوا کوله او د اعلی حکومتونو په پرتله یې اهمیت درلود. د اداري د وېش له مخې یې خپل قلمرو په لاندې ۸ ولایتونو او ۱۵ اعلی حکومتونو وویشه:

الف - ولایتونه:

۱- د کندهار ولایت ۲.د کابل ولایت ۳.د خراسان ولایت

۴.د هرات ولایت ۵.د مزارشریف ولایت ۶. د بدخشان ولایت

۷.د پنجاب ولایت ۸.د کشمیر ولایت

ب – اعلی حکومتونه:

۱- د فراه اعلی حکومت ۲.د میمنې اعلی حکومت ۳. د بلوچستان اعلی حکومت

۴.د لغمان اعلی حکومت ۵.د پیښور اعلی حکومت ۶.د غزني اعلی حکومت

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷.د ديره اسماعيل خان اعلی حکومت   ۸.د ديره غازي خان اعلی حکومت

۹.د شکارپور اعلی حکومت   ۱۰.د سيوی Siwi اعلی حکومت   ۱۱.د سند اعلی حکومت

۱۲.د حجه اعلی حکومت   ۱۳.د ليه Leih اعلی حکومت   ۱۴.د ملتان اعلی حکومت

۱۵.د سرهند اعلی حکومت

په دې سربيره هر ولايت او اعلی حکومت په محلونو او ولسواليو او هره محله يې په کليو وېشلې وه. د ولايتونو او اعلی حکومتونو حکمرانان او يا د سيمې ولسوالان او نظامي قوامندانان د شاهي فرمان په واسطه ټاکل کېدل او همدا ډول د سيمو مامورين د وزيرانو په واسطه د پادشاه د اوامرو په اثر ټاکل کېدل.

احمدشاه بابا ددې سياسي او اداري سيستم په اساس د سياسي يووالي کلک بنسټونه کېښودل او د افغانستان د خلکو ترمنځ يې مساوي حقوق رامنځ ته کړل؛ خو د احمدشاه بابا تر مړينې وروسته د هغه ځای ناستو ونه شوای کولای چې د دولت د اداري سازمان په عمومي بڼه کې تغييرات راولي او يا هم د احمدشاهي امپراتورۍ قلمرو ته پراختيا ورکړي؛ ځکه د ورونو ترمنځ د قدرت په سر خپل منځي جګړو او وروسته د دوو کورنيو سدوزيانو او بارکزيانو ترمنځ جګړو له امله د انګريز او تزاري روسيې د وړاندې تګ سياست ته لاره هواره کړه، چې په پايله کې د هيواد شمالي ، ختيځي او جنوبي سيمې له احمدشاهي قلمرو څخه جدا کړل شوې، سمندر ته لاره بنده شوه او هيواد مو په وچه پورې محدود شو؛ خو کله چې اميرشيرعلي خان د دوهم ځل لپاره واک ته ورسيد، د لومړي ځل لپاره يې د عصري اداري تشکيلاتو بنسټونه کېښودل. دده لومړۍ هڅه داوه چې يوه ځواکمنه مرکزي اداره رامنځ ته کړي او فيوډالان کمزوري کړي. د همدې کار په موخه يې افغانستان د اداري تشکيلاتو له مخې په پنځو لاندې ولايتونو ووېشه:

۱.د کابل ولايت   ۲.د کندهار ولايت   ۳.د افغاني ترکستان ولايت

۴.د هرات ولايت ۵.د فراه ولايت (۵: ۱۰۶- ۱۰۸)

له دې پرته امير ډېر منظم پلان درلود، چې د ولايتونو تشکيلات هم په يوه منظم چوکاټ کې واچوي؛ خو د وروسته پاتې ټولنې د ستونزو هوارول ساده کار نه دی او ډېر کارونه معطل پاتې شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیرشیرعلي خان په ۱۸۷۴م کال کې اداري تشکیلاتو او د دولت جوړښت ته پاملرنه وکړه او د افغانستان په تاریخ کې لومړی ځل و، چې په عصري پرنسیپونو ولاړه یوه کابینه یې جوړه کړه. ددې کابینې صدراعظم او وزیران پیژندل شوي، د ښه نامه خاوندان او تر ډېره بریده باسواده او د کار په سطح کې هم پوهیدلي خلک وو.

امیر د خپلې کورنۍ کوم غړی یا د سردارانو څخه یو څوک هم په دغه کابینه کې داخل نه کړ او دده د لومړني ریفورم جوهر هم همدغه ټکی و.(۲۸: ۹۹)

همدا ډول ددې کابینې د مقامونو لپاره یې د پښتو نومونه او القاب غوره کړل. په دراني امپراتورۍ او له هغې وړاندې په افغاني حکومتونو کې د دولتي مقامونو نومونه او القاب د افغانستان د لرغونو اصطلاحاتو له مخې، چې له عربي او ترکي کلماتو څخه ترکیب شوي وو، رواج درلود او همداسې یې دوام درلود لکه: عمدة الامرا، اشرف الوزرا، وزیر، مستوفي، منشي او په دې ډول ځینې ترکي کلمات لکه: دیوان بیګي، ضبط بیګي، قراول بیګي، عرض بیکي، ایشک اقاسي، شاه اکاسي، یساول باشي، اردو باشي، قافله باشي او نور....

امیر شیرعلي خان دا نومونه پښتو ته واړول او په ۱۲۸۹هـ ق کال کې یې د عبدالله جان د ولیعهدۍ د جشن په مراسمو کې دا نومونه په رسمي ډول اعلان کړل او دوه میاشتې وروسته یې د شمس النهار په جریده کې د جشن د خبرتیا تر څنګ دا اصطلاحات هم خپاره کړل.

دا کابینه د لاندې کسانو څخه جوړه شوې وه :

۱- سید نور محمدشاه کندهاری صدراعظم، د پښتو نوم یې (لوی ټول مختار

۲ـ حبیب الله خان وردګ د مالیې وزیر، د پښتو نوم یې (لوی ملک)

۳- ارسلاخان د بهرنیو چارو وزیر، د پښتو نوم یې (لوی مین د باندې)

۴-عصمت الله خان جبارخیل د کورنیو چارو وزیر، د پښتو نوم یې (لوی مین د غرو)

۵- میرزا محمدحسین خان د حضورمنشي د پښتو نوم یې (لوی کښل)

۶- حسین علي خان پنجشیري سپه سالارـ د جنګ وزیر، د پښتو نوم یې (ټول مشر)

۷- احمدعلي خان چغتایي د خزانې وزیر، د پښتو نوم یې (لوی ټولونی)

۸- شیردل بازکزی د شمالي ولایتونو نائب الحکمه، د پښتو نوم یې(لویناب)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹- خوشدل خان د شیردل خان زوی د شمالي ولایتونو د دارالحکمه په توګه، په پښتو کې (کمکی ناب)

همدا ډول یې نظامي مقامونو ته هم د سرغونډ مشر، د غونډ مشر، سرسلمشر او سلمشر نومونه غوره کړي وو. (۶: ۶۰۸- ۶۰۹)

د همدې نویو تشکیلاتو په لړ کې یې د خبیرو شخصیتونو څخه یوه ۱۲ کسیزه شورا هم جوړه کړه، چې په رأس کې یې په خپله امیر قرار درلود. ددې شورا دنده مشورتي وه او امیر ته یې په کارونو کې مشورې ورکولې. (۲۸: ۱۰۰)

امیرشیرعلي خان د لویو ملي مسئلو د حل په موخه لویې جرګې هم جوړې کړي دي او دا ددې څرګندونه کوي، چې امیر شیرعلي د عصري اداري تشکیلاتو ترڅنګ له افغاني عنعنوي اداري طرز سره هم علاقه درلودله. نوموړي د ۱۸۶۵م کال د خپل امارت په لومړۍ دوره کې، د خپلو ورونو سره د شته اختلافاتو د حل په موخه، په کابل کې یوه لویه جرګه جوړه کړه چې د هیواد له مختلفو سیمو څخه دوه زره کسانو په کې ګډون کړی و او ددې جرګې ګډون والو امیر ته مشوره ورکړه، چې د خپلو ورونو په وړاندې جګړه وکړي. همدا ډول د واکمنۍ په دوهمه دوره کې په ۱۸۷۳م کال د خپل ۱۳ کلن زوی عبدالله جان د ولیعهد ټاکلو لپاره یې لویه جرګه راوبلله او له هغه وروسته یې یو لوی جشن جوړ کړ او د شمس النهار د اقتباس په استناد پنځه لکه مخور او سپین ږیري ورته راغونډل شوي وو، چې اووه شپې او اووه ورځې یې دوام درلود. (۴۲: ۴۷)

امیرشیرعلي خان د پوستي مواصلاتو په ډګر کې عصري پوستي اداره رامنځ ته کړه، چې یوازې یې د خلکو ترمنځ اړیکې رامنځ ته نه کړې؛ بلکې په دولتي-دفتري اړیکو کې یې هم ډېرې ژورې اغیزې درلودلې او د همدې ادارې په اساس یې د مختلفو ولایتونو او حتی د کلیو تر منځ هم اړیکې رامنځ ته کړې. په همدې موخه د لومړي ځل لپاره پوستې ټکټونه د کابل په سنګي مطبعه کې، چې د دوو هندي مسلمانانو له لورې جوړه شوې وه چاپ شول. ددې ټکټونو بیه ۲/۱، ۴/۱ او ۱۰/۱ کابلۍ روپۍ ټاکل شوې وه. دا چې په هغه وخت کې د حمل او نقل عصري وسایل موجود نه وو، نو پوسته به د لارې په اوږدو کې په پلي او سپاره ډول اړونده پوستي مامور ته سپارل کیده او بیا به خپل مرسل الیه ته رسول کیده. (۹: ۳۸۴)

امیرشیرعلي خان د مالیاتو په اداره او قوانینو کې هم بنسټیز بدلونونه رامنځ ته کړل؛ څکه دده تر واکمنۍ مخکې د مالیاتو د راټولولو سیستم داسې و، چې د ځمکو د مالیاتو دریمه برخه د کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لومړيو درو مياشتو کې مخکې تر مخکې اخيستل کيده. يعنې په پيشکي ډول به د دولت له خوا حواله کيده او بيا به د تحصيلدارانو له خوا ټوليده. حال دا چې د ځمکو حاصلات به درې مياشتې وروسته اخيستل کيدل. همدارنګه د دولت د مامورينو او د پوځ د سرتيرو معاشونه به هم په ماليه ورکوونکو باندې حواله کيدل او په ظلم او فشار سره به له خلکو اخيستل کيدل او دا کار به د نظامي کسانو او رسمي تحصيلدارانو له خوا تر سره کيدو. د مالياتو تر ټولو دروند بار د بزګرانو په اوږدو و او همدا ډول په ښارونو کې کسبګر او نور خلک اړ کيدل، چې د سرتيرو تر فشار لاندې د نظامي افسرانو د دولت د مامورينو بيګار وکړي. دغه ډول چلند د کسب او کرنې د پرمختګ په برخه کې لوی خنډ ګرځيده.

اميرشيرعلي خان د مالياتو د ادارو د اصلاح لپاره يو شمير فرمانونه او حکمونه وضع کړل؛ لکه د ځمکو ماليات به د حاصلاتو د ټولولو تر مهال پورې مخکې له مخکې نه اخيستل کيدل. کله به چې حاصلات ټول شول ماليه ورکوونکي به په خپله ماليه حواله کوله او په مقابل کې به يې رسمي سند ترلاسه کاوه، تحصيلدار او سرتيرو ته اجازه نه وه چې په ماليه ورکوونکي پسې ورشي. د دولت د مامور، عسکر او افسر معاشاتو په ماليه ورکوونکو پورې اړه نه درلوده؛ بلکې د هغوی معاش به د دولت له خزانې څخه په نغدي ډول ورکول کېدو. د پوځ سرتيرو او افسرانو ته اجازه نه وه چې د ښارونو په منځ کې واوسيږي او دوی ته د ښار څخه بهر دايمي استوګنځي جوړ شول او دا کار ددې لپاره تر سره شو چې سرتيري د ښار په اوسيدونکو ظلم ونه کړي. په همدې ډول د بيګار کارونه منع شول او کارګر ته د کار په بدل کې نغدي اجوره ورکول کيده. (۲۹ :۵۹۴)

اميرشيرعلي خان د خپلو اصلاحاتو په لړ کې يو شمير قضايي چارو ته هم پاملرنه وکړه او د نورو ملکي او نظامي چارو د ښه تنظيم په موخه يې ځينې قوانين هم وضع کړل. د هغو له جملې څخه کولای شو چې د هغو نظامنامو تعليماتنامو څخه يادونه وکړو، چې په مرتضاوي او مصطفاوي مطبعو کې په چاپ رسيدلي وو.

په همدغه وخت کې د سرتيرو په منځ کې د انضباط او ډسپلين د تحکيم او د عسکري منسوبينو او د ملکي وګړو تر منځ د جرمونو د مخنيوي په موخه د دربار د منشي او ترجمان قاضي عبدالقادر په واسطه د (فتاوای اميري يا تشريح الجرايم) په نامه د قوانينو يوه ټولګه چې د معتبرو فقهي کتابونو څخه پکې استفاده شوې وه، په يو څلويښت څپرکو کې ترتيب او تنظيم کړه. د قوانينو دا ټولګه په ۱۸۷۳م کال په (۲۸۴) مخونو کې د مصطفاوي مطبعه کې چاپ شوه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په سم ډول يې پېل او پای ځانګړی شوی نه دی، له لومړي څپرکي کې پېل او په يوڅلويښتم څپرکي پای ته رسيږي. دغه کتاب د کابل په عامه کتابتون کې موجود دی.

په دې کتاب کې د موضوعاتو او مسايلو په فهم کې اسانتياوې شته، د بېلګې په توګه په مطالعې سره يې کولای شو د عمدي، شبه عمدي، خطا، اکراه او نورو قتلونو ترمنځ په توپيرونو او د هغوی حکمونو په اړوند په اسانۍ سره وپوهيږو.

په دې کتاب کې د عسکري منسوبينو او د عامو وګړو جرمونه او د هغوی مجازات تعريف او ټاکل شوي دي. د بېلګې په توګه د پادشاه د حقارت احکام، د پادشاه د مقررې او انتظام پرخلاف په پوځ يا هيواد کې د پاڅون احکام، په پوځ کې د مخدره توکو د کارونې احکام، له جګړې تېښته او مقابل لورې ته د ورتګ احکام، په پوځ کې د غيرحاضرۍ احکام، د رشوت اخيستلو احکام، د دروغجنې ګواهۍ احکام، د جعل کولو احکام او دا ډول نور احکام په لنډ ډول په دغه فتاوا کې ځای پر ځای شوي دي. قاضي عبدالقادر ددې ټولګې په ليکلو کې ډېرې ستونزې ګاللي دي او د اميرشيرعلي خان په ملکي او نظامي اصلاحاتو کې ډېر رول لري. ددې سربيره قاضي محمدسعيد د هغه وخت د مشهورو قاضيانو څخه و، چې په خپلو کارونو کې بشپړ صلاحيت ورکړل شوی و. ددې قاضي مهر د اميردوست محمدخان او اميرشيرعلي خان د وخت په اسنادو کې، چې په ملي ارشيف کې خوندي دي، ليدل کيږي. نوموړی د يوه غني کتابتون درلودونکی هم و، چې امير دوست محمدخان ورته ډالۍ کړی و. (۱۲: ۴۲- ۴۳)

د امير شيرعلي خان په اداري تشکيلاتو کې تر ټولو ستره نقيصه او کمبودتيا يوه منظمه اطلاعاتي اداره وه، امير او دده ټولو همکارانو ترپايه ددغې نقيصې چاره ونه کړه او ددغې ناحيې څخه يې ډېر زيانونه هم وليدل؛ ځکه دده تر رېږې لاندې او دده په دربار کې د انګريزانو جاسوسان موجود وو، چې دده هر څه يې تر انګريزانو رسول. (۲۸: ۱۰۰)

د عصري اردو تشکيل

پوهيږو چې د افغانستان په پنځه زره کلن تاريخ کې، خورا لويې امپراتورۍ او دولتونه تير شوي دي او هغوی د خپل قلمرو د پراختيا او د خپلو پولو څخه د ساتنې او دفاع په خاطر پراخې جګړې کړي،چې دا د روزل شويو پوځونو په شتون دلالت کوي. همدارنګه د افغانستان د معاصر

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ له پېل کېدو سره، د احمدشاه بابا تر قوماندانۍ لاندې د غیرمنظم پوځ تر څنګ د یوه منظم او دایمي دولتي پوځ موجودیت چې د هغه وخت په ټولو جګړه ییزو سفرونو کې په پوره ویاړ او میړانې جنګیدلی و، دا مطلب په ډاګه څرګندوي چې دا پوځ به هم روزل شوی او لږ تر لږه د مروجو وسلو د استعمال په برخه کې به یې ښوونه او روزنه لیدلې وي، داچې د دوی د ښوونې او روزنې لپاره کومه مدرسه، ښوونځی یا موسسه وه او که نه بشپړ تاریخي اسناد په لاس کې نه لرو؛ خو بیا هم د بیلګې په توګه ځینو تاریخ لیکونکو لکه مونت استورات الفنستون د (ګزارش سلطنت کابل) په نوم کتاب او زموږ افغان تاریخ لیکونکي میرغلام محمدغبار په خپل (احمدشاه بابا افغان) نومي کتاب کې د هغه وخت د پوځ له مختلفو تشکیلاتو او ډولونو څخه په مفصل ډول یادونه کړې ده او هم یې د سرتیرو او افسرانو د معاش په باره کې هم څرګندونې کړې دي . د افغانستان د اردو تشکیلات او ډول د امیردوست محمدخان تر دوهمې دورې پورې په همغه شکل پاتې شو؛ خو کله چې امیر دوست محمدخان د دوهم ځل لپاره واک ته ورسید او هغه په هند کې د انګریزانو پوځي تشکیلات او پرمختګونه له نږدې څخه لیدلي وو او هم د هغې اړتیا له مخې چې باید د افغانستان مختلف ولایتونه په مرکزي دولت پورې وتړل شي، نویو عکسري او پوځي تشکیلاتو ته یې اړتیا ولیدله؛ نو ویلای شو چې د امیردوست محمد خان د خپلې واکمنۍ یو مهم کار داو، چې د لومړي ځل لپاره یې پوځي تشکیلات عصري کړل او په عصري اصولو یې خپل پوځ وروزلو.

نوي مسلمان انګریز عبدالله خان چې له دې وړاندې یې نوم مستر کیمبل و او د کندهار په جګړه کې اسیر شوی و [نوموړی په هغه جګړه کې ونیول شو چې په ۱۸۳۴ م کال کې شاه شجاع د انګریزانو او سکانو په مرسته په کندهار حمله کړې وه]. د اسلام تر منلو وروسته په افغانستان کې پاتې شو او د امیر پوځ ته یې د نوو نظامي اصولو او عسکري تمرینانو روزنه ورکوله. همدارنګه ډاکټر ارلان امریکایي د رنجیت سنګ له دربار څخه د امیر دوست محمدخان خدمت ته راغلی و او نایب عبدالصمدخان هم له امیر سره د نوو عسکري تشکیلاتو په رامنځ ته کولو کې مرسته او خدمت کاوه.

د افغاني تاریخ لیکونکو په تاریخونو کې د هغه مهال د عسکري تشکیلاتو په اړوند پوره او مفصل معلومات نه شته؛خو د افغانستان په نوم کتاب، چې د هملتون په نوم یو انګریز لیکلی او په ۱۹۰۶م کال کې په لندن کې چاپ شوی،د افغانستان د تاریخ او همدا ډول د امیر دوست محمدخان د پوځي تشکیلاتو په اړه هم معلومات لري او لیکلي یې دي چې :

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر دوست محمدخان د امارت په لومړیو کې افغانستان ۱۱ نظامي مرکزونه درلودل، هر پلي غونډ (۸۰۰) نفره درلودل، چې په ورځنیو تمریناتو کې(۶۰۰) عسکرو ګډون کولای شو. همدارنګه هر سپاره غونډ (۳۰۰) عسکر درلودل او ددې دورې په منځنیو کې ټول منظم عسکر عبارت وو له: ۱۶پلي غونډونه، هر غونډ (۸۰۰) نفره ـ جمله (۱۲۸۰۰)نفره. ۳ سپاره غونډونه، هر غونډ (۳۰۰) نفره ـ جمله (۹۰۰) نفره، چې ۶۷صحرایي توپونه، ۶جبل توپونه، ۴ثقیل توپونه او یو زنبورک توپ یې درلود. په دې سره د جمله منظم پوځ شمېره (۱۳۷۰۰) نفرو ته رسیده،چې ټول (۸۱) توپونه یې درلودل.

د منظم پوځ سربېره ایلجاري عسکر هم موجود وو، چې د اړتیا په وخت کې تیاریدل ددې پوځ شمېره هم په لاندې ډول وه.

په کابل کې (۳۱۰۰) نفره، په کندهار کې (۱۸۰۰) نفره، په هرات کې (۲۲۰۰) نفره او په بلخ کې (۲۹۰۰) نفره، چې جمله (۱۰۰۰۰) نفرو ته رسیدل. (۱۱: ۱۱۶- ۱۱۸)

له امیردوست محمدخان وروسته امیرشیرعلي خان د پوځ په روزنه، تنظیم او د عسکري تشکیلاتو په رامنځ ته کولو کې ډېره پاملرنه وکړه. هغه وخت چې د دوهم ځل لپاره واک ته ورسید او له ورونو سره د مسلسلو جګړو په نتیجه کې یې د پلار ځخه ورپاتې پوځ ګډوډ شوی و او له غوره سمون ځخه برخمن نه و؛ نو ددې فکر ورسره پیدا شو چې باید په دې پوځ کې سمون رامنځ ته شي، ځکه یې شهزاده یعقوب خان او سپاه سالار فرامرز خان ته دنده وسپارله چې سرتیري بالاحصار ته راټول او دده له نظره یې تیر کړي. امیر د معاینې ځخه وروسته د هغوی له منځ ځخه غوره سرتیري راټول او د باور وړ پوځ یې ورڅخه جوړ کړ. (۳۵: ۵۶۳)

نوموړي د یوه باثباته دولت د جوړښت او ټینګښت لپاره د عصري اردو جوړیدل لومړنۍ اړتیا بلله. دی په دې پوره قانع و، چې پخوانۍ لښکرې د پخواني نظم په چوکاټ کې د ننني جګړې په میدان کې توان نه لري؛ ځکه چې د جګړې تخنیک، ښوونه او روزنه نوې شوې ده. په ځانګړې توګه امیر د افغانستان جغرافیایي موقعیت، چې د دوو زبرځواکونو په منځ کې واقع و، ددې اړتیا وه چې د یوې منظمې عصري روزل شوې اردو په وسیله وساتل شي .

امیرشیرعلي خان خپل سپاه سالار حسین علي خان د یو شمېر تجربه لرونکو صاحب منصبانو سره مؤظف کړ، چې د اردو تشکیلات نوي کړي. خو کله چې د امبالې کنفرانس لپاره هند ته ولاړ؛ نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلته یې یو شمېر هندي مسلمانان، چې د اردو د کار متخصصین وو استخدام کړل. سردار غلام نقشبندي، عبدالمجید او فتح علي خان د افغاني اردو لومړني ښوونکي وو. (۲۸: ۱۰۲)

دا اردو د خپلو نوو تشکیلاتو او ارقامو له مخې د هیواد په اتو (۸) نظامي مرکزونو کې په لاندې ډول ځای پر ځای شول:

په کابل کې ۱۰۰۱۰ نفره، په جلال آباد کې۳۲۲۰نفره، د کابل په شیر پور کې۳۲۲۰ نفره، په کندهار کې۶۳۷۰ نفره، په کورمه کې۳۱۹۰ نفره، په هرات کې۱۱۲۲۰ نفره او په میمنې کې ۲۸۴۰نفره .

په عمومي ډول پورته اته نظامي مرکزونه په لاندې درې عسکري ټولګیو وېشل شوي وو.

۶۲پلي غونډونه، هر غونډ (۶۰۰) نفره – جمله ۳۷۲۰۰ نفره.

۱۴سپاره غونډونه، هر غونډ (۶۰۰) نفره. جمله ۹۶۰۰ نفره.

د فیلانو، آسونو، کچرو او د غویو کشولو توپخانه – جمله ۵۱۹۰نفره.

په دې سره په ۱۸۷۲م کال کې د افغانستان د منظم پوځ شمېره ۵۱۹۹۰ نفرو ته رسیده؛ خو په عین حال کې غیر منظم ایلجاري لښکر هم موجود و، چې د هغه پلي ۸۰۰۰ نفره او سپاره یې ۱۶۰۰۰ نفره چې ټول ۲۴۰۰۰ نفره کیدل. په دې ډول ویلای شو چې د امیرشیرعلي خان د وخت د ټول منظم او غیر منظم پوځ شمېره ۷۵۹۹۰ کسانو ته رسیده.

د هغه وخت عسکري وسلې عبارت وې له انګریزي او افغاني ټوپکونو او توپونو څخه، چې چمبرلین فرقه مشر یې په اړه داسې راپور ورکوي:

افغاني منظم لښکر(۴۰۸۲۵) افغاني او انګریزي ټوپکونه او (۳۶۹) مختلف ډوله انګریزي او افغاني توپونه درلودل. ددې تعداد سربېره په ۱۸۷۷م کال کې انګریزانو ۲۹ زره میزل لوډنګ او پنځه زره بریچ لوډنګ سنیډر ټوپکونه امیرشیرعلي خان ته ورکړل. (۱۱: ۱۱۹-۱۲۲)

همدارنګه امیر ددې اردو د ښې سمبالتیا په موخه پوځي صنعت هم رامنځ ته کړ او د توپونو د جوړولو لپاره یې په کابل او هرات کې کارخانې جوړې کړې، چې په هغو کې یې ارابه لرونکي درانده توپونه جوړول، همداراز یې د ټوپک جوړولو کارخانې هم لرلې چې تر اوسه هم په هماغو کارخانو کې جوړ شوي توپونه شته. (۱۰: ۳۱۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کابل د (ماشین خانې) په نامه کارخانه کې د میاشتې یو توپ جوړېدو، او په ډېره اندازه په کې ټوپکونه او باروت جوړېدل. د وسلو جوړولو ډېری خام مواد له پېښور څخه راوړل کېدل او پر نوو وسلو سربېره دلته د خرابو شویو حربي آلاتو ترمیم هم کېده. دغه وسلې د هیواد د تکړه او ماهرو اهنګرانو او تخنیکرانو تر نظر لاندې جوړېدې. افغاني توپونه د کیفیت او جوړښت له مخې ډېر ښه وو، له دې امله انګریزانو هم دغه توپونه ترلاسه کړي وو او هندوستان ته یې هم لیږدولي وو، چې اوس یې هم یو څو نمونې د لاهور په شاهي کلا کې شته . په دغو توپونو باندې په دري ژبه داسې لیکل شوي دي. ''ساخت ماشین خانه حربی کابل.'' (۲۱: ۳۷-۳۸)

یاروسکي روسي ډاکټر چې د جنرال ستالیتوف تر مشرۍ لاندې د روسي هیئت غړی و، د ولیعهد عبدالله جان او په خپله د امیرشیرعلي خان معالج ډاکټر هم و، په خپله سفر نامه کې یې د افغاني ټوپکونو ستاینه کړې ده، هغه لیکلي دي چې: "امیرشیرعلي خان زموږ د راغلي هیئت روسي سرتېرو سره موجود روسي ټوپک معاینه کړل او د هغوی یې ډېره ستاینه وکړه او هم یې موږ ته خپل ټوپک هم وښود، چې زموږ د هیئت غړو ډېر خوښ شو او امیر وویل، چې دا ټوپک زموږ کاریګر د کابل د وسلو په کارخانو کې په بشپړ ډول په خپلو لاسونو جوړوي". (۹: ۲۰۳)

امیرشیرعلي خان د پوځ د معاشاتو په سیستم کې هم تغییرات راوستل؛ څکه ترده پخوا د سرتېرو معاش په مالیاتو پورې منحصر و؛ خو امیرشیرعلي خان له دې وروسته د سرتېرو او افسرانو معاش د دولت له خزانې څخه په هره میاشت کې په نقدي ډول ورکاوه. د پلي سرتېري د میاشتې اووه روپۍ او هغه سپاره ته چې آس به ورسره حاضر و ددې دوه چنده معاش ورکول کېده. سرتېرو منظم یونیفورم درلود چې له (خولۍ، پتلون، کرتي او بالاپوش) څخه عبارت و.

افسرانو او منصبدرانو هم نظامي یونیفورم استعمالاوه او حتی پاچا به زیاتره په نظامي یونیفورم کې دربارته راتلو؛ خو کله به یې چې د اردو معاینه کوله حتماً به یې نظامي یونیفورم اغوستی و. د اردو د روزنې لپاره به یې په ځینو وختونو کې نظامي تطبیقات کول او کله کله به یې د خلکو د ننداري لپاره عسکري رسم ګذشتونه جوړول. (۲۸: ۱۰۳)

دا چې په هغه وخت کې د اردو نوي تشکیلات رامنځ ته شول، د پوځ د روزنې لپاره حربي ښوونځی جوړ شو، داخلي او خارجي ښوونکي یې د روزنې لپاره وګمارل شول او د وسلو د جوړلو لپاره یې ورته کارخانې جوړې شوې. ددې ټولو سربېره د عسکرو د جذب په برخه کې یې نوي اصول او مقررات وضع کړل. امیرشیرعلي خان ددې ډول نوو مقرراتو رامنځ ته کول د یوې مهمې اړتیا په توګه درک کړي وو. هغه په دې پوهېده چې د اړتیا په وخت کې د جګړې لپاره د هغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو راغونډول، چې نه وي رزول شوي، د جګړې په ډګر کې نه يوازې چې بې ګټې وي؛ بلکې تاوان هم لري او همدارنګه تر يوه بيرغ لاندې تل پاتې نظامي ځواک هم ګټه نه لري او ګټه يې ټولنيزه نه ده. نو له همدې امله يې د قرغې(پچې) په نوم دوه کلن اجباري عسکري خدمت، چې له استثنا پرته په ټولو وګړو يې اطلاق کيږي، لازمي وګرځاوه تر څو په دې کار سره وکولای شي د سردارانو او خوانينو زامن هم په دې نظام کې شامل کړي. نوموړی په خپلو اصولو کې قاطع و او په عملي کولو کې يې د خپل او پردي ترمنځ توپير نه کاوه. د بيلګې په توګه خپل سکنی ورور سردار نيک محمد يې د دوو کلونو لپاره لکه د نورو سرتيرو په څېر له کوم امتياز پرته په دې اجباري نظام کې داخل کړ او همداراز يې خپل لمسی سردار احمدعلي خان د سردار محمدعلي خان زوی، چې د امير ورور سردار محمدامين خان سره د جګړې په ميدان کې ووژل شو، د ټاکل شوو شرايطو لاندې په دې اجباري عسکري نظام کې داخل کړ. همدا ډول امير په پوځ کې د ناروغو او کمزورو ځوانانو له ګډون څخه ډډه کوله. په سترګو کې ډېر وړوکی نقص او د وينښتانو عيب (ګنجيتوب) د عسکري خدمت مانع ګرځيدل.

همدارنګه امير د خپلو پوځي اصلاحاتو په لړ کې، په نظامي او حربي برخو کې چاپ شوي انګريزي کتابونه پښتو او دري ته وژباړل. د قوماندې ورکړې، د نظامي قطعاتو او پوځي چارواکو نومونه يې په انګريزي او په ډېره اندازه په پښتو ژبه کې رامنځ ته کړل، چې تر اوسه هم دا نومونه ژوندي پاتې دي. (۹: ۳۸۳-۳۸۴)

د امير شيرعلي د وخت اردو واقعاً يوه روزل شوې اردو وه او په روزلو کې يې ډېرې ستونزې ګالل شوې وې؛ خو په ډېر افسوس بايد وويل شي کله چې انګريز پر افغانستان دوهم تجاوز وکړ، امير دې اردو ته اجازه ورنه کړه چې له انګريزانو سره وجنګيږي. د انګريز د هغه مهال د نظامي چارو کارپوهانو ويلي وو، چې که امير په دغه اردو له انګريز سره جنګيدلی وای، حتماً بريالی کيده. (۲۸: ۱۰۳)

دا چې ولې امير داسې وکړل ددې ليکنې په ځينو برخو کې به يې ځواب ترلاسه کړئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عصري ښوونه او رزونه

ښوونه او روزنه د انسان د پيدا ايښت له لومړيو څخه موجوده وه او انسان د خپل پيدا ايښت څخه تر نن ورځې پورې د هغې د لاسته راوړلو لپاره خپلې هڅې جاري ساتلي دي. د وخت په تيريدو سره ښوونې او روزنې مختلف پړاوونه وهلي دي او په هر پړاو کې يې د لاسته راوړلو مختلفې لارې درلودلې. د موضوع د محدودوالي په خاطر نه غواړم چې په نړيواله کچه د ښوونې او روزنې تاريخي بهير ته ورشم؛ خو اړينه ده چې دلته د افغانستان د ښوونې او روزنې پر تاريخي بهير لنډه رڼا واچوم. د تاريخي حقايقو له مخې د افغانستان د ښوونې او روزنې تاريخي بهير کولای شو په لاندې دوو برخو ووېشو :

الف - عنعنوي ښوونه او روزنه .

ب – رسمي ښوونه او روزنه .

الف ـ عنعنوي ښوونه او روزنه :

زموږ لرغونی هيواد افغانستان له ډېر پخوا څخه د علم او پوهې مرکز و، د اسلام د ظهور څخه وړاندې د لرغونې اريانا په ويدي مدنيت کې د ښوونې او روزنې د لړۍ له مذهبي ادبياتو څخه راپېل شوې، چې زړه برخه يې ويدي سرودونه دي، دا سرودونه د ارباب الانواعو ستاينې لري ، د هغه وخت عقايد څرګندوي، د طبيعت رازونه سپړي، پندونه او لارښوونې لري او خلک پوهې او تفکر ته رابولي. ويدي سرودونه د هغه وخت پوهانو په واسطه جوړ شوي وو، چې د ريشانو په نوم بلل کيدل، دوی د خپل وخت ټول مروج علوم زده وو او د روحانيت تر څنګ شاعران، اديبان او خطيبان هم وو چې په روحاني، ټولنيزو او سياسي چارو کې يې د خلکو لارښوونه کوله؛ له همدې امله «ويد» په سپيڅلې پوهه ترجمه کيږي. (۲۰: ۷۳)

له ويدي مدنيت وروسته د ښوونې او روزنې لړۍ د اوستايي مدنيت په واسطه پرمخ روانه شوه، هغه وخت چې زردشت د خپل دين د اصولو تبليغ او تعليم پېل کړ، حق او حقيقت خپل ارزښت له لاسه ورکړی و او ځای يې دروغو او خيانت نيولی و. نوموړي خپل کار د خپلې عالي فلسفې د (ښې مننې، ښې وينې او ښې کړنې) په واسطه پېل کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زردشتي دين سربيره په دغه هيواد کې د ارسطو منطق، فلسفه، د نجوم علم، يوناني طب او دا ډول نور علوم تدريس کېدل.

هغه مهال ښوونه او روزنه د شاهانو په دربارونو، د ونو لاندې او عبادت ځايونو کې پرمخ وړل کېده. بوديزم چې د لرغونې اريانا په ختيځو برخو کې يې رواج درلود او په بېلابېلو برخو کې يې بوايي ستوپې،د بودايي دين د تبليغ مرکزونه او عبادت ځايونه جوړ کړل او ددې دين د خپرولو لپاره د ښوونې او روزنې يوه نوې لړۍ پېل شوه. دغې لړۍ د اسلام د سپيڅلي دين تر څرګنديدو پورې دوام درلود.

د اسلام مبارک دين د دويم خليفه حضرت عمر فاروق (رض) په خلافت کې د افغنستان تر پولو راورسيد او بيا د دريم خليفه حضرت عثمان بن عفان (رض) په خلافت کې عملاً دغه هيواد ته داخل شو او د بني اميه په دوره کې خپلې بشپړې مرحلې ته راورسيد. د اسلام مبارک دين چې خلک يې د يوه خدای(ج) لمانځلو ته رابلل او د نورو ډېرو خدايانو د لمانځلو څخه يې مخنيوی کاوه، په حقيقت کې يې د بت لمانځنې او د ډېرو خدايانو د لمانځلو پر ګروهه سخته ضربه وارده کړه. د اسلام دين د زړو اديانو ځای ونېوه، عربي ژبه او رسم الخط په ټول افغنستان کې دود شول، اسلامي علوم لکه: تفسير، حديث، فقه، صرف، نحو، ادب، تاريخ، عقايد، ماورالطبيعه فلسفه او طب مروج شول.

د هغه وخت د زده کړو ځای مدرسه وه او لوی مدارس هم په جوماتونو کې جوړ شول. د مدرسې او جومات ترمنځ توپير نه ليدل کېده. په هغه وخت کې په هرات، نيشاپور، بخارا او کرمان کې ډېر جوماتونه ودان شوي وو، چې د ښوونې او روزنې لړۍ په کې روانه وه.

ځينې کسان د علم او پوهې ترلاسه کولو لپاره لرې لرې ښارونو ته تلل او د علم تر لاسه کولو وروسته بېرته خپلو سيمو ته ستنېدل او په تدريس به بوخت کېدل. په څلورمه هجري پېړۍ کې په نوي شکل د مدرسو جوړول پېل شول او ورو ورو د افغانستان د هغه وخت په لويو ښارونو کې د مدرسو او کتابتونونو بنسټونه کېښودل شو.

د سامانيانو، غزنويانو، سلجوقيانو، غوريانو، خوارزمشاهيانو، ګورګانيانو او هوتکيانو په وخت کې د هغه وخت په مروج شکل ښوونې او روزنې وجود درلود او خلکو په مينه او علاقې سره په کې ګډون کاوه. په دغه دوره کې د خواجه عبدالله انصاري، امام فخرالدين محمدرازي، امام محمدغزالي، مولانا عبدالرحمان جامي او نور لوی لوی علما له همدغې ځمکې راپورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

شول، چې د نړۍ د مسلمانانو او د ټول بشریت لپاره د ویاړ لامل وګرځېدل. په دغه دوره کې خلک نه یوازې چې په خپله د علم او پوهې د ترلاسه کولو په هڅه کې وو، بلکې خپل اولادونه یې هم هڅول، ترڅو علم او پوهه ترلاسه کړي او د اسلام د دین په اصولو وپوهیږي؛ له دې امله خلکو په خصوصي او عمومي صورت علماؤ څخه د علم زده کړه کوله.

په ډېرو ځایونو کې په خپله د جوماتونو امامانو د ماشومانو د روزلو په موخه د تدریس دنده پر غاړه درلوده او هغوی په ټولنه کې د ځانګړي احترام څخه برخمن وو او دغه ډول زده کړې اوس هم شته او په ډېرو جوماتونو کې اوس هم ماشومانو ته دیني زده کړې ورکول کیږي.(۳۳: ۸- ۱۰)

د تیموري لړۍ له منځه تللو څخه وروسته، افغانستان د ګاونډیانو له خوا تجزیه شو. نهمه، لسمه او یوولسمه هجري پیړیو په موده کې، د ډېرو نورو بنسټونو په څېر د هیواد فرهنګي او تعلیمي سیستم ته هم ډېر زیانونه ورسیدل؛ خو په بشپړ ډول نشو ویلای، چې د زده کړو پروسه په ټپه ودریده او خلکو بیا هم په عنعنوي شکل خپلو اسلامي زده کړو ته دوام ورکړ.(۲۰: ۸۰- ۸۱)

د احمدشاه بابا په واکمنۍ سره، چې د افغانستان د تاریخ معاصره دوره پیل شوه. ګران هیواد افغانستان د یوه نوي او ځواکمن دولت خاوند شو او هیواد پخوانی لوړوالی او عظمت بیا ترلاسه کړ؛ خو دا چې احمدشاه بابا د هغه وخت د اړتیاو په اساس په پراخو جګړه ییزو سفرونو بوخت پاتې شو؛ نو ځکه ونه توانیده چې د هیواد د زده کړو برخې ته جدي پاملرنه وکړي. هغه مهال لویدیځې نړۍ د علم او صنعت په ډګر کې د پرمختګ لوړ ګامونه پورته کړل، په انګلستان او فرانسې کې علمي انقلابونه رامنځ ته شول؛ خو افغانستان بیا هم په علمي او صنعي ډګر کې په همغه پخواني حالت کې پاتې شو. که څه هم په هغه وخت کې زده کړو رسمي او دولتي شکل پیدا نه کړ؛ خو بیا هم د هیواد واکمنان په بشپړ ډول د زده کړو له پروسې څخه بې پروا نه وو . په خپله د احمدشاه بابا او د هغه ځاي ناستي تیمورشاه په دربارونو کې ادیبان، لیکوالان او علما موجود وو او د هغوی پالنه کیده او هم په غیر رسمي شکل د هیواد په ډېرو ښارونو کې مدارس موجود وو، چې په هغوی کې دیني او دنیاوي زده کړې ترسره کیدې .

د تیمور شاه د مړینې وروسته یو ځل بیا د افغانستان سیاسي، اقتصادي او کلتوري حالت د زوال په لور روان شو؛ ځکه د هغه د اولادونو تر منځ د قدرت په سر جګړې پیل شوې، وروسته بارکزي هم د جګړو میدان ته راغلل او د احمدشاه او تیمورشاه اولاده یې له واکه لرې کړه. دغو ټولو ناخوالو بهرنیو استعمارګرو ته زمینه مساعده کړه، تر هغه چې په ۱۸۳۹م کال کې انګریزانو په مستقیم ډول د لومړي ځل لپاره پر افغانستان نظامي تیری وکړ، امیردوست محمدخان یې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

واکه لرې او پرځای یې لاسپوڅی شاه شجاع واک ته ورساوه، انګریزان د افغان ملت له کلک مقاومت وروسته په ۱۸۴۲م کال کې شرمیدلي له دغه هیواد څخه ووتل او یو ځل بیا امیر دوست محمد خان واک ته ورسید. په حقیقت کې دا د افغانستان د تاریخ بله توره دوره وه، چې نه یوازې یې هیواد علمي او کلتوري برخه زیانمنه کړه؛ بلکې سیاسي او اقتصادي برخې یې هم ډېرې زیانمنې کړې.

امیردوست محمدخان په دوهم ځل واکمنۍ کې بیا هم علمي او کلتوري برخې ته ځکه پاملرنه ونه شوه کړای، چې هغه هم د یوې واحدې او مرکزې ادارې د رامنځ ته کولو لپاره پوره شل کاله هڅې وکړې او په دې موده کې یې یوازې د پوځ په پیاوړتیا او روزنه کې یو شمېر لاسته راوړنې درلودلې؛ خو په ۱۸۶۳م کال د امیر دوست محمدخان له مړینې وروسته یو ځل بیا د هغه د اولادونو ترمنځ د قدرت په سر جګړې پېل شوې او پرلپسې واکونه له یوه نه بل ته انتقالیدل لومړی شیرعلي خان، دوهم ځل محمد افضل خان، دریم ځل محمد اعظم خان او په پای کې د دوهم ځل لپاره شیرعلي خان په ۱۸۶۸م کال کې واک ته ورسید. په دې دوره کې د داخلي جګړو او د متجاوزینو د تجاوز په وړاندې د دفاع پرته کوم بل مهم کار تر سره نه شو. امیرشیرعلي خان د خپلې واکمنۍ په لومړۍ دوره کې هم د همدغو مصروفیتونو له امله ونه شوای کولای، چې د هیواد د پوهنې او نورو برخو کې کار وکړي، خو د واک په دوهمه دوره کې ورته زمینه مساعده شوه او د نورو ادارو تر څنګ یې د لومړي ځل لپاره په هیواد کې د رسمي ښوونې او روزنې اساس کیښود. (۳۳: ۱۰- ۱۱)

ب – عصري او رسمي ښوونه او رزونه:

لکه څرنګه چې امیرشیرعلي خان خان په افغانستان کې نورې عصري ادارې هم رامنځ ته کړې؛ نو دې ته اړتیا لیدل کیده، چې ددغو ادارو د چلولو لپاره باید کدرونه او مسلکي کسان موجود وي او امیرشیرعلي خان په دې پوهیده، چې دا ستونزه یوازې او یوازې د ښوونې او رزونې له لارې حل کولای شي. په همدې موخه یې د تعلیمې چارو د پرمخ بیولو لپاره یوه کوچنۍ اداره جوړه کړه، چې محدود پرسونل یې درلود او په تشکیل کې یې د پوهنې آمر، کورنې او بهرنې ښوونکي، عمومي مبصر او تحویلدار موجود وو. همدارنګه ددغه کوچنې تشکیل شوي معارف لپاره یې د کتابونو او نورو لوازمو د تهیه کولو دفتر او دومره بودجه، چې د کتابونو د خپرولو، د ښوونکو او کارکوونکو د معاشونو لپاره بسنه وکړي، په کار واچوله. (۲۰: ۸۵-۸۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیرشیرعلي خان د لومړي ځل لپاره دوه ښوونځي یو یې د حربي په نوم په شیر پور او بل یې د ملکي په نوم په بالاحصار کې تأسیس کړل. امیرشیرعلي خان په خپله شخصاً ددې ښوونځیو او فرهنګي چارو څارنه کوله، آن تر دې چې نوموړي به د زده کوونکو په ازموینه کې ګډون کاوه، له زده کوونکو به یې پوښتنې کولې او لایق زده کوونکي به یې د ډالیو په ورکړې سره تشویق کول. له همدې امله امیرشیرعلی خان ته د افغانستان د معارف لومړی وزیر هم ویلای شو او د دربار منشي قاضي عبدالقادر پیښوري، چې په عین حال کې د شمس النهار جریدې مسؤل مدیر هم و د افغانستان د معارف لومړی آمر ویلای شو؛ ځکه دغه شخص د پورته چارو سربیره ددغه کوچني معارف ټولې چارې هم اداره کولې.

په هغه وخت کې د علمي او نظامي تعلیماتو سربیره قرائت، لیک، دیني علوم او تاریخ هم تدریس کیده او په نظامي ښوونه کې د توپ انداخت قوانین، پلي او سپارو نظام، د نښې وېشتل او نور عملي درسونه ویل کیدل؛ خو د ملکي ښوونځي په نصاب کې اداره، سیاست، حقوق او ځینې دیني علوم شامل وو. د نورو مضمونونو په خوا کې سپورت هم د تعلیمي نصاب جز و او همدارنګه ددغو ښوونځیو د زده کړې موده څلور کاله وه. په لنډ ډول په لاندې جدول کې ددې دورې د ښوونځیو تعلیمي نصاب لیدلی شي.

ګڼه	حربي ښوونځی		ملکي ښوونځی
	ملکي یا نظري مضمونونه	عسکري یا عملي مضمونونه	عمومي مضمونونه
۱	ریاضي	د توپ انداخت	حقوق
۲	جغرافیه	پیاده نظام	اداره
۳	کیمیا	سورلۍ	سیاست
۴	د نقشې ویستل	نښه وېشتل	ادبیات
۵	قرائت	سپورت	سپورت
۶	دیني علوم		
۷	لیک		
۸	تاریخ		
۹	سپورت		

(۴۲: ۴۹-۵۰)

د امیرشیرعلي خان د وخت په تعلیمي نصاب کې دیني او نظامي موضوعاتو زده کړې ته ډېره پاملرنه کیده، دا ځکه چې افغانستان په هغه وخت کې د لویو ځواکونو له ګواښونو سره مخامخ و، روس او انګریز دواړو خپلې مستعمرې نه یوازې دا چې زموږ تر پولو رارسولې وې بلکې له پولو هم راتیرې شوې وې او دوی غوښتل چې د افغانستان په نیولو کې له یو او بل څخه وړاندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي. البته انګریزانو خپل دې ښکیلاکي هدف ته د رسیدلو لپاره د دښمنۍ او روسانو بیا د دوستۍ په جامه کې کار کاوه؛ نو افغانانو د خپلو ملي او سیاسي پولو د ساتنې لپاره نظامي زده کړو او د فکري پولو د ساتلو لپاره دیني زده کړو ته اړتیا درلودله.

په هغه وخت کې د تعلیمي او درسي مقاصدو لپاره دا لاندې کتابونه چاپ او تهیه شول: "حجت قویه در ابطال عقاید وهابیه، قواعد پلتن (پښتو او دري)، قواعد رساله، تحفة العلما، وعظ نامه، مجمع البحرین (طبي اثر)، قانون نامه عسکري، الفبا، فتاوای برهنه، شهاب ثاقب او نور" (۲۰: ۸۶).

په لومړیو کې ددې ښوونځیو ښوونکي یوازې داخلي وو؛ خو وروسته بهرني ښوونکي هم دغه ډګر ته راوبلل شول. کله چې امیرشیرعلي خان په ۱۸۶۹م کال کې له انګریزانو سره د سیاسي مذاکراتو په موخه د هند امبالې ته سفر وکړ؛ نو د بېرته راتګ په وخت کې یې یو شمېر مسلمان هندي متخصصین استخدام کړل لکه: کریم بخش، سردارغلام نقشبندي، عبدالمجید او فتح علي خان (هندي جنرال) او دوی یې کابل ته راوستل. کریم بخش پوځ ته روزنه ورکوله او هم یې د ریاضي، جغرافیه، کیمیا او د نفت ایستلو په برخه کې تدریس کاوه. (۴۲: ۴۹-۵۰)

مؤرخ عطایي لیکي چې: ''دوی ټول د انګریزانو جاسوسان وو او د ټولو په سر کې د امیر د دربار منشي او ترجمان قاضي عبدالقادر و، چې په دربار کې یې مهم مقام ترلاسه کړ او د افغانستان د دولت د ورځینیو چارو راپور یې تر انګریزانو رساوه؛ خو د تأسف ځای دادی چې امیر دوی تر اخره ونه پیژندل.'' (۲۸: ۹۶)

ملکي ښوونځی چې په بالاحصار کې موجود و، د سردارانو، اشرافو او مخورو کسانو اولادونو پکې زده کړې کولې، دا ښوونځی نهاري و او د حربي ښوونځي سره یې په نصاب کې هم توپیر درلود. (۱۸: ۱۳) حربي یا عسکري ښوونځی د شیر پور په نظامي مرکز کې واقع و او زده کوونکي یې لیلیه وو او ټول لګښت یې د دولت له خوا ورکول کیده. د زده کوونکو شمېر یې په عین وخت کې له (۳۰۰۰) درې زرو کسانو څخه ډېر و. (۴۲: ۵۱)

دغه دواړو ښوونځیو اونیز تعلیمي راپور درلود، چې په هره میاشت کې به نګران ته سپارل کیده. د ښوونکو حاضرۍ، غیرحاضرۍ او تدریس ته پاملرنه کیده او په اړه یې بیل راپورونه جوړیدل. ازموینه درې میاشتنۍ وه او کلنۍ ازموینه حتمي او په ډېر دقت اخیستل کیدله، ممتحنین له نورو ادارو راغوښتل کیدل، د مضمون ښوونکي د پوښتنو جوړولو او د نمرو حق نه درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنو تقریري او تحریري بڼه درلوده او پرته له دې چې د مضمون ښوونکی موجود وي تحریري پوښتنې د یوه ټاکل شوي هیئت له خوا مطالعه کیدې او وروسته نمرې ورکول کیدې، په دې توګه د ښوونې او روزنې ادارې، زده کړې او ازموینې کلک او ګټور نظم درلود.

د ملکي ښوونځي د یو تن داخلي ښوونکی او مشهور عالم مولوي عبدالرؤف کندهاري پلار، مولوي عبدالرحیم کاکړ و او هم ولیعهد عبدالله جان یې مشهور زده کوونکی و. همدارنګه د حربي ښوونځي یو تن مشهور زده کوونکی کاکا سیداحمد لودین و، چې وروسته یې د (اصول کاکا) په نامه د باسواده کولو یوه نوې لاره جوړه کړه.

په ۱۸۷۸م کال د نومبر په میاشت کې په افغانستان باندې انګریزانو دوهم تیری وکړ، چې په دې سره د پوهنې سربیره د هیواد نورې ادارې هم شنډې شوې او د امیر شیرعلي خان هڅې د جګړې د اور خوراک شوې. (۱۸: ۱۳-۱۴)

که څه هم امیرشیرعلي خان د لومړي ځل لپار د افغانستان په تاریخ کې د عصري او رسمي ښوونې او روزنې بنسټ کیښود؛ خو دا ښوونه او روزنه یوازې په پلازمېنه کابل پورې منحصره پاتې شوه او د افغانستان په ولایتونو او اطرافو کې یې څرک نه لیدل کیده او هلته ښوونه او روزنه په همغه عنعنوي شکل روانه وه. لامل یې دا و چې په هغه وخت کې د داسې یو ملي پروګرام پلي کولو امکانات په نشت حساب وو او د امیرشیرعلي خان په اداره کې دومره مادي او معنوي ظرفیت موجود نه و، چې په دې برخه کې د هیواد په سطح کار وکړي؛ خو بیا هم باید یادونه وشي چې امیر د عصري ښوونې او روزنې بنسټ کیښود، چې د هیواد په علمي او کلتوري برخه یې ډېرې ژورې اغیزې پر ځای پرېښودلې.

د عصري مطبوعاتو رامنځ ته کول

د موضوع د ښې روښانتیا لپاره اړینه ده چې لومړی په عمومي توګه په افغانستان کې د اطلاع رسونې تاریخي تګلوري په اړه بحث وشي او بیا د امیرشیرعلي خان په وخت کې د مطبوعاتو او اطلاع رسونې په اړوند بحث ته چې د موضوع اصلي بحث تشکیلوی ورشو.

د کاغذ او لیک وړاندې اطلاع رسونه د شفاهي میډیا لکه ډول (نغاره)، سورنا او جار وهلو له لارې تر سره کیده. کله به چې یوه اړینه مسئله رامنځ ته شوه او یا به هم د ملي او عمومي کارونو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر سره کولو لپاره د کلیو مشرانو یا ښار رئیسانو مطرب ته دنده ورکوله، چې په لوړ ځای نغاره ووهي، خلک راټول او د مسئلې په اړوند هغوی ته خبر ورکړي. د ښار او کلیو اوسیدونکو هم له دغه ډول اطلاع او خبر رسونې، سره مینه درلوده. کله به یې چې د ډول او سرنا آواز واوریده، په هر حالت کې به یې د سیمې عمومي راټولیدنې ځای ته ځان رساوه او په موضوع به یې ځان خبراوه.

د اطلاع رسونې یو بل ډول د کلیو او ښارونو ترمنځ د ځنځیرونو او پړیو اچول وو. په دې طریقې سره د ښارونو حاکمانو کولای شول، چې د هر ډول خطر په وخت کې له یوې سیمې څخه بلې سیمې ته خبر ورکړي .ځنځیر ته به ټکان ورکول کیده او هر ټکان ځانګړې اشارې او علایم درلودل؛ له دې امله د هغه وخت رهبران پوهیدل، چې کومه پیښه رامنځ ته شوې ده او وروسته به د پېښې په تړاو عامو خلکو ته هم خبر ورکول کیده او په تړاو به یې ګډ تصمیم نیول کیده. په روایتونو کې راغلي دي، چې د اریایانو پر مهال د پروان او د کاپیسا د لرغونې پلازمینې بګرام د ښارونو ترمنځ هم داسې یو ځنځیر اچول شوی و.

پروان او مروان دوو ورونو چې یو یې د پروان او بل یې د بګرام حکومت کاوه، د یو او بل له احوال څخه د خبریدلو لپاره له همدې اطلاع رسونې څخه استفاده کوله.

د اطلاع رسونې بله لاره چې د تاریخ په ټولو دورو کې یې وجود درلود جار وهل وو، دغه طریقه به د یوې ډلې جار وهونکو له خوا چې ډولونه او نورې د لوړ غږ لرونکې آلې به یې درلودلې ترسره کېدو. دوی به د ښار ګڼ میشتي او عمومي ځای کې د نغارو په وهلو سره خلک راټولول او مهم خبرونه به یې تر هغوی رسول. د اطلاع رسونې دغه لارې تر دې وروستیو پیړیو د لیکلو، چاپ او حتی د برقي اطلاع رسونې میډیا تر مهاله هم ادامه درلودله.

د لیک په رامنځ ته کېدو سره د اطلاع رسونې په برخه کې د ښارونو د مشرانو ستونزې یو څه راکمې شوې. له دې وروسته به د ښارونو حاکمانو عمومي او ټولنیز موضوعات په ډېرو لیکل او د ښار په عمومي ځایونو کې به د مؤظفو کسانو په واسطه خلکو ته بیانیدل. همدا ډول په دغه ډول اطلاع رسونه کې د انځورونو او د نښو کښلو هم ډېر مهم رول درلود. د چاپ د ماشین په رامنځ ته کېدو سره شفاهي اطلاع رسونه او د ښار په عمومي ځایونو کې په ډېرو د لیکل شویو خبرونو بیانولو طریقه پای ته ورسیده. وروسته له دې به حاکمانو عمومي اطلاعات په قلم لیکل او د چاپ ماشین په واسطه به یې یو ډېر شمېر نور هم ترې چاپ او د ښار په عمومي او ګڼ میشتو ځایونو کې به یې نصبول. په دغه ډول اطلاع رسونه کې بیا هم د نقشو او انځورونو کښل ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهمیت درلود؛ ځکه هرې نقشې او انځور ځانګړې ماناوې درلودلې، چې کولای یې شول مهم موضوعات او تاوده خبرونه انتقال کړي. (۲۱: ۳۷-۳۸)

زموږ په هیواد کې هم د ژورنالیزم او اطلاع رسونې تاریخي سیر له ډېرو پړوانو راتیر شوی دی، دا چې د مسلطو ټولنیزو قوانینو له مخې زیربنا یا اقتصاد په ټولو ټولنیزو اړیکو او د ژوندانه په وضع کې ټاکلې اغیزې لري؛ نو د افغانستان ژورنالیزم هم ددغه اصل د اغیزې څخه وتلای نه شي او د ډېرو تاریخي زمانو راهیسې هغه د حاکمې طبقې او استثمار کوونکو د ګټو په خدمت کې ګمارل شوی و. هیوانتسنګ مشهور چیني ګرځندوی چې په اوومه میلادي پیړۍ کې د افغانستان د کوشاني ټولواکمنۍ سیمو ته راغلی و او په خپلو یادابښتونو کې یې د افغانستان د ختیځې برخې د راپورچیانو او ضبط احوالاتیانو په هکله داسې لیکلي دي: «کوشانیانو په هر ولایت کې یو مامور د ښو او بدو احوالاتو د ټولولو لپاره ګمارلی و»

د کوشانیانو وروسته عربانو، صفاریانو، سامانیانو، غزنویانو، سلجوقیانو، غوریانو، خوارزمشاهیانو، چنګیزیانو، صفویانو، ابدالیانو او نورو هم د اطلاعاتو او راپورنو ټولولو بیل دفترونه او راپورچیان درلودل.

د احمدشاه باباو د واکمنۍ پر مهال د زبده نویسانو، وقایع نګارانو، حضورنویسانو، چار چیانو، کار کاره باشیانو او اخبار چیانو تر نومونو لاندې همدا ډول تشکیلات موجود وو. دوی به شفاهي او لیکلي اطلاعات، پاچاهي او دولتي فرمانونه تر عامو خلکو او ټولنو رسول او د هغوی احوالات او کوایف به یې په پټه او ښکاره توګه ټولواک او د دربار اراکینو ته وړاندې کول.

هغه وخت چې پر هند باندې د انګریز استعمار پیل شو، دوی د خپلو ګټو د ساتلو او د مرکزي حکومت د پیاوړي کولو لپاره په هند کې په یو لړ اصلاحاتو، اقتصادي او صنعتي فعالیتونو پیل وکړ، د سوداګرۍ او نظامي پیاوړتیا لپاره یې د ریل ګاډو لارې رامنځ ته کړې، صنعي او حرفوي کارخانې یې په کار واچولې، مدني قوانین یې جاري کړل، ښوونځي یې پرانستل. په ۱۶۷۴م کال کې یې په بمبیي کې د انګلیسي حروفو یوه مطبعه په فعاله کړه او د هند پر بیلابیلو ژبو یې د اخبارونو پر چاپ پیل وکړ. کله چې انګریز استعمار د افغانستان له ګاونډیو سیمو سره نیغ په نیغه تماس پیداکړ؛ نو د افغانستان په داخلي چارو کې یې لاس وهنې پیل کړې. دوی د صوبه سرحد (خیبر پښتونخوا) ټولې حساسې سیمې تر خپلې اداري لاندې راوستې او د افغانستان خپلواکۍ او د خاورې تمامیت ته یې سخته خطره متوجه کړه. او د انګریز استعمار د پټو او ښکاره مداخلو له امله د افغان او انګریز تر منځ پرلپسې جګړې رامنځ ته شوې. ددغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنګونو له امله افغانان راویښ شول او د مرکزي حکومت د جوړولو او د ملي یووالي د ساتلو له پاره يې په يو لړ اساسي اصلاحاتو پيل وکړ. (۱۵: ۱۱-۱۲)

په افغانستان کې په ريښتيني توګه مطبوعات او اطلاع رسونه د نوي افغانستان له تشکيل څخه وروسته پېل شوې ده. له دې وړاندې له يوې خوا په افغانستان کې د ملي وحدت لرونکی دولت موجود نه وو، يعنې کله به د افغانستان پولې د ګاونډيو هيوادونو په خاوره کې پراخوالی وکړ او کله به هم د ګاونډيانو سياسي نفوذ زموږ په خاوره کې پراخوالی کاوه، بناً ممکنه نه ده چې د څو مختلفو او ډول ډول دولتي سيستمونو لاندې د افغانستان د مطبوعاتو مطالعات پرمخ يوسو. له بلې خوا مطبوعات د نن په څېر يوه ملي او داخلي پديده نه وه؛ بلکې يوه پردۍ او صادره شوې پديده وه، چې لويديځ کلتوري مميزات يې درلودل ،د انګريز د استعمار په پېل کېدو سره يې په ختيځ کې وده وکړه،د استعمار او استعمار ګرانو سره يې په يوه وخت کې د عمل لاره ختيځ او په ځانګړې توګه افغانستان ته خلاصه کړه.په همدغه مهال اميرشيرعلي خان د خپل اهليت او کفايت څخه په کار اخيستنې د خپل امارت په دوهمه دوره کې په لومړي وار د عصري مطبوعاتو د رامنځ ته کولو لپاره هيواد ته سنګي مطبعه راوړه او د مطبوعاتو چاپول يې پيل کړل. (۲۱: ۵۳۷-۵۳۹)

خو ځينې څېړونکي وايي چې ګويا د اميرشيرعلي خان له دوهمې دورې وړاندې د هغه د مخالف ورور محمداعظم خان په دوره کې د لومړي ځل لپاره د سيدجمال الدين افغان تر نظر لاندې د کابل جريدې په نوم يوه جريده په کابل کې خپريدله، دلته اړينه ده چې دا روښانه شي چې آيا رښتيا هم د اميرمحمداعظم خان په دومره لنډه دوره کې دا لوی ګام پورته شوی دی او کنه؟

هغه اثار او کتابونه چې د سيدجمال الدين افغان د علمي، فلسفي، سياسي، فرهنګي، اجتماعي او ژورناليستي فعاليتونو په اړه ليکل شوي دي د هغوی له جملې څخه « سيدجمال الدين افغاني و افغانستان » په نوم کتاب کې د هغه د "جريده کابل" په نامه خپرونې څخه هم يادونه شوې ده؛ چې د امير محمد اعظم خان په وخت کې چاپيدله. سيدجمال الدين له ځوانۍ څخه د محمداعظم خان ښوونکی او مشاور پاتې شوی و. د افغانستان د همدغه واکمن په وخت کې د کابل جريده د سيدجمال الدين افغان تر نظر لاندې خپريدله.د « سيدجمال الدين افغاني و افغانستان » د کتاب ليکوال زياتوي چې د کابل جريده لومړنۍ جريده وه چې د افغانستان د مطبوعاتو په آسمان کې وځليده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سيدجمال الدين افغان تر سرمحررۍ لاندې د کابل د جريدې د خپريدو په اړه مختلف نظرونه موجود دي. يو شمېر څېړونکي يې د شتون په اړه او ځينې يې د نه شتون په اړه خپل دلايل لري. هغه شمېر څېړونکو کې چې د کابل د جريدې شتون او خپريدل تائيدوي، په هغوی کې يوه ډله د خپل دليل د اثبات لپاره د سيدجمال الدين افغان په اړه د څېړونکو ليکنې او اسناد کافي بولي. بله ډله څېړونکي وايي چې د کابل جريده چاپي نه وه؛ بلکې په قلمي ډول په څو محدودو نسخو کې خپره شوې وه. يوه ډله څېړونکي وايي چې دا يوه ديوالي جريده وه او د کابل ښار په اعلان ځايونو کې نصب کيده. دا درې واړه نظرونه ددې ښکارندونه کوي چې د کابل جريده په قلمي او يا ديوالي ډول موجوده وه.(۲۷: ۱۴۷-۱۵۰)

خو بله ډله څېړونکي بيا په دې باور دي چې په دې نوم کومه جريده موجوده نه وه او نه هم د امير محمداعظم خان په دوره کې د سيدجمال الدين تر مسؤليت لاندې کومه جريده خپريدله.دوی باور لري چې د اميرمحمداعظم خان د واکمنۍ پر مهال په افغانستان کې مطبعه موجوده نه وه او د هغې دورې هيڅ ډول چاپي اسناد زموږ لاسته نه دي راغلي؛ نو چې کله مطبعه شتون ونه لري هيڅ ډول چاپي خپرونه به هم شتون ونه لري. همدارنګه دوی وايي چې که چيرې په دې نوم کومه قلمي يا ديوالي جريده خپره شوې وای؛ نو هرومرو به يې کومه نسخه او ننبه راپاتې وای.

ځينو څېړونکو باور ښودلی دی چې کيدای شی د کابل جريده به د امير محمد اعظم خان په واکمنۍ کې نه؛ بلکې د اميرشيرعلی خان په وخت کې د سيدجمال الدين افغان تر سرمحررۍ او مسؤليت لاندې خپره شوې وي. خو دغه نظر ته هم ځينې څېړونکي د شک او ترديد په سترګه ګوري؛ ځکه دوی وايي چې د کابل د شمس النهار د جريدې ترڅنګ بيا هم د هغې کومه نسخه او بيلګه په لاس کې نه لري.

محمدکاظم اهنګ په خپل کتاب «سيرژوناليزم افغانستان » کې په بشپړ ډول د کابل په نوم جريدې د شتون او خپراوي په اړه منفي نظر وړاندې کړی دی. نوموړی ليکي، چې يو شمېر څېړونکي له دې امله د کابل د جريدې د شتون او خپريدو په اړه باوري دي، چې په پخوا وختونو کې د کابل خلکو د کابل شمس النهار جريده په لنډ ډول د کابل جريدې په نوم يادوله چې دا نوم همداسې راپاتې شو؛ نو ځکه څېړونکي باور لري چې د کابل جريده د کابل شمس النهار جريدې په څنګ کې او يا له هغې څخه وړاندې يوه بله خپلواکه جريده او خپرونه وه.

خو بيا هم د ښاغلي آهنګ دغه استنباط د نن ورځې څېړونکو په حلقه کې پلويان نه لري او په اړه يې د تائيد نظر نه شي ورکولای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نن ورځې ځېړونکي د رايو په يووالي سره په دې باوري دي او په غوڅ ډول نشي ويلای، چې دا جريده به د اميرمحمداعظم خان او يا هم د اميرشيرعلي خان پر مهال د سيدجمال الدين افغان تر مسؤليت لاندې خپره شوي وي او هم دا نه شو ردولای چې سيدجمال الدين افغان به د شمس النهار د جريدې څخه وړاندې هيڅ ډول مطبوعاتي فعاليتونه نه درلودل. تر هغه چې ددې جريدې په اړه کوم اسناد په لاس رانه شي د شتون او نه شتون په اړه يې نظر هم نه شو ورکولای.(۲۱: ۲۰-۲۲)

په هر صورت په واضح ډول ويلای شو، لکه څرنگه چې د اميرشيرعلي خان په وخت کې نور عصري اداري سيستمونه رامنځ ته شول، په کلتوري او ښوونيز ډگر کې يې لوی گامونه پورته کړل په همدې ډول د افغانستان عصري مطبوعات هم د اميرشيرعلي خان د حکومت په دوهمه دوره کې پيل شول چې تر دې مهاله يې مختلف پړاونه وهلي دي .

هغه مهال چې امير د پلار سره په هندوستان کې د سياسي تبعيد ورځې تيرولې؛ نو دده پاملرنه د هند د نورو تمدني عناصرو سربيره عصري مطبوعاتو هم جلبوله او پوهيده چې دغسې مطبوعات د ټولنې د روښانه کېدو او ويښتابه لپاره ډېره اغيزناکه وسيله ده. په همدې ډول سيدجمال الدين په خپله وصيت نامه کې امير ته د مطبوعاتو توصيه کړې وه. همدارنگه د امير د کابينې ټول غړي په ځانگړي ډول سيدنورمحمدشاه يو منور شخص و او دې کابينې د عصريت د رامنځ ته کولو او پاللو ظرفيت درلود، حتی قاضي قادر چې د انگريزانو جاسوس او وطن ته خاين سړی و؛ خو په فرهنگي کارونو کې يې ښه ونډه درلودله او د امير مطبوعاتي منشي او ژباړن و.

امير ته د هندوستان ټول جرايد راتلل او د قاضي قادر په واسطه ورته ژباړل کيدل، يعنې امير په خپله يو خبير او روښانفکره سړی و. (۲۸: ۱۰۱-۱۰۲)

افغانستان ته د راغلي روسي هيئت يو غړی او ددې هيئت معالج ډاکټر ياروسکي هم په خپل اثر کې د هغه وخت د هندوستان جرايدو ته اشاره کړې او ليکلي يې دي چې : ''د هند د الله آباد د سيمې د هند د منبر (تربيون اف انډيا) په نوم ورځپاڼې يو څو گڼې مو ترلاسه کړې او د انگريزي ژبې ژباړونکي په واسطه راته وژباړل شوې او پوه شوو چې افغانستان ته د روسې پلاوې سفر د انگريزانو له لورې په ډېر غور او ځيړنې څارل کيږي.'' (۹: ۲۰۹)

د امبالې په سفر کې د امير په امر لومړنۍ سنگي مطبعه واخيستل شوه ، کابل ته انتقال شوه او په ۱۸۶۹م کال کې د بالاحصار سره نږدې نصب شوه. (۶: ۵۹۳) په دې سره په هيواد کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطبوعاتو، کتابونو، رسالو او د نورو دفتري رسمي کاغذونو د چاپولو لړۍ پیل شوه، چې له امله یې د لومړي ځل لپاره په هیواد کې عصري مطبوعات او د سیاسي تفکر د خاوندانو یو نوی قشر راپورته شو.

په افغانستان کې د طباعت مرحله د درو مطبعو په موجودیت کې پیل شوه. تر ټولو لومړی یې د شمس النهار مطبعه وه او ددې مطبعې چلوونکی او مهتمم میرزا عبدالعلي خان کابلي و. نوموړي د هغه وخت زده کړو او خطاطۍ سره بلدتیا درلودله او د ژور لید څښتن و. د شمس النهار مطبعه د «مطبع شاهي» په نوم هم یادیدله،چې د دولتي مطبعې مفهوم ورکوي، لا تر اوسه هم په کابل کې د هیواد لویه مطبعه د دولتي مطبعې په نوم یادیږي. د شمس النهار مطبعه کې د میرزا اغلام احمدخان څرخي تر محررۍ لاندې د شمس النهار جریدې سربیره کتابونه، رسالې، رسمي پاڼې او د ډاکخانې ټکټونه هم چاپیدل.

د امیرشیرعلي خان د وخت یوه بله مطبعه د مصطفاوي مطبعې په نوم یادیدله، چې د کابل د بالاحصار څخه د باندې د سردار شیرعلي خان کندهاري په سرای کې یې د طباعت چارې پرمخ وړلې. مصطفاوي مطبعې څخه د «قواعد رساله» په نوم یوه رساله په یادګار راپاتې ده،چې د میرزا احمدخان صادق په اهتمام چاپ شوې ده.

دریمه مطبعه چې د پورته دوه نورو مطبعو په څنګ کې یې طباعتي چارې پرمخ وړلې د مرتظاوي په نوم یادیدله. د شمس النهار جریدې یو شمېر ګڼې هم په همدغه مطبعه کې د میرزا عبدالعلي خان کابلي په اهتمام په چاپ رسیدلې وې او د همدغې مطبعې چارې یې هم په غاړه وې.

باید یادونه وکړو چې د پورته درې واړو مطبوعو چارې په سنګي طریقه پرمخ وړل کیدې. د سنګي طبع کولو طریقه د نړۍ د طباعت په تاریخ کې د حروفي طریقې څخه وروسته رامنځ ته شوې ده، کارونه یې ساده او په کم لګښت سره پرمخ تلل؛ نو ځکه خپرونکو هم له دې ډول طریقې څخه ډېره ګټه اخیستله.

که څه هم په افغانستان کې د طباعت د پیل مرحله د همدغو درې مطبعو په واسطه پیل شوه او په لږ ظرفیت سره یې د طباعت چارې پرمخ وړې؛ خو په افغانستان کې یې د علمي کلتور او ژورنالیزم ځلانده بنسټ کیښود او تر ټولو جالبه خبره داده چې سربیره پردې چې په هیواد کې ددغه صنعت پیل ډېر ابتدایي و؛ خو پیل یې د هیواد د خپلو علمي او فني شخصیتونو لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرزاغلام احمد ثرخي، میرزا عبدالعلي خان کابلي او مرزا احمد صادق خان په واسطه وشو، چې د افغانستان د مطبوعاتو په تاریخ کې یې نومونه د تل لپاره ژوندي پاتې شول. (۱: ۵-۷)

د مطبوعو د راتګ څخه وروسته د مطبوعاتو او د کتابونو رسمي لړۍ پیل شوه او د سیدجمال الدین د اصلاحي برنامې سره سم په ۱۸۷۳م کال کې د شمس النهار لومړنۍ ګڼه له چاپه راووته. دغې جریدې خپل ځانګړې لوحه او نښان درلوده، په دې لوحه کې دوه زمریان لیدل کیږي چې په یوه لاس کې توره او بل لاس د دواړو ترمنځ د شمس النهار عنوان لیدل کیږي او اندازه یې ۱۲×۲۶ سانتي متره وه. لومړنۍ ګڼې یې په دوو مخونو کې وې، چې وروسته شپاړسو مخونو ته لوړه کړای شوه او په نستعلیق متن به هرو دوو اونیو کې چاپ کیدله.(۲: ۳۴)

د جریدې په متن کې له سرمقالې پرته بهرني خبرونه، د افغانستان د ولایاتو پېښې او خبرتیاوې او داسې نور معلومات ځای پر ځای کیدل. د متن د لیکلو ژبه یې فارسي وه ؛خو ځینې پښتو لیکنې هم پکې لیدل کیدې. د لکنې ژبه یې ډېره سخته او پخوانۍ مقیده فارسي وه، چې یو ساده مطلب به په ډېرو اضافي کلماتو کې بیانیده. ډېره برخه یې د دولت په ګټه تبلیغاتو ته ځانګړې شوې وه او همدارنګه د ادبیاتو له نشر سره په تملق او مبالغه د امیرشیرعلي خان د شخصیت ستاینه په کې کیده، چې له عامې ژبې او عامه مطبوعاتو سره یې توپیر درلود.

خو ددې سربیره دې جریدې د خلکو د اذهانو د روښانتیا او تنویر کولو لپاره هم یو شمېر مقالې چاپولې د بیلګې په توګه د یوې مقالې په یوه ځنډه کې یې داسې لیکلي دي: د افغانستان خلکو د ښېې له کرنې څخه زیان لیده؛ ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې هغه يې په لږه بيه پر انګلستان خرڅوله او د هغو په عوض به يې ګران او قيمت توکران لاس ته راوړل او دا له دې کبله و چې دغو خلکو خپل علم او کمال نه درلود. (۲۸: ۱۰۱)

شمس النهار له هيواده بهر هم لوستونکي درلودل او په هغې کې يې ګډون کاوه. د هرې ګڼې بيه (لس آنې) د هغه وخت مروجې پيسې وې، چې په هند کې هم معمولې وې. (۴: ۳۸)

د پورته توضيحاتو څانګړتياو په درلودلو سره د اميرشيرعلي خان د دورې مطبوعات او په ځانګړې ډول د کابل شمس النهار جريده د سيمې په کچه يوه پرمختللې او مترقي جريده وه، ځکه نوموړې جريدې نه يوازې دا چې د هيواد او سيمې خبرونه يې خپرول؛ بلکې دې جريدې محلي صنعت او د خلکو په ژوند کې د هغوی ارزښت، عامه امنيت او د عامه رفاه مسايل په ډېر ښه ډول بيانول. په دې برخه کې به د افغانستان معاصر تاريخ د شمس النهار بنسټګر اميرشيرعلي خان خدمتونه له ياده ونه باسي.

معماري، صنعت او سوداګري

ددې لپاره چې د کابل په ښار کې د دولت عسکر او لښکرې د خلکو مزاحمت او ځورونې لامل نه شي اميرشيرعلي خان پريکړه وکړه چې د بي بي مهرو د غونډۍ په شاوخوا کې د شير پور په نامه يو ټينګ ښار ودان کړي؛ نو ځکه يې په ۱۸۷۰م کال کې د مهندسانو په واسطه ددې ښار نقشه برابره او د عمل ډګر ته يې وړاندې کړه. دغه ښار د بي بي مهرو غونډۍ په شاوخوا کې په ۲ زره جريبه ځکه کې تر پلان لاندې ونيول شو. د ديوالونو لوړوالی يې ۲۰ فوټه او سور يې ددې وړتيا درلوده، چې توپ پرې څرخيدلی شو. خټه يې د فيلانو په واسطه پخيدله. ددې ښار يوه پوځي قشله چې د کتنې وړ ګنجايش ولري په پام کې نيول شوې وه.

له پنځو کالو څخه د زياتې مودې لپاره د ورځې (۶) زره کارګران او يو زر معماران او ترکاڼان په دې ودانۍ کې په کار بوخت وو. عسکرو ته پر اصلي معاش سربيره د مياشتې پنځه روپۍ هم ورکول کيدې، څو خپلو ورځنيو چارو ته هم پاملرنه ولري؛ خو د معمارانو اجوره هره ورځ په نغدي توګه د دولت له خزانې څخه ورکول کيده. په داسې حال کې چې پخوا د سړکونو، لارو او ودانيو جوړولو کارونه جبري وو او د بيګار په ډول به ترسره کيدل او دغه کار به زياتره پر عامو خلکو او بزګرانو کيده او تحميلي بڼه يې درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ښار ټول کارونه بشپړ نه شول او د افغان او انګريز په دوهمې جګړې سره يې کارونه نيمګړي پاتې شول، چې وروسته د وخت په تيريدو ړنګ شو.ددې ښار په يوه څنډه کې جنګي کلا آباده شوه او د محمدظاهر شاه د واکمنۍ په وخت کې هم ددې کلا په منځ کې ځينې ودانۍ جوړې شوې چې تر يوې اندازې د عسکرو د ځای پر ځای کولو محل ګڼل کيده او همدارنګه عسکري لوژستيک او د اردو روغتون هم په کې ځای پرځای شو. (۲۶: ۴۵ـ ۴۶)

دا چې په هيواد کې مرکزي اداري ټينګښت پيدا کړ، اقتصادي، صنعي، سوداګرۍ او د ښارويو روزنې ته هم پاملرنه وشوه. د دولت په هڅو سره او د امنيت په موجوديت کې لويې لارې جوړې او سوداګريزې اسانتياوې رامنځ ته شوې، اميرشيرعلي خان د هيواد د کرنيزو توليداتو پرمختيا ته هم پاملرنه وکړه او هم يې په بزګرانو باندې د رسمي مالياتو دروند بار سپک کړ.

په دې دوره کې په صنعت کې ډېره پاملرنه نظامي صنعت ته شوې ده د بيلګې په توګه په هغه دوره کې د اردو د تجهيز لپاره د توپ جوړولو، ټوپک جوړولو او باروت جوړولو فابريکې جوړې شوې. د خارجي توپونو، ټوپکو او د پخوانيو وسلو سربيره هغه مهال په مياشت کې يو توپ د کابل په نظامي فابريکو کې جوړيدو. ټوپکونه او باروت هم په ډېره اندازه په دې کارخانو کې توليد کيدل. (۲۹: ۵۹۴- ۵۹۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څپرکی

هغه لاملونه چې د نوي مدنيت هڅې يې زيانمنې کړې

اميرشيرعلي خان د افغانستان د هغو اميرانو او پادشاهانو له جملې څخه دی، چې د زړه له تله يې غوښتل خپل هيواد ته رېښتينې خدمتونه ترسره کړي او خپل هيواد د پرمختللې نړۍ د هيوادونو په قطار کې وويني. نوموړي د همدې موخې لپاره له هرې ممکنه لارې کار واخيست، مخکې پراته خنډونه يې له منځه يو وړل او په دې لاره کې چې له هرې ستونزې سره مخامخ شو مبارزه يې ورسره وکړه او په افغانستان کې يې داسې نوي بنسټونه کېښودل چې ځينې يې اوس هم په خپل ځای پاتې دي؛ مګر ددې ټولو کارونو سربېره په دې لاره کې د هغه دوامداره هڅې زيانمنې شوې او يو لړ لاملونه ددې سبب شول، چې نه يوازې يې د نوي مدنيت بهير په ټپه ودراوه؛ بلکې اميرشيرعلي خان خپله پادشاهي او خپل ژوند هم پکې له لاسه ورکړ. دا لاملونه يو شمېر بهرني، يو شمېر د کور دننه او يو شمېر داسې هم وو، چې په خپله د امير د يو شمېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیروتنو او خطاو ځخه سرچینه اخلي. په دې ځپرکي کې به په همدغو لاملونو بحث راتول کړو، چې د هغه وخت افغانستان د نوي مدنیت هڅې یې زیانمنې کړې .

ددې دورې دوامداره نه پاتې کیدل

د افغانستان په تاریخ کې داسې ډېرې بیلګې شته، چې څو ځله یو شمېر واکمنانو د هیواد د آبادولو هلې ځلې پیل کړې او هڅه یې وکړه چې هیواد په سیاسي، اقتصادي او کلتوري توګه وده وکړي؛ خو یو شمېر بهرني او داخلي لاملونه سره یو ځای شوي او د پرمختګ پروسه یې ټکنۍ کړې ده او یا یې په بشپړ ډول له منځه وړې ده. د امیرشیرعلي خان نوې طرحې هم له ورته حالت سره مخامخ شوې .

د امیرشیرعلي خان د وفات وروسته یې زوی یعقوب خان واک ته ورسید او نوموړی په رواني او جسمي کمزورتیا اخته شخص و؛ ځکه چې پوره اته کاله یې په زندان کې تیر کړي وو او د دومره لوی مسؤلیت د ادا کولو وړتیایې نه درلوده. د نوموړي د حالت په اړه مؤرخ عطایي لیکي چې : "یعقوب خان تر بند وړاندې ډېر غښتلی او هوښیار سړی و، ډېر اداري او نظامي خدمتونه یې ترسره کړي وړ او د هرات حاکم پاتې شوی و؛ خو د بند فشار او تجرید یې د بدن قوت او ځواک زبیښلی و او کله چې له بندي خانې راووت د چارو مسؤلیت هم ورته وسپارل شو، نو هیڅ نه پوهیده او حیران پاتې و چې څه وکړي ". (۲۸: ۱۲۱)

له یوې خوا د یعقوب خان دا ډول روحي او بدني حالت او له بلې خوا د انګریزانو مستقیم تیری ددې سبب شو، چې اداري انسجام ویجاړ، ګډوډ او حالات د اعتبار څخه بې برخې شي، له دې امله د امیرشیرعلي خان ټګلاره له پلې کېدو څخه پاتې شوه.

د انګریزانو دوهم تیری یو بل لامل دی چې د امیرشیرعلي خان د مدنیت هڅې یې زیانمنې کړې په دې اړه رسول رهین لیکي چې: د انګریزانو دوهم تیري هیواد ته درانه زیانونه واړول، په دې مانا چې منظمه اداره له منځه لاړه، نظامي تشکیلات وران شول، د هیواد د پلازمینې مرکز د (کابل د بالاحصار ښار) وران شو، صنعتګر او کسبګر یې له وطن څخه د دفاع په لاره کې له منځه لاړل، د استالف صنعتي ښار او د غزني ښار سوداګریز بازارونه وسوځېدل، د کندهار او ننګرهار د ښار صنعي ځایونه خالي او دښمن د نظامي استحکاماتو په توګه وکارول او د کابل، زابل،

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروان، کاپیسا، ننګرهار او کندهار کروندې شنډې شوې او په دې سره کرنه په اطرافو، صنعت او سوداګري په ښارونو کې له منځه لاړه. (۲۱: ۷۰- ۷۱)

همدارنګه د انګریزانو له تیري وروسته امیر عبدالرحمان خان چې ۲۱ کاله یې واکمني وکړه او نوموړي هم په بشپړ ډول د امیرشیرعلي خان د اصلاحاتو لړۍ تعقیب نه کړه؛ خو ځینې کارونه یې د یادولو وړ دي. د بیلګې په توګه نوموړي د تورې او شلاق په زور په هیواد کې سراسري امنیت رامنځ ته کړ او هیچا ددې جرئت نه درلود، چې د نظام په خلاف راپورته شي او څوک چې راپورته شول هغوی یې په پوره صلاحیت سره له منځه یوړل. له دې امله په هیواد کې پوره نظم رامنځ ته شو. تاریخ لیکونکی غلام محمدغبار د هغه مهال تاریخ لیکونکي میرزا یعقوب خان خافي د لیکنې په حواله لیکي چې غله پانسي کیدل او که چیرې به سوداګریز کاروانونه غلا شول نو خامخا به یې مالونه بېرته پیدا کیدل او سوداګرو ته سپارل کیدل. (۲۹: ۶۴۸)

حبیبي دده په اړه لیکي چې :'' امیر عبدالرحمان خان په کورنیو چارو کې زړور، جنګیالی او پیاوړی واکمن و، چې د مخالفانو په وژلو کې یې ساری نه درلود، دی نوښتګر او په نړیوالو پیښو پوه سړی و، څه نا څه لیک لوست یې هم زده وو، په دري ژبه یې (پندنامه) نومی کتاب او همدارنګه مشهور کتاب (تاج التواریخ) یې هم ولیکه. د ډاډمنو سپه سالارانو تر مشرۍ لاندې یې لکه غلام حیدرخان څرخي او فرامرز خان پیاوړی پوځ جوړ کړ، ځواکمنه جاسوسي شبکه یې جوړه کړه، په کار پوه حاکمان یې وګمارل، په ښارونو کې یې پوستي ځانګې خلاصې کړې، شرعي محکمې یې بیا ورغولې، شاهي مدرسه یې رامنځ ته کړه، چاپخونه یې جوړه کړه او د ټوپک جوړولو کارخانه یې هم ودانه کړه''. (۱۰: ۳۲۵- ۳۲۶)

ددې ټولو کارونو سربیره بیا هم په کلتوري برخه کې، چې د امیرشیرعلي خان د دوري له بنسټیزو اصلاحاتو څخه شمېرل کیده پاملرنه ونه شوه. دده په اړه عطایي لیکي چې: عبدالرحمان خان په خپله بې سواده و او هم یې له باسواده انسان څخه ښه نه راتلل. ده د فهم او پوهې خاوندان یا له وطن څخه فرار کړل او یا یې په زندانونو کې وغورځول او په خپله ۲۱کلنه واکمنۍ کې یې یو ښوونځي هم تاسیس نه کړ.(۲۸: ۱۲۹)

همدارنګه دده په اړه رسول رهین لیکي چې: امیر عبدالرحمان د امیرشیرعلي خان د وخت کابینه ونه منله او د دولت په مهمو مقامونو کې یې په هیچا اعتبار ونه کړ او ټول عمده دوایر یې په خپله اداره کول. نوموړي د کلتوري خدمتونو په برخه کې هم کومه څرګنده او ښکاره بیلګه نه لري چې یادونه تري وشي. که څه هم امیر له نوي نړیوال کلتور او تمدن څخه خبرتیا درلوده؛ خو بیا یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم دې برخې ته اعتنا ونه کړه او په ټول هیواد کې یې یو ښوونځی او یوه جریده هم رامنځ ته نه کړه، حال دا چې افغانستان په دواړو کې سابقه درلودله. یوازې امیر د لیتوګرافي مطبعې هیواد ته واردې کړې چې یو شمیر محدود کتابونه او رسالې چې د پاچا په اطاعت کې لیکل شوې وې او هم څو اداري قوانین وو، چې په دې مطبعو کې په چاپ ورسیدل.(۲۱: ۷۵)

دا او دې ته ورته لاملونه ددې سبب شول چې د امیرشیرعلي خان د اصلاحاتو لړۍ یې له مخکې تګ څخه راوګرځوله او دوامداره پاتې نه شوه.

له تزاري روسیې سره تمایل

په دوهم څپرکي کې مو د امیرشیرعلي خان دربار ته د روس استازي ستالیتوف د راتګ په اړه معلومات وړاندې کړل؛ او وموليدل چې روسیې د خپلې موخې د ترلاسه کولو لپاره استازی رالیږلی و او کله یې چې موخه ترلاسه کړه پرته له دې چې کوم رسمي سند لاسلیک شي امیر ته د غوړو وعدو په ورکولو سره، خپل استازي ور وغوښت او امیر یې د انګریزانو ډبولو ته یوازې پرېښود. خو دلته بحث دادی، چې ولې امیر له روسیې سره تمایل درلود او دې تمایل کومې پایلې درلودې.

امیرشیرعلي خان د امارت له لومړیو وختونو څخه په داخلي سیاست کې د یوې مرکزي قوي اداري او د داخلي اصلاحاتو پلوی شخص و او په خارجي سیاست کې یې غوښتل چې هیواد یې خپلواک وي او نه یې غوښتل چې د افغانستان له خاورې څخه کوم بل ګاونډي هیواد ته ضرر ورسیږي، په ټوله کې د ده خارجي سیاست په مسالمت امیز او له ګاونډیانو سره د ښو حسنه اړیکو په اساس ولاړ و.

نوموړي ددې موخې لپاره هلې ځلې وکړې، د امبالې، سملې او پیښور کنفرانسونو کې یې د همدې موخې لپاره ګډون وکړ، تر څو انګریزان اړ کړي چې پخواني تړونونه د دوه اړخیزو اړیکو په اساس رامنځ ته کړي؛ خو انګریزانو نه یوازې دا چې هغو پخوانیو تړونونو ته په احترام قایل نه وو؛ بلکې نوي غوښتنې یې درلودلې چې په اساس یې په بشپړ ډول د افغانستان خارجي سیاست د انګریزانو لاس ته لویده. امیرشیرعلي خان نه یوازې دا چې د پخوانیو تړونونو لغوه کول یې غوښتل د انګریزانو نوو غوښتنو ته هیڅ تسلیم نه شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې سربېره امیرشیرعلي خان د یعقوب خان د بغاوت، د عبدالله جان ولیعهدي په رسمیت نه پېژندل، د سیستان د حکمیت په مسئله، له امیر سره د مشورې پرته د استازو او تحایفو رالیږل، د انګریزانو له خوا د کوټې او قلات نیول او په ځینو مکتوبونو کې د انګریز ترخې لهجې کارول او دې ته ورته په نورو مواردو کې امیرشیرعلي خان له انګریزانو سخت ناراضه و.

امیر دا ناراضیتوب په ښکاره ډول څرګند اوه، په دې اړه عطایي لیکي چې: کله به چې له امیر سره د انګریزانو له خوا ناخواله وشوه نو بد کلمات به یې استعمالول په زوره به یې نارې وهلې چې دا د ارنوت قوم غواړي ما خپل قوم ته سپک کړي. (۲۸: ۹۴)

په دې ډول د امیرشیرعلي خان او انګریزانو ترمنځ اړیکې ورځ تر بلې د کړکیچ په لور روانې وې؛ خو کله چې په انګلستان کې محافظه کار ګوند واک ته ورسید او په هند کې د لارډ نارټ بروک پر ځای د فارورډ پالیسۍ سخت طرفدار لارډ لټین واک ته ورسید؛ نو دا کړکیچ د بحران اخري حالت ته ورسید او انګریزانو پر امیرشیرعلي خان نیغ په نیغه فشارونه وارد کړل. له دې امله امیرشیرعلي خان د انګریز په دوستۍ بې اعتماده او د روس په دوستۍ یې باور وکړ.

د روس د استازي مل ډاکټر یاروسکي په خپلو یاداښتونو کې لیکلي چې امیرشیرعلي خان له روسي استازي سره په خپله لومړنۍ ناسته کې داسې وویل: ''مخکې له دې چې زما اړیکي له انګریزانو سره خرابې شي، هغوی ډېره هڅه وکړه، چې ما خپل ځان ته جلب کړي، ددې لپاره چې ما خپل طرفدار کړي، هر څه یې چې په توان کې وو دریغ یې نه کړل، د وسلې، پیسو، صنعتي فابریکو او د فني متخصصینو او داسې نورو مرستو وعدې یې وکړې؛ خو زه په دې ښه پوهیدم چې دغه مرستې او وعدې په پټه کې له ځانه سره څه راوړي، څه چې دوی له هندي امیرانو او سردارانو سره وکړل پوره خبر وم؛ نو روسانو سره مې دوستۍ ته ترجیح ورکړه او ومې غوښتل، هغه څه چې ځلوېښت کاله مخکې زما پلار په نظر کې درلودل، هغه ته عملي بڼه ورکړم.''(۴۲: ۷۷)

امیر ددې هیله درلوده چې د روس د استازي په وجود او د روس د دوستۍ په اعلان سره به پر انګریزانو تهدیدات او فشارونه وارد کړي، مګر انګریزانو ددې تهدید په وړاندې په چټک ډول عمل وکړ او د نظامي تیري لاره یې غوره کړه او د امیر تهدیدات یې خنثی کړل.

په داسې حالاتو کې اړینه وه چې امیرشیرعلي خان له روسانو سره د دوستۍ له هغې پخوانۍ تجربې درس اخیستی وای کومه چې د هغه پلار امیر دوست محمدخان په وخت کې اجرا شوې وه، ځکه هغه وخت د ویتکوویچ په راتګ سره انګریزانو په افغانستان لومړی تیری وکړ، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړې اور د روسانو په لاس بل شو؛ خو روسانو هڅه ونه کړه چې دا اور مړ کړي او افغانان يې انګريزانو ته پرېښودل.

دا ځل هم هغه ورته حالت رامنځ ته شو او کله چې ستاليفوف بېرته ستنيده نو امير ته يې وعده ورکړه،چې د روس ۳۰ زره پوځ چې په ترکستان کې د تيارسۍ په حالت کې ولاړ دی او ستاسو مرستې ته به راورسيږي. امير د ستاليتوف په دې وعدې هيڅ شک نه درلود ځکه کافمن په خپل رسمي مکتوب کې ورته ليکلي وو، چې پر ستاليتوف داسې باور وکړه لکه تاسو يې چې د ترکستان د حاکم په توګه پرماکوئ.

په دې ډول امير ته د ستاليتوف وعدې د کاږې کربښې ښکاره شوې، د هغه په مشورو يې باور وکړ او د برتانوي استازي د منلو څخه يې راوګرځاوه. که چېرې د روس استازي له داسې يوې عهدنامې او د ګورنر جنرال کافمن له رسمي مکتوب سره کابل ته نه وای راغلی او خوش باوره امير يې له انګريزانو سره د اړيکو پريکولو ته نه وای هڅولای؛ نو يقيناً چې انګريزانو به دوهم تيری نه وای ترسره کړی او دا ناورين به نه رامنځ ته کيدو.(۹: ۲۶۰- ۲۶۱)

کورنۍ ستونزې

د اميرشيرعلي خان د دورې يوه بله ستره ننګونه چې د نوي مدنيت هڅې يې زيانمنې کړې هغه کورني اختلافات وو او دې ډول اختلافاتو په شاهي کورنيو کې د زمانشاه له وخته جريان درلود، چې افغانستان يې په هر اړخيزه توګه له ستونزو سره مخامخ کړی و.

د اميرشيرعلي خان لومړۍ دوره حکومت په همدغو کورنيو اختلافاتو تير شو او ونه توانيده چې خپله کړنلاره او پلان تطبيق کړي؛ خو د حکومت په دوهمه دوره کې چې رقيبان ورونه يې مړه او بل لوي رقيب عبدالرحمان چې د هغه وراره او د امير محمد افضل خان زوی و په بخارا کې د روسانو تر حمايت لاندې اوسيده لږ څه د آرام ساه واخيسته، امنيت يې رامنځ ته او د اصلاحاتو د پلي کېدو زمينه ورته برابره شوه.

مګر لږه موده وروسته يې زامن په وړاندې راپورته شول او دا ځل تر ډېره بريده دا کورنۍ ستونزې او اختلافات په خپله امير د سياسي تيروتنې له امله رامنځ ته شول، چې د ده د واکمنۍ د کاواکه کېدو سبب وګرځيدله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر شیرعلي خان یوه لویه کمزوري داوه چې د شهزاده عبدالله جان مور بې بې عایشې ورباندې ډېر نفوذ درلود، چې د هغه د عقل سترګې یې ړندې کړې وې. هغه د هیواد نازک سیاسي حالات او په دې لاره کې یې د کورني جنجال رامنځ ته کېدو ته هیڅ پاملرنه ونه کړه او اووه کلن زوی عبدالله جان یې رسماً د ولیعهد په توګه اعلان کړ او خپل مشر زوی یعقوب خان چې له ده سره یې د کابل په نیولو کې ډېره مرسته کړې وه او تر هرچا ډېر ددې منصب حقدار و له پامه وغورځاوه. یعقوب خان هم د پلار ددغې بې انصافۍ په وړاندې برالا بغاوت ته ملا وتړله او د هرات په لورې روان شو.

یعقوب خان له کابل څخه د حرکت کولو وروسته لومړی ځان کندهار ته ورساوه او د کندهار ښار یې کلابند کړ؛ خو دا چې د ښار د نیولو وس یې نه و د ګرشک په لور روان شو او د ګرشک حاکم ښار ته د ننوتلو اجازه ور نه کړه او په ګولیو یې ځواب ورکړ. یعقوب خان فراه ته ولاړ او ددې ځای حاکم میر افضل خان د پاتې کېدو بلنه ورکړه او ورته یې وویل چې په پسرلي کې به کابل ته ورسر لاړ شي او له پلاره به بخښنه ورته وغواړي. یعقوب خان د هغه خبره ومنله؛ خو سپه سالار فرامرزخان چې د یعقوب خان د نیولو دنده ورکړل شوې وه، دا وخت د ګرشک حدودو ته نږدې شوی و. میرافضل خان هڅه وکړه چې فرامرز خان د یعقوب خان له نیولو څخه راګرځوي؛ خو فرامرز تګ ته ادامه ورکړه؛ ځکه نو میرافضل خان یعقوب خان ته خبر ورکړ چې ځان ګوښه کړي او هغه لومړی سیستان او بیا بېرته غوریانو ته را وګرځېد او د غوریان کلا یې ونیوله.

د هرات والي فتح محمدخان چې د یعقوب خان په توصیه د هرات والي شوی و، خپل زوی محمد عزیزخان ته امر وکړ چې د غوریانو کلا بېرته له یعقوب خان څخه ونېسي؛ خو محمدعزیز خان چې د یعقوب خان د ښېګڼو قرضدار و ځان یعقوب خان ته تسلیم کړ او یعقوب خان په هرات حمله وکړه او د هرات ښار یې محاصره کړ. امیرشیرعلي خان د یعقوب خان په خلاف تازه دمه قواوې هرات ته ولیږلې، خو د هرات خلکو د ښار دروازې د یعقوب خان پرمخ خلاصې کړې او ښار فتح شو. فتح محمدخان او زوی یې محمد عزیز خان دواړه په جنګ کې زخمیان او بیامړه شول او یعقوب خان په خپلواکۍ سره په هرات کې حکومت پیل کړ.

سپه سالار فرامرز خان د هرات د نیولو په موخه یو ځل بیا په جګړې لاس پورې کړ او د ادرسکن په سیمه کې د سختې جګړې په نتیجه کې د کابل د ځواکونو دوه لوی افسران، سردار خان او جنرال فتح علي شاه خان ووژل شول. په همغه شپه یعقوب خان، سپه سالار ته لیک ولیږه چې په هغه کې یې لیکلي وو، چې تر اوسه په هرات کې د خپل پلار په نامه خطبه وایم او د هغه اطاعت

(c) ketabton.com: The Digital Library

کولو ته تیار یم او له پلار څخه درې غوښتنې لرم، یا مې دې وبخښي او خپل حضور ته مې دې وبولي، یا دې راته ووايي چې له هیواد ووځه او یا دې د بخښلو وروسته د هرات حکومت راوسپاري. فرامرز خان او سردار اسلم خان د هغه د لیک په ځواب کې ولیکل، چې که رښتیا هم غواړې د پلار اطاعت وکړې، ورور دې سردار ایوب خان په هرات کې پرېږده او ځان کابل ته ورسوه. په همدې وخت کې اسلم خان او د دوه نورو قاتلانو په دسیسه کې سپه سالار فرامرز خان ووژل شو او د دوی دسیسه رسوا او امیرشیرعلي خان هغوی ونیول او زندان ته یې واچول.

یعقوب خان په هرات کې خپل ورور ایوب خان پرېښود او د بخښنې د غوښتلو لپاره یې په کابل کې د پلار حضور ته ځان ورساوه. امیرشیرعلي خان هم هغه وبخښلو او دوه میاشتې وروسته یې بېرته هرات ته د حاکم په توګه ولیږه. (۸: ۳۲۸-۳۳۱)

په همدغه وخت کې د یعقوب خان د بخښلو په اړه د هند وایسرا لارډ مایو لیک راورسید او له امیر نه یې په ټینګه غوښتي وو، چې له زوی سره روغه وکړي . په دې سره امیر دا خبره په کورنیو چارو کې د انګریزانو لاس وهنه وبلله او فکر یې وکړ، چې ګویا یعقوب خان د انګریزانو په لمسون دغه کارونه وکړل، حال داچې داسې نه وه بلکې داد انګریزانو یوه بله دسیسه وه چې امیر ته یې په کورنۍ کې مخالفتونه را پیدا کړل. (۳۸: ۱۴۱)

په دې سره د پلار او زوی تر منځ دوستۍ ډېر دوام ونه کړ او په ۱۸۷۳کال کې یعقوب خان په خپله خوښه له ډېرو سوغاتونو سره کابل ته راغۍ؛ خو امیر په ډک دربار کې پر هغه غصه شو او په هغه یې د بغاوت تور ولګاوه او هغه ته یې اختیار ورکړ چې یا په کابل کې زندان قبول کړي او یا په هرات کې د امیر د لښکر انتظار وباسي. یعقوب خان په کابل کې زندان قبول کړ او امیر په لوی لاس له یوه لایق زوی څخه ځان محروم کړ. (۸: ۳۳۱-۳۳۲)

څه وخت چې یعقوب خان بندي شو نو بل ورور ایوب خان یې په بغاوت راپورته او په هرات کې یې د خپلواکۍ اعلان وکړ؛ خو د امیر د پوځ په وړاندې له ماتې سره مخامخ شو او ایران ته یې پناه یو وړه. په دې ډول امیر خپل ځوان او په کار پوه زامن په خپله له لاسه ورکړل او د هیواد په اداره کې یې ترې ګټه وانخیسته.

بله مهمه پېښه چې په سلطنتي کورنۍ کې رامنځ ته شوه هغه د امیر محمداعظم خان زوی د محمدسرورخان بندي کېدل و، چې د پلار تر مړینې څخه وروسته له ایران څخه راغلی و. نوموړي یعقوب خان د خپل پلار په وړاندې تحریک کړی و؛ خو یعقوب خان هغه ونیوه او کابل ته یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولیږه او هلته د امیر له خوا بندي شو. همدا ډول محمداسلم خان د فرامرز خان د قتل په تور له خپل اعیاني ورور محمدحسین خان سره بندي شو. محمد اسلم خان لږ وروسته په زندان کې دوه نور ورونه محمدحسن خان او محمدقاسم خان ددې لپاره ووژل، چې ځانونه یې د امیر طرفدران ثابت کړي وو. په دغه کار سره امیر نور هم متاثره شو او په کورنۍ کې نفاق نور هم ډېر شو. (۴۲: ۴۱)

مــونــدنـــې

د افغانستان په تیر تاریخ کې داسې د عطف او پام وړ پېښې شته چې د څیړنو او پلټنو لپاره اړین ظرفیت لري. د همدې شمېر عطف نقطو څخه د افغانستان په تاریخ کې یوه د پام وړ دوره د امیر شیرعلي خان واکمني او په ځانګړې توګه د هغو اصلاحاتو په اړه څیړنه او پلټنه ده چې د هغه مهال د واکمنۍ اداري له خوا مطرح شوي دي .

ددې سره سره چې یو شمېر نامتو مؤرخینو په دې اړه اړینې څیړنې او معلومات وړاندې کړي دي خو لا هم داسې ټکي شته چې نورو څیړنو ته اړتیا لري. د همدې دورې ټولې ناڅرګنده او پټې خواوې باید برملا شي چې زموږ د هیواد تاریخ دا ځلانده دوره لا د پوهیدلو وړ وګرځي.

ددې لیکنې په جریان کې له لاندې مواردو سره ډېر مخامخ شوم .

۱- امیر شیرعلي خان غوښتل چې په سیمه کې د یو منل شوي ځواک په توګه تبارز وکړي او دا هغه وخت شونې وه چې امیر د دولت بنسټونه ځواکمن کړي وای او د وخت د غوښتنو په اساس دا د امکان څخه بهر وه چې د دولت بنسټونه په هماغه پخوانۍ طریقه ځواکمن شي. نوموړی په دې پوهیده چې د معاصرو دولتونو په څېر باید معاصر تمدني عناصر رامنځ ته شي، سیاسي، اقتصادي او ټولنیز بنسټونه ځواکمن شي او په دې ډول له بهرنیو تیریو څخه د افغانستان ساتنه وکړي .

۲- امیر شیرعلي خان د نوي تمدن او د سیاسي سیستم بنسټونه کیښودل او تر څو پورې یې چې په واک کې و، هغوی ته یې په دوام ورکولو، پرمختګ ورکولو او لا ځواکمن کولو کې خپلې هلې ځلې جاري وساتلې؛ خو د نوموړي تر مړینې وروسته په بشپړ ډول د هغه په ایښودل شوو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټونو نوې ودانۍ جوړې نه شوې او دا هيواد د يوې مودې لپاره له پرمختګ څخه محروم پاتې شو.

۳- امير شيرعلي خان غوښتل چې په بهرني سياست کې خپلواکي ترلاسه کړي؛ نو ځکه يې له انګريزانو سره هيڅ ډول نوي تړونونه لاسليک نه کړل؛ بلکې پخوانيو لاسليک شويو تړونونو کې يې هم له سره کتنه او تعديلات غوښتل او له انګريزانو څخه يې جدي غوښتنه دا وه چې تير تړونونه دې اصلاح شي او د دوه اړخيزو اړيکو په اساس دې له سره لاسليک شي.

۴- امير شيرعلی خان د نوي تمدن د ايجاد هڅې د هيواد پر انکشاف اغيزمنې وې، نوموړي دا کار ښه په جرئت سره ترسره کړ‌خو دا هم بايد ومنو چې امير د يو شمېر اشتباهاتو چې د موضوع په متن کې يې يادونه شوې ده مرتکب شو چې له امله يې رامنځ ته شوې طرحې زيانمنې شوې.

پورتنيو توضيحاتو ته په پام بايد ووايو چې د امير شيرعلي دوهمه دوره واکمني او د هغه اصلاحي کړنې له هره اړخه د اهميت او ارزښت وړ دي. پکار ده چې دا واکمن د هيواد د هغو واکمنانو او مشرانو په قطار کې وشمېرو ، چې دې هيواد ته يې ريښتينې خدمتونه ترسره کړي دي او ددې هيواد له ځمکنۍ بشپړتيا څخه يې ساتنه کړې ده.

مناقشه

د امير شيرعلي خان د خدمتونو او په افغانستان کې د عصري ټولنيز، اقتصادي او سياسي ټولنيزو سيستمونو د ايجاد په اړه بيلابيلو پوهانو څېړنې ترسره کړي دي. غواړم چې په دې برخه کې دا څېړنې سره پرتله او يوه کوچنۍ مناقشه رامنځته کړم، تر څو ددې ليکنې مهمې او ځانګړې برخې په سم ډول روښانه شي .

مؤرخ غبار د امير شيرعلي خان په اصلاحاتو کې د هغه فکري وړتيا له پامه نه غورځوي، خو ددې په څنګ کې ددې واکمن پر مهال د علامه سيدجمال الدين افغان له فکري اغيزې څخه هم سترګې نه پټوي او زياتوي چې سيدجمالالدين افغاني نه يوازې چې په افغانستان؛ بلکې په ډېرو اسلامي هيوادونو کې د نوي تمدن د پراختيا او غوړېدا لپاره نه ستړي کيدونکې هلې ځلې کړې دي.(۲۹: ۵۹۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا ډول مؤرخ عطايي هم د اميرشيرعلی خان د نوي تمدن بيلګې يو په يو بيان کړې دي. په ځينو مواردو کې يې امير ستايلي؛ خو په ځينو مواردو کې يې د تاريخ د اصولو مطابق پر هغه نيوکې هم کړې دي. ځکه امير د خپلو ښو کړنو ترڅنګ ځينې تيروتنې هم کړې دي، چې بايد هر ځيړونکی يې د تاريخ د ليکنې د اصولو مطابق بيان کړي. نوموړي د امير اداره په عصري پرنسيپونو ولاړه اداره بولي ځکه چې په دې برخه کې يې اصلاحات د ادارې له لوړې برخې څخه پيل کړي دي، يعنې لومړی يې عصري کابينه رامنځ ته کړه او په دې کابينه کې يې د هغه وخت په کار پوه او خبير کسان راټول کړل او تر ټولو ښه چاره يې دا وه چې په دې کابينه کې يې د خپلې کورنۍ او سردارانو څخه هيڅ څوک ونه ټاکل او د مختلفو قومونو او ژبو کسان يې په کې ځای پر ځای کړل. ددې غوره ټکي په څنګ کې يې د هغه په اداري او سياسي برخه کې د يوې ځواکمنې اطلاعاتي اداري نه شتون ته د انتقاد ګوته نيولې ده؛ ځکه چې د يوه سياسي نظام په ساتلو کې ځواکمن استخبارات ډېر لوی رول لري او دا چې امير په خپل سياسي نظام کې له دې لوی او مهم ارګان څخه بې برخې و، له لويو ټکرونو سره مخامخ شو او له دې اړخه ورته ډېر زيانونه ورسيدل. دده په اداره کې د انګريزانو غټې جاسوسان ګرځيدل؛ خو نه ده او نه هم دده همکارانو وکړای شول چې دا خاينې څېرې رسوا کړي. (۲۸: ۱۰۰)

امير د نورو اصلاحاتو په څنګ کې د لومړي ځل لپاره په افغانستان کې دعصري ښوونې او روزنې بنسټ هم کېښود. په پلازمېنه کابل کې يې يو ملکي او بل حربي ښوونځي تاسيس کړل او په دې برخه کې د امير پاملرنه تر دې بريده رسيدلې وه چې آن په خپله يې د ښوونې او روزنې بهير او د ازموينو له جريان څخه نظارت کاوه. (۳۳: ۱۹- ۲۰) خو بيا هم په عمومي ډول د امير شيرعلي خان د وخت پوهنيز بهير په دوو برخو وېشل کېږي، چې يوې ته يې عنعنوي بهير ويلای شو چې له ډېر پخوا څخه يې په افغانستان کې رواج درلود او دا بهير په کورونو او جوماتونو کې پرمخ روان و چې ډېری برخه يې ديني زده کړې وې.دوهم ته دولتي پوهنيز بهير ويلای شو، چې دا يوازې په پلازمېنه کابل کې د دولتي ځانګړي لګښت په واسطه پرمخ وړل کيده.

په ورته ډول مطبوعات هم له دغه ډول حالت سره مخامخ وو، که څه هم د کابل د شمس النهار جريدې په رامنځ ته کيدو سره په افغانستان کې اطلاع رسونه کې بنسټيز بدلون رامنځ ته شو او د اطلاع رسونې چاپي ميډيا هيواد ته معرفي شوه؛ خو دا چاره په هيواد کې سراسري نه شوه او په کليو او بانډو کې جار وهل، نغاره او ډول وهل په خپل حال باقي پاتې شول. د شمس النهار

(c) ketabton.com: The Digital Library

جريدې په خپريدو سره د لويو ښارونو حاكمان بريالي نه شول، چې په پراخه توګه هيوادني او شخصي اطلاعات په چاپي ډول د هيواد هرې برخې ته ورسوي. (۲۱: ۵۳۹)

په نظامي برخه کې چې امير كوم خدمتونه کړي دي، ډېر د پام وړ دي او اوس هم د افغانستان په نظامي سيستم کې د امير شيرعلي خان د وخت بيلګې کتلی شو. ده يوه روزل شوې او مجهزه اردو جوړه کړه؛ مګر ده بيا هم په دې اردو باور ونه کړ او دده، ددې تيروتنې له امله د افغانستان د هغه وخت اردو بې موراله او خوره وره شوه. د انګريزانو د هغه وخت د نظامي چارو پاخه پوهان وايي چې که چيرې امير هغه روزل شوې اردو د جګړې ميدان ته راويستلې وای، خامخا به يې انګريزانو ته ماتې ورکړې وای. (۲۸ : ۱۰۳)

د امير شيرعلي خان سياسي ستونزې په دوه برخو وېشلی شو، يو کورنۍ سياسي ستونزې او دوهم بهرنۍ سياسي ستونزې.

په کورنيو سياسي ستونزو کې يې له زامنو سره اختلافات وو چې دا اختلافات د هغه د خپلې سياسي تيروتنې له مخې رامنځ ته شول، نوموړي تر نورو ډېر کوچنی زوی عبدالله جان د خپل ځای ناستي په توګه وټاکه، چې له دې امله يې مشران زامن له هغه خفه او ترمنځ يې خبره تر جګړو ورسيده.

دوهم بهرنۍ سياسي ستونزې، هغه دا چې افغانستان د هند د لارې په سر پروت هيواد و او انګريزانو ويره درلوده چې روسان به د افغانستان له لارې په هند ورشي او په هند کې به د انګريزانو ګټې زيانمنې کړي، روسانو هم د انګريزانو د ويرولو په موخه ورځ تر بلې د مرکزې آسيا سيمې نيولې او د افغانستان سرحدونو ته نږدې کيدل. انګريزانو هم په ورته عمل لاس پورې کړ او د امير شيرعلي خان په وخت کې تر کوټې راورسيدل. دوی يوازې د هند پر سر رقابت نه درلود، بلکې په اخوا اروپا کې يې هم د بالکاناتو پرسر هم لانجې روانې وې. ددې استعماري هيوادونو ترمنځ په جنجالونو کې تر هر بل هيواد افغانستان ته ډېر زيان ورسيده. افغانستان په ځان بسيا هيواد نه و چې ددې خطرونو مخه يې نيولې وای. د دواړو هيوادونو له خوا فشارونه وارد شول په ځانګړي ډول دا فشارونه هغه وخت ډېر شول، چې په هند کې د مخکې تګ پاليسۍ طرفدار لارډ ليټن واک ته ورسيد او له امير څخه يې داسې غوښتنې پېل کړې چې امير هغه منلی نه شوای؛ ځکه د هغو غوښتنو له مخې افغانستان په بشپړ ډول د سياسي خپلواکۍ څخه محروم کيدو. روسانو هم له امير سره صداقت ونه کړ او کومې وعدې يې چې ورسره کړې وې په هغو يې عمل ونه کړ او د برلين په کنفرانس کې روسانو دا ومنله چې افغانستان د انګريزانو د نفوذ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمه کې شامل دی، نو ځکه انګریزانو ته پر افغانستان د یرغل کولو زمینه مساعده شوه. په دې ځای کې باید ووایم چې امیر باید د انګریزانو په څېر په روسانو هم باور نه وای کړای او د دوی په اړه یې ژوره سیاسي مطالعه کړې وای؛ ځکه چې دا دواړه استعماري هیوادونه وو، هغوی ته د خپلو هیوادونو ګټې تر هر څه لوړې وې او یوازینۍ موخه یې داوه چې کمزوري هیوادونه مستعمره کړي.

هغه مهم کار چې امیر شیرعلي خان په بهرني سیاست کې رامنځ ته کړ هغه د مقابل لوري هیواد سره د دوو اړخیزو اړیکو په اساس د تړونونو او سیاسي هوکړه لیکونو رامنځ ته کول او مخکې له مخکې مقابل لورې ته د رسمي مصوبې وړاندې کول و، چې له ده څخه وړاندې کوم بل واکمن دا کار نه و کړی. د بیلګې په توګه له ده وړاندې چې کوم تړونونه د افغانستان دولت له انګریزانو سره لاسلیک کړي وو، مصوبه به یې د انګریزانو له خوا مخکې له مخکې تیاره شوې وه او د افغانستان د دولت په استازي منل کیده. خو امیر شیرعلي خان چې کومې مذاکرې له انګریزانو سره وکړې خپلې غوښتنې یې د خپلو ګټو په اساس انګریزانو ته د یوې رسمې مصوبې په توګه وړاندې کړې. له یوې خوا امیر شیرعلي خان په خپل وخت کې له انګریزانو سره هیڅ ډول نوی تړون لاسلیک نه کړ او له بلې خوا یې غوښتل ټول پخواني تړونونه د دوه اړخیزو اړیکو په اساس تعدیل کړي.

امیر له انګریزانو سره په ټولو ناستو او په ځانګړي ډول د امبالې په کنفرانس کې ډېره هڅه وکړه، چې انګریزانو څخه د هیواد سیاسي خپلواکي ترلاسه کړي، په دې مانا چې امیر د انګریزانو له تجرید سیاست څخه په ښه ډول واقف و او هغه پوهیده چې افغانستان په بشپړ ډول په انزوایي حالت کې قرار لري، نو ځکه کې یې په هره ناسته کې بیا بیا دا وړاندیز کاوه چې نوي تړونونه دې د دوه اړخیزو اړیکو په اساس رامنځ ته شي.(۲۴ : ۹۶)

انګریزانو نه یوازې داسې ونه کړل بلکې له تجرید سیاست سره یې د روسانو په مشوره د حایل« Buffer state» سیاست هم ورغوټه کول غوښتل، تر څو افغانستان داسې عیار کړي چې روس او انګریز دواړه په هغه کې لاس وهنه ونه کړي، په دې ډول به د دواړو استعماري هیوادونو د ټکر خطر له منځه ولاړ شي؛ خو امیرشیرعلي خان د انګریزانو له دې دواړو سیاستونو څخه نفرت درلود.(۲۷: ۹۱)

که څه هم امیر د انګریزانو له دې سیاستونو څخه خبر و؛ خو د برلین په کنفرانس کې چې روسانو د افغانستان پر سر له انګریزانو سره کومه معامله وکړه، له هغه یې هیڅ ډول خبرتیا نه درلوده

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته باید ووایو چې دا د امیر یوه بله سیاسي کمزوري وه، چې له داسې یوې لویې پېښې څخه یې خبرتیا نه درلوده.

پایله

دا لیکنه چې د افغانستان د نوي سیاسي سیستم په ایجاد کې د امیر شیرعلي خان د ونډې تر عنوان لاندې لیکل شوې له ۴۲ بیلابیلو معتبرو ماخذونو څخه په کې ګټه اخیستل شوې ده.دا دوره د افغانستان د تاریخ یوه مهمه او له بلې خوا ډېره حساسه دوره وه؛ ځکه چې له یوې خوا په افغانستان کې د نوي مدنیت د غوړېدا هڅې روانې وې او له بلې خوا داخلي او بهرنیو دښمنانو د هغه مدنیت د ورانولو نقشې جوړولې. په ځانګړې ډول ګاونډیانو نه غوښتل چې په څنګ کې یې داسې یو هیواد موجود وي، چې له هره اړخه پر ځان بسیا وي. هغوی نه غوښتل چې په افغانستان کې یوه قوي مرکزې اداره موجوده وي.

له بلې خوا امیرشیرعلي خان یو متجدد او روښانفکره شخص و، نوموړي د هیواد د آبادۍ او پرمختګ لپاره لوړې هیلې درلودلې، هغه د ګاونډیو هیوادونو له عصري تمدن او حالاتو سره پوره اشنایي درلوده، په ځانګړي ډول نوموړي د هند اداره، صنعت، مطبوعات، پوځ او معارف له ډېر نږدې څخه لیدلي وو، نو ځکه امیر هم د هماغه احساس له مخې چې درلوده یې د هیواد آبادۍ او پرمختګ ته پاملرنه وکړه. امیر شیرعلي خان په دې لړ کې د سیدجمال الدین افغان له جوړې کړې نقشې څخه په سم ډول کار واخیست؛ خو نوموړی یې په هیواد کې اوسیدو ته پرې نښود او بې له شکه که نوموړی یې له ځانه سره ساتلی وای، کیدای شوی چې نن به د افغانستان څېره په بشپړ ډول بدله وای. ویلای شو چې سیدجمال الدین افغان د امیر شیرعلي خان په اصلاحي کارونو کې عملي نه بلکې علمي ونډه لري.

همدارنګه امیر د خپلو پروګرامونو په پلي کولو کې له نورو مجربو داخلي او بهرنیو کسانو څخه کار واخیست، په ځانګړي ډول سیدنورمحمدشاه، چې د امیر په کابینه کې صدراعظم ټاکل شوی و، نوموړی یوه عالم او یو هوښیار سیاستمدار و او دده سیاسي هوښیارۍ ته د هغه وخت انګریزان هم قایل وو، خاصتاً چې له هغوی سره یې په کنفرانسونو کې د افغانستان بشپړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

استازېتوب کړی و. امیر شیرعلي خان ځینې فني کسان چې هندي مسلمانان وو له هند څخه استخدام کړل، که څه هم هغوی د امیر په اصلاحي چارو کې ونډه درلوده؛ خو په څنګ کې یې انګریزانو ته پخه جاسوسي هم کوله او په دې برخه کې یې امیر شیرعلي خان ته لویې ستونزې جوړې کړې. باید یادوونه وشي چې دا به د امیر کمزوري او یا تېروتنه وي چې د دولت په اډانه کې یې استخباراتو ته پاملرنه ونه کړه، که چېرې امیر ښه استخبارات درلودای؛ نو له هغو خطرونو او ناخوالو څخه به امیر خلاصون پیدا کړی وای چې په پای کې ورسره مخامخ شو. له دې امله امیر دوی تر پایه ونه پېژندل او هغوی هم د امیر تر سیوري لاندې د انګریزانو لپاره ښه خدمت وکړ.

ومو ویل چې امیر شیرعلي خان یو وطن دوست شخص و، د ادارې او تدبیر له مخې د ځانګړې ورتیا څخه برخمن و، خو د کورنیو او بهرنیو سیاسي ستونزو له امله به ډېر ځله له سختو رواني او روحي فشارونو سره مخامخ کېدو، چې په دې سره به کله کله له دولتي چارو لاس په سر شو. له دې امله یو شمېر پلانونه یې په خپله د ناکامۍ په خوله کې ورکړل. په داخلي سیاست کې له ډېرو ستونزو سرمخامخ شو او د شاهي کورنۍ په د ننه کې جګړې پیل شوې. په بهرني سیاست کې هم له ناکامی سره مخامخ شو او انګریزانو د هغه له کمزورۍ څخه ګټه پورته کړه او په افغانستان یې د دوهم ځل لپاره تیری وکړ او افغانستان له یو نوي ناورین سره مخامخ شو.

دا چې د هر یو واکمن دوره د یو شمېر مثبتو او یو شمېر منفي کړنو په اساس ارزول کیږي، په دې ځای کې به د امیر شیرعلي خان ښې کړنې او د هغه ځینې تیروتنې په لنډ ډول بیان شي.

د امیر شیرعلي خان ښې کړنې په لاندې ډول مطرح شوي دي:

امیر شیرعلي خان یو په وطن مین او روښانفکره واکمن و، هغه ته دهیواد دنوی تمدن بنسټګر ویل کیږي، د هیواد د پرمختګ لپاره تل په لټه او تجسس کې و. د هغه په سیاسي برخه کې هڅه داوه چې هیواد یې سیاسي خپلواکي ولري، هغه هڅه کوله چې په سیاسي مذاکرو او کنفرانسونو کې د یو ځواکمن اړخ په توګه ګډون وکړي، د هغه هڅه داوه چې له ګاونډیانو او نورو هیوادونو سره سیاسي او سوداګریزې اړیکې ولري او د تجرید او انزوایي حالت څخه ځان راوباسي کوم چې د هغه د پلار له وخته انګریزانو پر افغانستان تپلی و، هغه د نورو واکمنانو په څېرد وطن د ګټو په خلاف له هیچا سره کوم سیاسي تړون لاسلیک نه کړ، هغه برسیره پر دې چې د هیواد ارضي تمامیت ته جدي پاملرنه درلوده، بل خوا یې له خپلې خاورې چا ته اجازه نه ورکوله چې ګاونډیو هیوادونو ته خطر پیدا کړي او خپله یې هم هڅه نه کوله چې له کوم ګاونډي هیواد سره جګړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړي او له ګاونډيانو يې هم د ښه ګاونډيتوب هيله درلودله. د هغه تر ټولو غوره صفت دا و چې د سيمې اخبارونه يې مطالعه کول، تر څو د يو واکمن په توګه د سيمې او نړۍ له حالاتو خبر وي.

امير شيرعلي خان ددې غوره کړنو سربيره ځينې تيروتنې هم وکړې د بېلګې په توګه، د کوچني زوی عبدالله جان په وليعهد کولو سره يې په لوی لاس ځوان ځواکمن او په چارو پوه زامن (محمد يعقوب خان او محمدايوب خان) له ځان څخه خفه او آن تر دې چې له هغوی سره يې جګړه وکړه، محمديعقوب خان يې پوره اته کاله په بند کې وساته او محمدايوب خان يې ايران ته فراري کړ. د نوموړي دا دوه زامن د ده دوي ځواکمنې مټې وې او دا مټې يې په خپله فلج کړې، که چيري دا دوي مټې فعالې وای؛ نو پرته له ترديده ويلای شو، چې امير به په خپلو چارو کې ډېر بريالی وی. د امير بله تېروتنه داوه چې په ځينو مواردو کې ډېر خوشباوره و؛ ځکه د هغه په دربار کې او د هغه تر ږيرې لاندې انګريز جاسوسان راغونډ وو، ده د امبالې د کنفرانس په وخت کې يو شمېر هندي مسلمان متخصصين استخدام او کابل ته له خانه سره راوستل، په ملکي او نظامي برخو کې يې زيات واکونه ورکړل، خو نوموړي يو ځل هم فکر ونه کړ چې دوی څوک دي او د هغوی شاليد يې مطالعه نه کړ. همدا دوی وو چې امير ته يې په کور دننه لويې ستونزې ايجاد کړې او دده ورځنی راپور يې انګريزانو ته رساوه. د امير شيرعلي خان يوه بله تېروتنه چې په بشپړ ډول د هغه او د هيواد د تباهی سبب شوه، هغه د برلين له کنفرانس څخه خبرتيا نه درلودل او په روسانو باندې باور کول و. امير د روس استازي په مشورو انګريز استازي خپل حضور ته ونه منل او انګريزانو ته يې د رد ځواب ورکړ، ده د روسانو تش په نوم وعدو باور وکړ.

په پای کې ويلای شو چې امير شيرعلي خان د هغه وخت د غوښتنو په اساس په افغانستان کې د عصري نظام بنسټونه کېښودل؛ خو دده دا هڅې د يو شمېر داخلي او بهرنيو لاملونو په اساس زيانمنې شوې، د نوموړي واکمني يې هم پای ته ورسوله او ملت يو ځل بيا له انګريز استعمار سره په مخامخ جګړه کې واقع شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندیزونه

دا چې د څېړنې پرمهال له یو شمېر تشو او نیمګړنیاو سره مخامخ شوم او په پوره ډول مې ونه شوای کړای چې د موضوع په اړه بشپړ معلومات راټول کړم؛ نو ځکه غواړم چې دا لیکنه په لاندې مشخصو وړاندیزونو پای ته ورسوم.

۱- محققین او څېړونکي باید ددې مهمې تاریخي دورې په باره کې خپلو علمي څېړنو ته ادامه ورکړي، ترڅو ټول تیاره او پټ ابعاد یې راڅرګند او راتلونکو نسلونو ته د غوره معلوماتو په حیث په میراث پاتې شي.

۲- دا چې امیر شیرعلي خان د افغانستان د کلتوري پیاوړتیا په برخه کې ډېر مهم کارونه کړي دي؛ له دې امله د اطلاعاتو کلتور وزارت ته وړاندیز کوم، چې لکه د نورو فرهنګ پالو تاریخي شخیصتونو په څېر دې دا واکمن او د هغه صدارعظم سیدنورمحمدشاه هم ولمانځل شي، د هغوی په یاد دې علمي سمینارونه او سېموزیمونه جوړ شي.

۳- سید نور محمدشاه چې یو وتلی سیاست وال و او د هغه وخت د کابینې مشر او صدارعظم و؛ خو تر دې مهاله څېړونکو په خپلو څېړنو کې یوازې د نوموړي سیاسي منډو ترړو ته ځای ورکړی دی. له همدې امله وړاندیز کیږي چې د هیواد څېړونکي د هغه د شخصي ژوند په تړاو ژورې او دقیقې څېړنې ترسره، ترڅو د هغه د ژوند ټول اړخونه په سم ډول راڅرګند شي.

۴. دا چې امیر شیرعلی خان د لومړي ځل لپاره په افغانستان کې عصري اداري بنسټونه رامنځ ته کړي دي، له دې امله دولتي چارواکو ته مو وړاندیز دادی، چې یو شمیر ځایونه ددې خبیر او علم دوست واکمن په نوم ونوموي، تر څو له یوې خوا د هغه خدمتونه له پامه نه وي غورځول شوي او له بلې خوا اوسنیو او راتلونکو واکمنانو ته یوه بیلګه وګرځیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماخذونه

۱- آهنګ، محمدکاظم.(۱۳۹۳). تاریخ مختصر اطلاعات جمعي در افغانستان. کابل: مطبعه بنګاه انتشارات میوند.

۲- باوري ،محمدرسول.(۱۳۹۲). د افغانستان د تاریخ پنځوس پاڼې (د مقالو ټولګه). کابل:د بهیقي د کتاب خپرولو ریاست.

۳- بیدار، کریم الله .(۱۳۹۳). د افغانستان سرحدونه. جلال آباد: ګودر خپرندویه ټولنه .

۴- تنویر،محمدحلیم.(۱۳۸۰).د افغانستان تاریخ او خپروني. ژباړونکي، محمدزبیر شفیقي او فدامحمدفایض. پېښور: صبور نشراتي مرکز.

۵- تڼیوال، محمدظریف.(۱۳۸۹).د افغانستان عمومي جغرافیه.کابل :کاروان چاپخونه.

۶- پوپلزی ، عزیز الدین وکیلي . (۱۳۸۷). فرهنګ کابل باستان (جلد اول) . کابل : مطبعه طباعتي او صنعتي احمد.

۷- جرج، ن کرزن .(۱۳۴۹).ایران و قضیه ایران. جلد دوم، مترجم: غلام علي وحید مازندراني .شرکت انتشارات علمي و فرهنګي ایران.

۸- جهاني،عبدالباري .(۱۳۸۰).هرات، پښتانه او ستره لوبه. کویټه : صحاف نشراتي مؤسسه.

۹- جي ایل، یاروسکي.(۱۳۹۱).د امیرشیرعلي خان دربار ته د تزاري روسیې استازیتوب. ژباړه، داد خان غزنیوال. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۱۰- حبیبي،عبدالحی.(۱۳۸۲).د افغانستان لنډ تاریخ.ژباړه،عبدالروف بینوا.پیښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۱۱- حبیبي، عبدالحی.(۱۳۸۲).د پوهان علامه حبیبي شل مقالې. کندهار: نارنج خپرندویه ټولنه.

۱۲- حسامي، حضرت ګل .(۱۳۸۸) .تاریخ قضا در افغانستان.کابل: انتشارات سعید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳ـ ځدراڼ، ګلزرک. د افغانستان تاریخ . صبا خبرندویه ټولنه.

۱۵- ځلمی، محمدولي.(۱۳۶۷). د کابل نومیالی ورځپاڼې او جریدې. کابل: دولتي مطبعه

۱۶- دودیال، محمدبشیر.(۱۳۸۸).اداره. جلال آباد: ګودر خپرندویه ټولنه .

۱۷- رشتیا، سید قاسم .(۱۳۸۴). افغانستان در قرن نزده.کابل: بنګاه انتشارات میوند .

۱۸- رفیع، حبیب الله.(۱۳۷۷).په افغانستان کې د عصري ښوونې او روزنې پیل او پرمختیا. پېښور: د افغانستان د مطالعاتو مرکز.

۱۹- رفیع، حبیب الله .(۱۳۸۸).د افغانستان لنډکی تاریخ. جلال آباد: ګودر خپرندویه ټولنه.

۲۰- رفیع، حبیب الله .(۱۳۹۲). ملي زاویه. استاد حبیب الله رفیع ادبي ټولنه.

۲۱- رهین، عبدالرسول.(۱۳۹۱). تاریخ مطبوعات افغانستان (از شمس النهار تا جمهوریت). کابل: انتشارات سعید.

۲۲- زماني، خیر محمد .(۱۳۹۲).تاریخ روابط خارجي افغانستان. کابل: انتشارات رسالت.

۲۳- زماني، خیر محمد .(۱۳۹۲).تاریخ معاصر افغانستان (۱۷۴۷-۱۹۲۹).کابل: مطبعه عازم.

۲۴- صفاري، سلطان شاه.(۱۳۹۴).د افغانستان د بهرنیو اړیکو تاریخ . کابل: انتشارات مستقبل.

۲۵- صدیقي، زرولي. (۱۳۹۴). ''د امیر حبیب الله خان لنډه پیژندګلوي او د ده د مهال دوه مهمې پېښې'' د شیخ زاید پوهنیزه مجله . کابل : د لوړو زده کړو وزارت مطبعه.

۲۶- عارض، غلام جیلاني.(۱۳۸۲).د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش. ختیځ بیا روغونې اداره (کور).

۲۷- عصمت الهي، محمدهاشم .(۱۳۸۲).نظام مطبوعات افغانستان. تهران: انتشارات بیکران.

۲۸- عطایي، محمدابراهیم.(۱۳۸۳).د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۲۹- غبار، میرغلام محمد.(۱۳۶۶).افغانستان در مسیر تاریخ. کابل: مرکز نشر انقلاب با همکاري جمهوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۰- غبار، میرغلام محمد.(۱۳۷۷).احمدشاه بابا افغان. ژباړه، امین الله دریځ.پېښور: دانش کتابخانه.

۳۱- فراهي،عبدالغفار.(۱۳۸۲).افغانستان د یموکراسۍ او جمهوریت په کلونو کې. پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۳۲- فرهنگ، میرمحمد صدیق.(۱۳۷۱).افغانستان درپنچ قرن اخیر. جلد اول و جلد دوم ،تهران : موسسه مطبوعاتي اسماعلیان.

۳۳- کامګار، جمیل الرحمان .(۱۳۸۷).تاریخ معارف افغانستان.کابل: بنګاه انتشارات میوند .

۳۴- کهزاد ، احمدعلي. زمانشاه ،فعالیت استعماري. د اریک خپرندویه ټولنه.

۳۵- کهزاد، احمد علي . (۱۳۸۷). بالاحصار کابل وپیش آمدهای تاریخی آن . جلد اول و دوم.کابل: بنګاه انتشارات ومطبعه میوند .

۳۶- ګنډا سنګ.(۱۳۸۸).دراني احمدشاه. ژباړه، نصرالله سوبمن.کابل: اسد دانش مطبعه.

۳۷- ګوش،دلیپ کمار.(۱۳۶۳).انګلستان و افغانستان. ترجمه ،میرحسین شاه. کابل: مطبعه پوهنتون.

۳۸- مجددي ،عبدالحق، مجددي، فضل الله.(۱۳۸۲).حقیقة التواریخ. کابل: بنګاه انتشارات میوند .

۳۹- محتاط،عبدالحمید.(۲۰۰۴).تاریخ تحلیلي افغانستان. لندن.

۴۰- محمدحیات خان.(۱۳۸۶).حیات افغاني. اول او دوهم ټوک، ژباړه : فرهاد ظریفي او عبداللطیف طالبي، پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۴۱- نعیم زی، محمد نسیم .(۱۳۹۴). افغانستان دتاریخ په پلوشو کې. خپرندوی: په خپله لیکوال.

۴۲- نیازی، مستعلي.(۱۳۸۶).د امیر شیرعلي خان امارت او د امیر سیاسي ستونزې .جلال آباد: همدرد صنعتي مطبعه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۳- ویاړ، محمدکبیر. (۱۳۸۹). د افغانستان تاریخ د وروستیو دوه نیمو پیړیو په اوږدو کې. کابل:
اسد دانش مطبعه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی نښلونه (ضمیمه)

د امیر شیرعلي خان څخه وروسته د نوي سیاسي سیستم د ایجاد هڅې

د امیر شیرعلي خان د واکمنۍ وروسته د یو شمېر کلونو په اوږدو کې د هغه یو شمېر پلانونه په بشپړ ډول له پامه ولویدل. له یوې خوا دده علیل او ناروغ زوی محمد یعقوب خان واک ته ورسید، چې اته کاله یې د زندان سختیو، انزوایي حالت او روحي شکنجې له امله هم ذهني او هم جسماني توازن بایللی و؛ نو کله چې واک ته ورسید نه پوهیده چې څه وکړي او له کومه یې پیل کړي. له بلې خوا د انګریزانو یرغل او په وړاندې یې د افغان ملت وسله وال پاڅون چې په پایله کې انګریزان له ماتې سره مخامخ او د هیواد څخه وتلو ته اړ شول. دا داسې یو حالت و چې د دولت اداري او سیاسي نظام په بشپړ ډول مختل شو او د یوې مودې لپاره په هیواد کې انارشي رامنځ ته شوه.

د انګریزانو د وتلو جریان و چې فولادي واکمن امیرعبدالرحمان خان واک ته ورسید. امیر عبدالرحمان خان د افغانستان هغه واکمن و، چې دده په دوره کې د واک پر سر کورني اختلافات پای ته ورسیدل، یوه واحده مرکزي اداره رامنځ ته شوه، سیاسي مخالفین په بشپړ ډول له منځه یووړل شول، په ټول هیواد کې سراسري امنیت قایم شو، له ګاونډیانو سره ډېر شمیر پولې معلومې شوې، پوځ یو ځل بیا منسجم شو او ځواکمنه استخباراتي اداره رامنځ ته شوه؛ خو د امیرعبدالرحمان خان ددې لویو خدمتونو برسیره باید دا ومنو چې هغه د امیر شیرعلي خان یو شمېر اصلاحات تعقیب نه کړل. د بیلګې په توګه هغه د یو مطلق العنان واکمن په توګه عمل کاوه او د کابینې ډېری چارې یې په خپله اجرا کولې او همدارنګه په علمي او کلتوري برخه کې یې هم چندان لاسته راوړنې نه درلودلې. خو دده تر مړینې وروسته یې زوی امیرحبیب الله خان یو ځل بیا د عصري مدنیت عناصر راژوندي کړل، چې دلته ورڅخه لنډه یادونه کوو.

امیرحبیب الله ځان په (۱۹۰۱م) کال کې واک ته ورسید او په (۱۹۰۲م)کې یې د سراج الملة والدین لقب ځانته غوره کړ. د هغه باور داوه چې د یو دولت او ملت ترقي د پوهې پرته امکان نه لري. نوموړي ځان د خپل پلار برعکس ملایم، علم دوست او د هیواد د ترقۍ خوښوونکي په توګه ولس ته وروپیژانده. که څه هم نوموړی استراحت طلبه او ظرافت غوښتونکی شخص و او په پوره ډول یې د شلمې پیړۍ له علمي پرمختګونو څخه ګټه پورته نه کړه. خو ددې سره سره یې بیا هم د معارف او مطبوعاتو په غوړیدا کې یو اندازه کارونه وکړل. هغه په (۱۹۰۳)کال کې د حبیبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښوونځی جوړ کړ او په (۱۹۰۶) م کال کې یې د سراج الاخبار په نوم یوه جریده له چاپه راوویستله. (۲۵: ۱۰۳-۱۰۶)

امیرحبیب الله خان هم د یوه مطلق العنان واکمن په توګه واکمني کوله او په دې لاره کې یې ښه جدي ګامونه هم پورته کړي دي، د همده په وخت کې د مشروطه لومړی پلا غورځنګ راپورته شو؛ خو نوموړي یې په مقابل کې سخت غبرګون وښود او د غورځنګ یو شمېر مخکښ کسان یې په توپونو والوزول. د مشروطیت دوهم خوځښت؛ خو په پټ شکل ددې واکمن تر ږیرې لاندې وده وکړه، یعنې د ده د کورنۍ مخکښ کسان، د هغه وروڼه او اولادونه وو لکه: نصــر الله خـان، امان الله خان او عنایت الله خان او داسې نور ددې پټ غورځنګ سرلاري وو. ویل کیږي چې ددې واکمن مرموزه مړینه به هم د همدغه پټ ګوند او خوځښت له لارې ترسره شوې وي. بیا هم ویلای شو چې د امیر شیرعلي خان وروسته امیرحبیب الله خان و چې یو ځل بیایې د نړیوال عصري کلتور بیلګې هیواد والو ته معرفي کړې.

د امیر حبیب الله خان د مړینې وروسته یې زوی امان الله خان واک ته ورسید، دا هغه واکمن دی چې په نړیواله او سیمه ییزه سطح یوه پیژندل شوې تاریخي څېره ده. نوموړي په ۱۹۱۹م کال د اګست په ۱۹ لسمه له انګریزانو څخه د هیواد سیاسي خپلواکي ترلاسه کړه او عملاً افغانستان د نړۍ له ګڼو هیوادونو سره سیاسي اړیکې ټینګې کړې. له دې تاریخي بریا څخه وروسته یې په هیواد کې د پراخو اصلاحاتو پلانونه ترکار لاندې ونیول.

نوموړي عصري سیاسي اداره او دولت رامنځ ته کړ او په ۱۹۲۳م کال د جلال آباد په لویه جرګه کې د نظام نامې په نوم د افغانستان لومړنی اساسي قانون تصویب او بیا یې د پغمان په لویه جرګه کې د ملت د استازو په واسطه تائید کړ.

د فرهنګ په سطح کې معارف دومره پراختیا ومونده، چې د ښوونځیو د تاسیس لپاره خلکو له دولت سره مرستې پیل کړې او د هیواد په ولایتونو او لرو سیمو کې ښوونځي جوړ او زده کوونکو په زده کړو پیل وکړ. د هلکانو برسیره د نجونو لپاره هم ښوونځي جوړ شول او بهرنیو هیوادونو ته هم د تحصیل لپاره نجونې او هلکان ولیږل شول.

د مطبوعاتو په برخه کې لسګونه جریدې او مجلې خپریدلې، د ښځو لپاره ارشاد النسوان په نوم یو جریده خپریده او همدارنګه په هر ولایت کې یوې جریدې خپرونې کولې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اقتصادي برخه کې د صنعت پراختیا ته پاملرنه وشوه او په باندینۍ سوداګرۍ کې افغاني پیداوارو د نړۍ مارکیټونو ته لاره پیدا کړه.

په عمراني برخه کې نوي ښارونه جوړ شول او د کابل ښار له پخوا څخه څو چنده پراخ شو، د ولایتونو ترمنځ لارې او سړکونه له سره جوړ شول او په لاره کې د مسافرو د هوساینې لپاره هوټلونه په کار ولویدل. د کابل او ولایتونو ترمنځ د تلګراف لینونه وغزول شول او د اورګاډي د پټلۍ د غزولو لپاره یې له یوې فرانسوي کمپنۍ سره قرار داد وکړ. (۲۸: ۲۸۱-۲۸۲)

خو لکه د تیر په څېر بیا هم بهرنیو او داخلي دښمنانو دا پرمختګ غوښتونکی پاچا خپل کار ته پرینښود او له هیواد څخه وتلو ته اړ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه نبنلونه (ضمیمه)

د افغانستان د معاصر تاریخ واکمنان

ګڼه	واکمن	د واکمنۍ موده	ګڼه	واکمن	د واکمنۍ موده
۱	احمدشاه بابا	۱۷۴۷-۱۷۷۳م	۱۵	امیر حبیب الله خان	۱۹۰۱-۱۹۱۹م
۲	تیمورشاه	۱۷۷۳-۱۷۹۳م	۱۶	غازي امان الله خان	۱۹۱۹-۱۹۲۹م
۳	شاه زمان	۱۷۹۳-۱۸۰۰م	۱۷	حبیب الله کلکاني	۱۹۲۹م
۴	شاه محمود (۱)	۱۸۰۰-۱۸۰۳م	۱۸	محمد نادر شاه	۱۹۲۹-۱۹۳۳م
۵	شاه شجاع (۱)	۱۸۰۳-۱۸۰۹م	۱۹	محمد ظاهر شاه	۱۹۳۳-۱۹۷۳م
۶	شاه محمود (۲)	۱۸۰۹-۱۸۱۸م	۲۰	سردار داؤدخان	۱۹۷۳-۱۹۷۸م
۷	امیر دوست محمد (۱)	۱۸۳۴-۱۸۳۹م	۲۱	نور محمد ترکی	۱۹۷۸-۱۹۷۹م
۸	شاه شجاع (۲)	۱۸۳۹-۱۸۴۲م	۲۲	حفیظ الله امین	۱۹۷۹م
۹	امیر دوست محمد (۲)	۱۸۴۲-۱۸۶۳م	۲۳	ببرک کارمل	۱۹۷۹-۱۹۸۶م
۱۰	امیر شیرعلي خان (۱)	۱۸۶۳-۱۸۶۶م	۲۴	ډاکټرنجیب الله	۱۹۸۶-۱۹۹۲م
۱۱	امیر محمد افضل خان	۱۸۶۶-۱۷۶۷م	۲۵	صبغت الله مجددي	۱۹۹۲م
۱۲	امیر محمد اغظم خان	۱۷۶۷-۱۷۶۸م	۲۶	برهان الدین رباني	۱۹۹۲-۱۹۹۶م
۱۳	امیرشیرعلي خان (۲)	۱۷۶۸-۱۸۷۸م	۲۷	ملامحمد عمر	۱۹۹۶-۲۰۰۱م
۱۴	امیر محمد یعقوب خان	۱۸۷۸-۱۷۷۹م	۲۸	حامد کرزی	۲۰۰۱-۲۰۱۴م
	امیر عبدالرحمان خان	۱۸۸۰-۱۹۰۱م		محمد اشرف غني	۲۰۱۴-..؟

[له هغه شمیر واکمنانو سره د ۱او ۲ شمیرې لیکل شوي دي د لومړي او دوهم ځل د واکمنۍ مانا ورکوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریمه نښلونه (ضمیمه)

د سدوزیو او بارکزیو ټبرونو شجرې

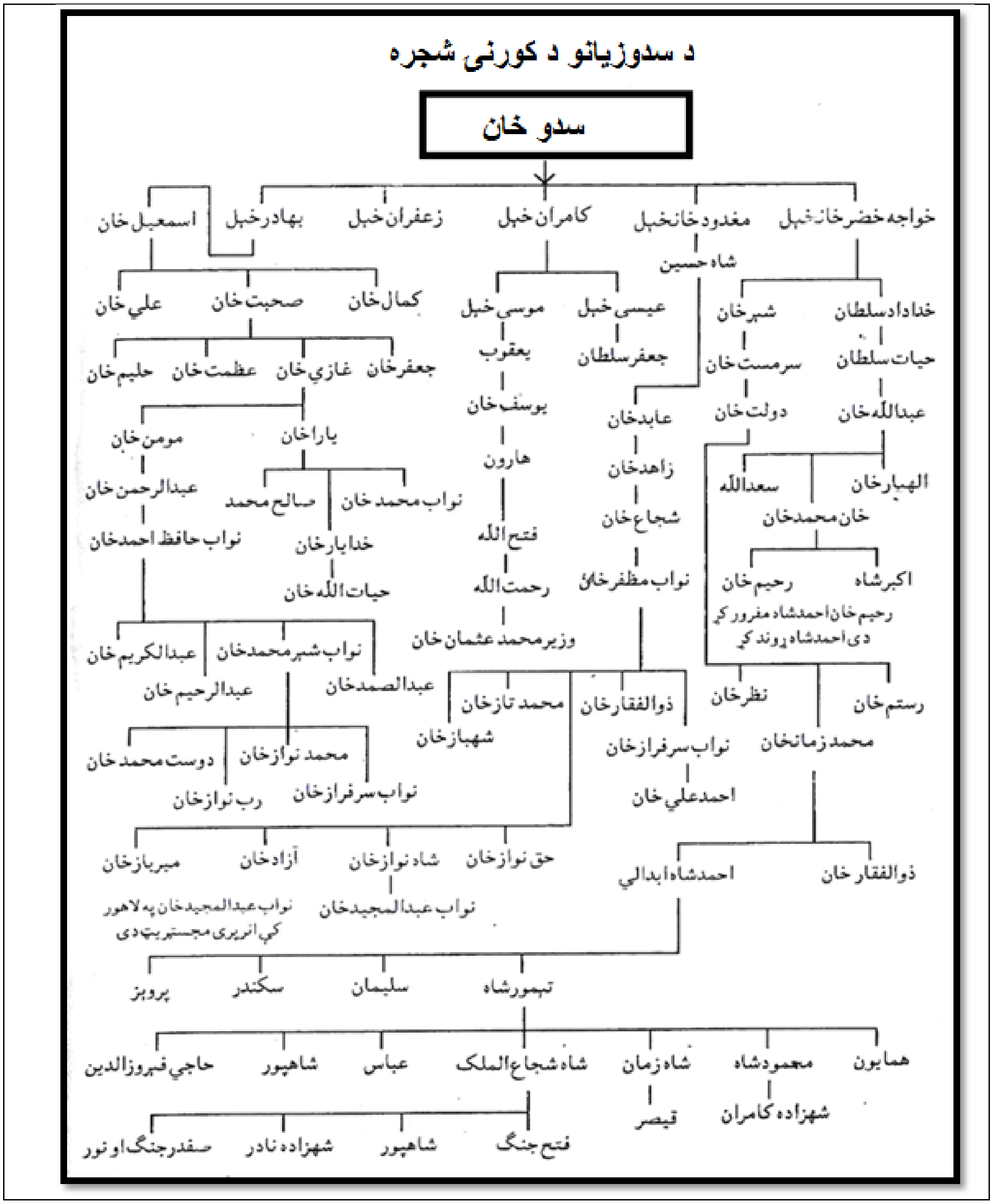

(c) ketabton.com: The Digital Library

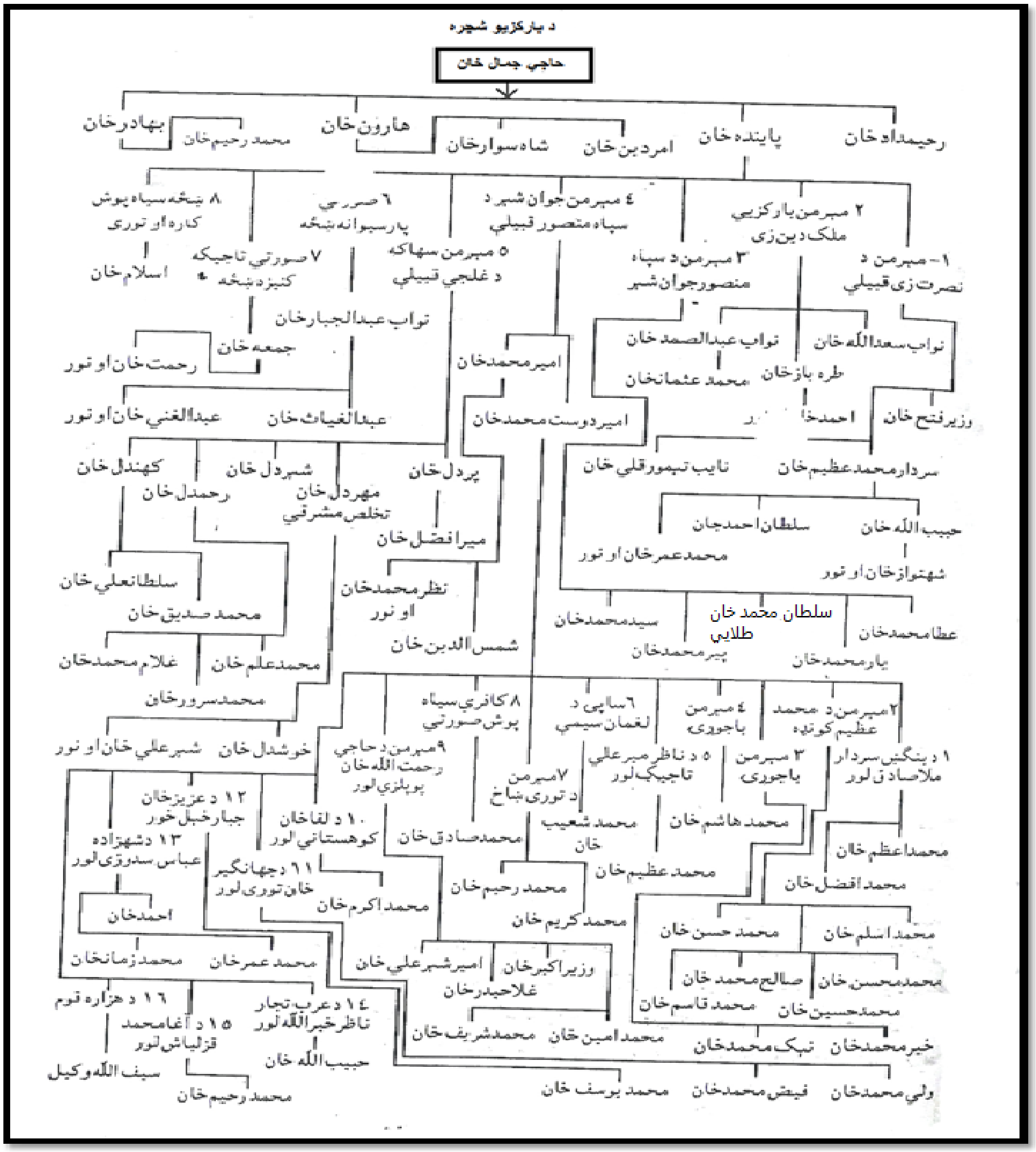

(۴۰: ۱۵۶ـ۱۵۷)

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library